

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ABD
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI**

**MUHAMMED TAHİR EL-KARAKHİ’NİN TARİHÇİLİĞİ’NDE
KUZEY KAFKASYA’DA RUS İŞGALİNE KARŞI MÜCADELE VE
İMAM ŞAMİL**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Murat YILDIZBAŞ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Cavid QASIMOV

VAN – 2020

KABUL VE ONAY SAYFASI

Murat YILDIZBAŞ tarafından hazırlanan “Muhammed Tahir El- Karakhi’nin Tarihçiliği’nde Kuzey Kafkasya’da Rus İşgaline Karşı Mücadele Ve İmam Şamil” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Dç. Dr. Cavid QASIMOV Tarih Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Başkan: Dç. Dr Cavid QASIMOV Tarih Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Dç. Dr. Mehmet PINAR Tarih Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Elçin NECİYEV Tarih Anabilim Dalı, Muş Alpaslan Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Tez Savunma Tarihi:	09/07/2020
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

Bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (09.07.2020)

(İmza)

Murat YILDIZBAŞ

Yüksek Lisans Tezi

Murat YILDIZBAŞ

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Temmuz, 2020

**MUHAMMED TAHİR EL-KARAKHI'NİN TARİHÇİLİĞİ'NDE
KUZEY KAFKASYA'DA RUS İŞGALİNE KARŞI MÜCADELE VE
İMAM ŞAMİL**

ÖZET

Dağıstan'ın ünlü âlimi Muhammed Tahir el- Karakhi tarafından yazılan “Barikatü’s Suyufid-Dağıstaniyye fi Gazavat aş-Şamiliyye” (Şamil’in Bazı Gazavatlarında Dağıstan Kılıçlarının Parıldaması) adlı eser Kuzey Kafkasya’da Çarlık Rusyay karşı yapılan Milli Mücadele’nin tarihinin öğrenilmesi bakımından çok önemlidir. İmam Şamil’in bizzati isteği üzerine kaleme alınan bu eser aynı zamanda tek yerel kaynak olma özelliğine de sahiptir. Gazavatname özelliğine de sahip olan bu eserde genel olarak İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat Bey ve İmam Şamil dönemindeki olaylar konu edilmiştir.

Takdim ettiğimiz bu tezde, Muhammed Tahir el- Karakhi tarafından kaleme alınan “Barikatü’s suyufid-Dağıstaniyye fi gazavat aş-Şamiliyye” eserinin verileri ışığında Çarlık Rusya’ya karşı Kuzey Kafkasya’da imamlar önderliğinde yapılan Milli Mücadele’nin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Tahir el-Karahi, İmam Şamil, Kuzey Kafkasya, Çarlık Rusya, Milli Mücadele. Gazavatname

Sayfa Sayısı: 197

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Cavid QASIMOV

Master Thesis

Murat YILDIZBAŞ

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

July, 2020

**IMAM SHAMİL AND THE STRUGGLE AGAINST RUSSIAN INVASION IN
THE NORTH CAUCASUS ACCORDING TO THE HISTORY OF
MUHAMMED TAHİR EL-KARAKHI**

ABSTRACT

One of the significant historical sources to study the National Struggle against Tsarist Russian occupation in the North Caucasus in the 19th century is the work named "Barikatu's Suyufid-Dagestaniyye fi Gazavat ash-Shamiliyye" ("The shining of Dagestani swords in some of the Shamil's gazavats") by the Dagestani famous scholar Mohammed Tahir al-Karakhi. This work, which was written at the personal request of Imam Shamil, is unique in terms of being the only local historical source depicting these events. Having also traits of Gazavatnameh it includes events in times of Imam Gazi Muhammed, Imam Khamzat Bey and Imam Shamil.

Present thesis deals with the National Struggle led by Imams against Russia in the North Caucasus based on data from Muhammed Tahir el- Karakhi's "Barikatu's Suyufid-Dagestaniyye fi gazavat ash-Shamiliyye".

Key Words: Muhammed Tahir el-Karakhi, Imam Shamil, Tsarist Russia, North Caucasus, National Struggle, Gazavatnameh.

Quantity of Page: 197

Supervisor: Doç. Dr. Cavid QASIMOV

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1
1.KUZEY KAFKASYA’NIN ÇARLIK RUSYA TARAFINDAN İŞGALİ VE MİLLİ MÜCADELE	21
1.1. Kafkas İsminin Kökeni ve Kafkasya’nın Coğrafi Konumu.....	21
1.2. Kuzey Kafkasya’nın Etnik Yapısı.....	27
1.3 Kuzey Kafkasya’nın Dini Durumu	31
1.4 Kuzey Kafkasya’da Rus Sömürgeciliği	36
1.5. Kuzey Kafkasya’da Rus Sömürgeciliği’ne Karşı Mücadele.....	51
2.MUHAMMED TAHİR EL-KARAKHİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	62
2.1. Muhamed Tahir el-Karakhi’nin Hayatı ve Eğitimi.....	62
2.2. Muhammed Tahir el- Karakhi’nin Eserleri.....	66
3.MUHAMMED TAHİR EL-KARAKHİ’NİN “BARİKATÜ’S SUYUFİD – DAĞISTANIYYE Fİ GAZAVAT AŞ- ŞAMİLLİYYE” ESERİNİN YAYINLANMA SÜRECİ VE AKADEMİK CAMİA İLE TANIŞMASI	71
3.1.“Barikatü’s suyufid –Dağıstaniyye fî Gazavat aş- Şamilliyye” Adlı Eserin Yazılma Süreci, Türü ve İçeriği	71
3.2.“Barikatü’s suyufid –Dağıstaniyye fî Gazavat aş- Şamilliyye” eserin Rusya’da yayınlanma süreci.....	77
3.2.1. Eserin Çarlık Rusya Dönemindeki Yayınlanma Girişimleri.....	77
3.2.2. Sovyetler Birliği Döneminde Yapılan Akademik Çalışmalar.....	79
3.2.3. Günümüz Rusya’da Yapılan Çalışmalar.....	81
3.3. Geçmişten Günümüze Kadar Türkiye’de Yapılan Çalışmalar.....	82
3.3.1.Osmanlı Devleti’nde Yayın Süreci.	82
3.3.2.Günümüz Türkiye’sinde Yapılan Çalışmalar.....	86
4. MUHAMMED TAHİR EL KARAKHİ’NİN TARİHÇİLİĞİ’NDE İMAM ŞAMİL.....	89

4.1. Çarlık Rusya İşgali Sürecinde Kuzey Kafkasya'nın Siyasi Durumunun Muhammed Tahir el-Karakhi'nin Kroniğine Yansımaları	89
4.2. Muhammed Tahir el- Karakhi'nin Kroniğinde İmam Şamil'e Kadarki İmamların Mücadelesi.....	90
4.3. Muhammed Tahir el- Karakhi'nin kroniğinde İmam Şamil'in Milli Mücadele'nin Başına Geçmesi.....	104
4.4. Muhammed Tahir el- Karakhi'nin Kroniği'nde İmam Şamil'in Kuzey Kafkasya'daki Uygulamaları ve Savaşları	106
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA.....	117
EKLER.....	130
ÖZGEÇMİŞ	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

ÖNSÖZ

Dağıstan'ın ünlü âlimi Muhammed Tahir el-Karakhi İmam Şamil'in isteği üzerine “Barikatü's suyufid-Dağıstaniyye fi gazavat aş-Şamiliyye”(Şamil'in bazı gazavatlarında Dağıstan kılıçlarının parıldaması) adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser Kuzey Kafkasya'da Gazi Muhammed, İmam Hamzat ve İmam Şamil önderliğinde Çarlık Rusya'ya karşı yapılan Milli Mücadele'nin tarihinin öğrenilmesi bakımından ilk ve tek yerel kaynağıdır. Muhammed Tahir el-Karakhi'nin “Barikatü's suyufid-Dağıstaniyye fi gazavat aş-Şamiliyye” eserinin araştırılması ile ilgili hazırladığımız Yüksek Lisans Tezi giriş, dört bölüm, sonuç, kaynakça ve ek kısımdan oluşmaktadır. Tezin giriş kısmında Gazi Muhammed, İmam Hamzat ve İmam Şamil'in yapmış oldukları mücadele ile ilgili bilgi veren yazılı kaynaklar incelenmiştir.

Kuzey Kafkasya'da Çarlık Rusya işgali ve Milli Mücadele başlıklı Birinci bölüm beş alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci bölümde Kafkasya'nın coğrafi, etnik ve dini durumu ile beraber bölgenin Çarlık Rusya tarafından işgal süreci ele alınmıştır. Aynı zaman da Kuzey Kafkasya'da Çarlık Rusya işgaline karşı İmamlar önderliğinde yapılan bağımsızlık savaşları ile ilgili bilgi verilmiştir.

Muhammed Tahir el-Karakhi'nin hayatı ve eserleri adlı İkinci bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır. İkinci bölümde bir islam âlimi olan Muhammed Tahir el-Karahi'nin hayatı ve İslam ilimleri alanındaki eserleri ile ilgili bilgi verilmiştir.

Muhammed Tahir El-Karahi'nin “Barikatü's Suyufid –Dağıstaniyye fi Gazavat aş- Şamiliyye” eserinin yazılma, yayınlanma ve akademik camia ile tanışma süreci adlı üçüncü bölümde ise Muhammed Tahir el-Karahi'nin kroniği'nin yazılması, yayınlanması ve akademik araştırmalara konu edinmesi irdelenmiştir.

Muhammed Tahir el-Karakhi'nin tarihçiliğinde İmam Şamil başlığı altındaki dördüncü bölüm ise dört alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde İmam Şamil'in Çarlık Rusya'ya karşı mücadelesi, uygulamaları ve kişiliğinin Muhammed Tahir el- Karahi'nin kroniğinde nasıl ele alındığı incelenmiştir.

Çalışmamızın ekler kısmında ise tezimizin içeriğine uygun olarak harita, resim, belgeler ve kitaplarla ilgili resimlere yer verilmiştir.

Yüksek Lisans eğitimim boyunca maddi ve manevi yardımını esirgemeyen ve tezim için gerekli Rusça kaynakları çevirerek istifademe sunan danışmanım Doç. Dr. Cavid QASIMOV'a teşekkür ediyorum. Ayrıca bu günlere gelmemde büyük emekleri bulunan Annem Dilber YILDIZBAŞ'a ve babam Ekrem YILDIZBAŞ'a teşekkür ederim. Tez yazımında zamanından feragat edip desteğini esirgemeyen eşim Esma YILDIZBAŞ'a teşekkür ederim.

Murat YILDIZBAŞ

GİRİŞ

Kuzey Kafkasya halkının 1785-1864 yılları arasında İmamlar önderliğinde Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun işgaline karşı yapmış oldukları mücadele ile ilgili zengin bir tarihi kaynak mevcuttur. Bu kaynaklar genel olarak Çarlık Rusya'ya ait resmi belgeler (askeri raporlar, askeri günlükler ve resmi mektuplar), bilimsel çalışmalar, dergi ve ansiklopedi niteliğindeki basın materyalleri ve dönemin tarihçileri tarafından yazılan eserlerden oluşmaktadır. Bununla beraber bölge halkına ait eserler ve o dönemde Kafkasya'da bulunan yabancı seyyahlar tarafından yayımlanan eserler de önemli bilgiler içermektedir.

A. Bilimsel ve Askeri Raporlar

Çarlık Rusya tarafından işgaline giriştiği Kuzey Kafkasya halkı ile ilgili bir takım raporlar oluşturmuştur. Bu raporların oluşmasında Rusların hizmetinde bulunan Alman ve Holland kökenli asker ve bilim adamlarının önemli katkıları olmuştur.¹ Kuzey Kafkasya'nın stratejik önemi, coğrafi konumu, doğal zenginlikleri, halkının dini, dili ve sosyal yapısı hakkında bilgiler içeren bu raporlar Çarlık Rusya'nın işgallerini kolaylaştırmak amaçlıydı. Çarlık Rusya'nın işgal sürecini kolaylaştırmak için hazırlanan bu raporlar aynı zamanda çok önemli tarihi kaynak özelliğine de sahiptir.

Rusya'nın Kafkasya hakkında ilk kapsamlı araştırmaları Çar I. Petro döneminden itibaren başlamıştır. Çarlık Rusya'nın dünyada hâkim bir güç haline gelmesi için sıcak denizlere inmeyi amaç edinen Çar I. Petro kendisini amacına ulaştıracak olan bölgenin Kafkasya olduğunu biliyordu. Bunun için Çar I. Petro Kafkasya hakkında rapor oluşturması için 1714 yılında Aleksandr Bekoviç'i görevlendirmiştir. Çar I. Petro'nun isteği üzere Kafkasya'yı araştırmaya koyulan Aleksandr Bekoviç bölgenin zengin ikliminin, ipek üretiminin, pamukçuluğun, petrol kaynaklarının, kurşun ve altın madenlerinin Rusya'ya zenginlik kazandıracağı düşüncesindeydi. Bunun için Rusya'nın biran önce bölgeyi işgale girişmesini

¹ Özgür Türker, "Kuzey Kafkasya'daki Rus İşgaline Dair Rusça Kaynaklar Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2014, 134.

tavsiye ediyordu.² Yine I. Petro'nun 1722 yılında Kafkasya seferi sırasında yanında bulunan Alman asıllı bilim adamı İ. G. Gerber, Rusya'ya Kafkasya hakkında ilk bilimsel izlenimler sunacak raporlar oluşturmuştur³. 1722 yılındaki Kafkasya seferine iştirak eden Gerber bu esnada birçok not kaleme almıştır. Daha sonra Dağıstan ve Gürcistan'da görev yapan bölgeyi yakından tanıma fırsatı bulan Gerber 1736 yılında ilk Hazar Denizi haritasını çizmiştir. Gerber'in kaleme almış olduğu notlar ve çizmiş olduğu harita İskoç asıllı diplomat John Bella tarafında 1763 yılında İngilizce, 1776 yılında Rusça ve 1778 yılında ise Fransızca neşredilmiştir.⁴

Çarlık Rusya'nın Kuzey Kafkasya'daki bilimsel çalışmalarında Rusya Bilimler Akademisi'nin müstesna hizmetleri olmuştur. 1725 yılında Çar I. Petro tarafından kurulan Rusya İlimler Akademisi(Российская Академия Наук-РАН)⁵ Kafkasya'ya birçok ilmi seferler düzenlemiştir. Çar I. Petro döneminde Kafkasya ile ilgili başlatılan bilimsel çalışmalar Çariçe II. Katerina döneminde de artarak devam etmiştir. II. Katerina (1762- 1796) zamanında Rus işgalleri ve Kafkas sınır hattının kontrol altına alınmasıyla bölgeye iyice yerleşen Ruslar bilimsel anlamda da çalışmalarını artırmıştır.

B. Yayınlar

Çarlık Rusya tarafından Kafkasya'nın tarihi, etnografisi ve folkloru ile ilgili çeşitli süreli yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlar XIX. yüzyılda Kuzey Kafkasya'daki Milli Mücadele'nin öğrenilmesi bakımından son derece kıymetli tarihi kaynak hükmündedir.

Çarlık Rusya'nın Kafkasya'yla ilgi en kapsamlı çalışması “Kafkasya Arkeoloji Komisyonu Tarafından Toplanan Belgeler”(Акты, Собранные Кавказской Археографической Комиссией)⁶ isimli belgeler toplusudur. 1866 yılında Tiflis'te yayınlanmaya başlayan toplu on iki ciltten ibaretdir. Topluda 1398

² Mustafa Budak, “ Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı* –IV. Ankara, 2015, 21.

³ Валентин Константинович Гарданова, Адыги, Балкарцы И Карачаевцы В Известиях Европейских Авторов XIII–XIX вв. Нальчик, 1974, 151.

⁴ Türker, *a.g.m*, 185.

⁵ www.ras.ru.

⁶ <https://runivers.ru/lib/book7661/433217/>.

yılından 1892 yılına kadar Kafkasya ile ilgili resmi belgeler yer almaktadır.⁷ Aynı zamanda bu topluda İmam Şamil Dönemi'ne kadar yapılmış yazışmaların orjinal metinlerine yer verilirken, İmam Şamil dönemine ait yazışmaların orjinal metinleri bulunmamaktadır.

Çarlık Rusya tarafından Kafkasya halklarının tarihi, etnografisi ve folkloru ile ilgili yapılan en önemli çalışmalardan biri de “Kafkasya Dağlıları hakkında toplanan bilgiler”(Сборник Сведений О Кавказских Горцах) isimli kitap serisidir. Bi kitap serisi 1868 yılında Tiflis'te Rusça olarak yayınlanmaya başlamış ve bu süreç 1881.yılına kadar devam etmiştir.⁸ Toplam 10 cild olarak yayınlanan bu seride İmam Şamili'in mektuplarına yer verilmiştir.

Çarlık Rusya tarafından Kafkasya'da yayınlanan en önemli çalışmalardan biri de “Kafkas Mecmuası”(Кавказский сборник) isimli yıllıktır.⁹ Kafkas Ordusu Baş Komutanı Mihail Nikolayeviç Romanov'un talimatı ile 1876 yılında Tiflis'te yayınlanan bu yıllık genel olarak askeri-tarihi konuları kapsamaktaydı. Dergi 1881, 1891-1893 ve 1904 yılları istisna olmakla 1912 yılına kadar Kafkasya Askeri Bölge Başkanlığı'nın Askeri-Tarih Bölümü'nün bir yayını olarak faaliyetde bulunmuştur. Toplam 32 ciltten oluşan bu dergide askeri uzmanların gözetiminde derlenen arşiv belegeleri yayınlanmıştır.

Çarlık Rusya tarafından çeşitli konularda arşiv belegelerinin yayımlanmasının esas amacı Kafkasya'da yapılan çatışmaların tecrübesini öğrenmek ve zihinde canlı tutmaktır. Yayımlanan bu arşiv belgelerinin yanında bölgede bulunmuş asker ve komutanların savaşlarla ilgili anılarında yer verilmiştir.¹⁰ Böylece yapılan bu yayın çalışmasıyla Rus ordusuyla Kafkasyalılar arasında imamlar önderliğinde yapılan savaşlar hakkında birinci derece kaynak olma özeliğine sahip on binlerce hatta yüzbinlerce değişik bilgi ve belge muhafaza altına alınmış oldu.

⁷ Kamran Abdullayev, “Şeyh Şamil'in Yazdırdığı ve Kendisine Gönderiler Mektuplar”, *İlahiyat Tetkikleri dergisi*, 2018, 135.

⁸ www.nislib.tmbw.ru/libray/books/4/1.html.

⁹ Владимир Александрович Захаров, Т. Ю Кравцова, Кавказский Сборник (К Истории Дореволюционного Издания, Кавказских Сборников), Кавказский Сборник, Ред. Н. Ю. Силаев, Москва, 2004, cild: 1, sayı: 33, 323-326.

¹⁰ Elnur Ağayev, “Rusya Tarih Yazımında Şehy Şamil İmajı”, *Şeyh Şamil ve Kafkasya Mücadele-Sürgün- İskan*, ed. Mehmet Ali Bozkuş. Hakan Yazar, İstanbul, 2017, 65.

Yukarıda belirttiğimiz yayımlanmış arşiv belgelerinin yanı sıra yayımlanmamış birçok arşiv belgesi de bulunmaktadır.¹¹Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun Kuzey Kafkasya’da yapmış olduğu askeri faaliyetlerle ilgili ve bölgeye dair önemli bilgiler içeren arşiv belgelerinin haricinde konuyla ilgili dönemin Rus arkeologlar, halkbilimcileri, askeri tarihçileri ve hatta şairleri tarafından kaynak olma özelliğine sahip birçok çalışmada bulunmaktadır.

C. Vasily Aleksandroviç Potto’nun çalışmaları

Kafkasya’daki Rusya’nın askeri-siyasi faaliyeti ile ilgili en önemli kaynaklardan biridi de Vasily Aleksandroviç Potto’nun “Kafkasya Savaşı”(“Кавказская война”)¹² isimli beş ciltlik eseridir. Kafkasya Rus savaşlarında bulunmuş olan ve generalliğe kadar yükselen Vasily Aleksandroviç Potto¹³ eserine Kafkasya tarihi hakkında eski dönemlere ait bilgiler vererek başlar ve 1829 yılına kadar ki savaşlarla bitirir.¹⁴ Potto “Kafkasya Savaşı” isimli eserinin birinci cildinde Kafkasya tarihinden ve ünlü rus generali Aleksey Petroviç Yermolov’un bölgedeki faaliyetlerinden bahs eder.¹⁵ Potto eserinin ikinci cildinde de yine Yermolov’un bölgedeki faaliyetlerini daha kapsamlı ele almıştır.¹⁶ Yazar eserinin üçüncü cildinde 1826-1828 yıllarında Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun İran Kaçarlar Devleti’yle yapmış olduğu savaş hakkında bilgi vermiştir.¹⁷ Potto eserinin dördüncü cildinde 1828-1829 yılları arasında Çarlık Rusy İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasında

¹¹ Türker, *a.g.m*,187-195.

¹² Василий Александрович Потто, Кавказская Война(От Древнейших Времен До Ермолова), Москва, Том 1, 2015, 1.

¹³ Yılmaz Nevruz, “Kafkas İstiklal Mücadelesinde İslamı’nın ve Müridlik hareketinin Rolü, Kafkasya’da Tarikat Faaliyetlerinin Kısa Tarihçesi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-IV. Ankara, 2015,313.

¹⁴ John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil*,Çev: Sedat Özden, İstanbul, 1995, 16.

¹⁵ Василий Александрович Потто(Кавказская Война (Том 1. От Древнейших Времен До Ермолова), Москва, 2015, 1.

¹⁶ Василий Александрович Потто, Кавказская Война(Ермоловское Время), Москва, Том 2, 2015,1.

¹⁷ Василий Александрович Потто, Кавказская Война(Персидская война 1826-1828 гг), Москва, Том 3, 2015, 2

yapılan savaşları ele almıştır.¹⁸ Müellif eserinin beşinci cildinde ise Genaral İvan Paskeviç'in Kafkasya'daki faaliyetlerinden ve Çeçen halkının isyanından bahs eder.¹⁹

Vasily Aleksandroviç Potto'nun "Kafkasya Savaşı" isimli eserinin dışında Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'yı işgalinde önemli rolleri olan Kazaklar hakkında kaleme almış olduğu "Terek Kazaklarının iki yüzyılı" (Два века Терского казачества)(1577- 1801) adlı eseride konuyla ilgili önemli kaynak niteliğindedir.²⁰

D. Dimitri Alekseyeviç Milyutin'in çalışmaları

XIX. yüzyıl Kafkasya savaşlarının öğrenilmesinde General Dimitri Alekseyeviç Milyutin tarafından yazılan eserler çok değerlidir. Milyutin Kafkasya'da ve genel olarak Çarlık Rusyası'nda çok önemli askeri ve siyasi görevler üstlenmiştir. Çarlık Rusya'nın soylu bir ailesine mensup olan Milyutin 1839 yılında Kafkasya Askeri Bölgesi'ne atanmıştır.²¹ Kendisi General Pavel Hristoforoviç Grabbe komutasındaki askeri birlikte İmam Şamil'in savunduğu Ahulko saldırısında iştirak etmiştir. 1844 yılına kadar Kafkasya'da görev yapan Milyutin İmam Şamil'le yapılan birçok çatışmalara katıldı. 1845 yılında Çarlık Rusya İmparatorluğu Askeri Akademisi'ne Professor olarak atandı. 1856 yılında ise Kafkasya ordusunun Başkomutanı ve aynı zamanda Kafkasya Genel Valisi Aleksandr İvanoviç Baryatinski'nin isteği üzerine tekrar Kafkasya'ya dönmüştür. 1859 yılında Tando aulunun işgal edilmesi ile beraberer Gunib kuşatmasına bizati katıldı. Başarılı bir asker olması Çar II. Aleksandır tarafından değerlendirildi ve kendisi 1859 yılında Çarlık Rusya'nın Savaş Bakanı olarak atandı.

General Dimitri Alekseyeviç Milyutin'in devlet adamı olma kimliği ile beraber askeri tarihçi yönü de olmuştur. Kendisi Kafkas Savaşları ile ilgili 1850 yılında "1839 yılı Kuzey Dağıstan'da Askeri Operasyonların Tasviri"(Описание

¹⁸ Василий Александрович Потто, Кавказская Война(Турецкая война 1828-1829 гг), Москва, Том 4, 2015, 2.

¹⁹ Василий Александрович Потто, Кавказская Война(Время Паскевича, Или Бунт Чечни), Москва, Том 5, 2015, 1.

²⁰ Василий Александрович Потто, Два Века Терского Казачества. Владикавказ 1913, 1.

²¹ <https://dlib.rsl.ru/viewer/01004161228#?page=69>.

военных действий 1839 года в Северном Дагестане) isimli eser yayımlanmıştır.²² Bu eserde İmam Şamil’le ilgili çok kıymetli bilgilere yer verilmiştir. Özellikle İmam Şamil’in Ahulko savunması ve General General Pavel Hristoforoviç Grabbe ile İmam Şamil arasındaki mektuplaşmalar eserde yer verilmiştir. Genel olarak Milyuti’nin bu eseri İmam Şamil dönemi Kafkasya savaşlarının öğrenilmesi için çok önemli bir kaynaktır.

E. General Rostislav Andreeviç Fadeev’in çalışmaları

General Rostislav Andreeviç Fadeev 1824 yılında soylu bir Rus ailesinde doğdu. Kendisi 1842 yılından itibaren Kafkasya’da göreve başlamıştır. 1859 yılından itibaren Kafkasya’nın Genel Valisi ve Baş Komutanı Aleksandr İvanoviç Baryatinski’nin desteği ile Kafkas savaşları ile ilgili çalışmalar başlamıştır. 1860 yılında ise “Altmış Yıl Kafkasya Savaşı” (Шестьдесят лет Кавказской Войны) isimli eserini yayınlamıştır²³. Fadeev de eserinde Rusya’nın Kafkasya’yı ele geçirmesine yer verirken aynı zamanda bölgede Rus işgalini zorlaştıran İmamlar Dönemi’ne de ayrı bir bölümde yer vermiştir.²⁴

F. Adolf Berje’nin çalışmaları

Çarlık Rusya İmparatorluğu döneminde Kafkasya’yla ilgili önemli çalışmalar yapmış Rus araştırmacılarından biride Adolf Petroviç Berje’dir²⁵. 1828 yılında St. Petersburg’da Fransız bir aydın ailede dünyaya gelen A.P. Berje şarkiyatçı, Rus tarihçisi, epigraf ve kafkasşinas olarak tanınmış dünyaca ünlü bilim adamıdır²⁶. 1851 yılında St. Petersburg Üniversitesi Şarkiyat bölümünden mezun olduktan sonra Kafkasya Genel Valisi Prens Mikhail Semyonoviç Vorontsov’un kalemine memur tayin edildi. 1853 yılında eğitim amaçlı bir gezi için İran’a gönderildi. Tebriz, Kazvin, Tahran, İsfahan ve Şiraz şehirlerini ziyaret ettikten sonra tekrar Tiflis’e döndü. 1855 yılında tekrar İran’a gönderilen Berje 1856- 1859 yılları

²² Дмитрий Алексеевич Милютин, Описание военных действий 1839 года в Северном, Дагестане, Санктпетербургъ, 1850,2.

²³ Ростислав Андреевич Фадеев, Шестьдесят Лет Кавказской Войны, Тифлис, 1860, 1

²⁴ Türker, *a.g.m*, 199.

²⁵ Сергей Александрович, Жебелёв, Русское Археологическое Общество За Третью Четверть Века Своего Существования. 1897–1921, Исторический Очерк Приложение, Москва, 2017, 210.

²⁶ Жебелёв, *a.g.e*, 210.

arasında da Rus Coğrafya Topluluğu Kafkasya Şubesi'nde yöneticilik yaptı. 1860 yılında da Berje gezi amaçlı Dağıstan'a gitmiştir.²⁷ Kafkasya bölgesini yakından tanıma fırsatı bulan Berje bu gezilerinde ve araştırmalarında Kafkasya halkı hakkında önemli bilgiler edinmiştir. Bunun için Berje yukarıda bahs ettiğimiz 1864 yılında Kurulan Kafkasya Arkeoloji Komisyonu'nun kurucularından biri olmuştur. Kendisi 1886 yılına kadar bu komisyonun başkanlık görevini yürütmüştür.²⁸ Berje'nin Kafkasya'yla ilgi birçok çalışması bulunmaktadır. Konumuzla ilgi ilk el kaynak olma özelliğini taşıyan çalışmaları da tarihi sıralamasıyla şunlardır²⁹.

1. "Elbrus'tan Beştav'a Kafkas bölgesinin coğrafi tasviri" ("Геологический очерк Кавказского края от Эльбруса до Бештау").³⁰
2. "Genel olarak Şii Müslümanlar'da ve özet olarak İranlılar'da halk bayramları, oruç ve önemli günler" ("О народных праздниках, постах и замечательных днях у мусульман-шиитов вообще и у персиян в особенности").³¹
3. "Hazar bölgesi" ("При-Каспийский край").³²
4. "Kafkasyalı Dağlı kavimlerin kısa tasviri" ("Краткий обзор горских племен на Кавказе").³³ Bu eser literatür kaynaklarına ve arşiv belgelerine dayanılarak hazırlanmıştır. 1860 yılında Petermann's Mitteilungen tarafından Almancaya çevrilen eser 2010 yılında da Murat Papşu tarafından Türkçeye çevrilmiştir³⁴.
5. "Dağlık Dağıstan'ın tasviri için materyaller" ("Материалы для описания нагорного Дагестана").³⁵

²⁷ Adolf Berje, *Kafkasya Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi*, çev: Murat Papşu, İstanbul, 2010, 15-16.

²⁸ Berje, *a.g.e*, 16.

²⁹ Жебелёв, *a.g.e*, 211.

³⁰ Адольф Петрович Берже, Геологический Очерк Кавказского Края от Эльбруса до Бештау, Тифлис, 1852, 2.

³¹ Адольф Петрович Берже, О Народных Праздниках, Постах И Замечательных Днях У Мусульман-Шиитов Вообще И У Персиян В Особенности, Тифлис, 1856, 3.

³² Адольф Петрович Берже, При-Каспийский Край, Тифлис, 1856, 1.

³³ Адольф Петрович Берже, Краткий Обзор Горских Племен На Кавказе, Тифлис, 1858, 2.

³⁴ Berje, *a.g.e*, 2.

³⁵ Адольф Петрович Берже, Материалы Для Описания Нагорного Дагестана, Тифлис, 1859.

6. “Kafkas ötesi bölgesinin başlıca yerlerinin coğrafi enlem ve boylamları(“Географические широты и долготы главнейших мест Закавказского края”).³⁶
7. “Çeçenya ve Çeçenler”(“Чечня и чеченцы”).³⁷
8. “Dağıstan’da seyahat – kısa deneme”(“Мтериалы для описания нагорного Дагестана”).³⁸

Adolf Berje’nin yukarıda belirttiğimiz eserlerinden Başka konuyla alakalı dokuz tane daha çalışması bulunmaktadır.³⁹

G. Mirze Kazım Bey’in çalışmaları

Konuyla ilgili önemli bir çalışmaya imza atmış olan Rus bilim adamlarından biride Azerbaycan Türk asıllı Mirza Kazım Bey’dir⁴⁰. Mirza Kazım Bey 1802 yılında İran’ın Reşt şehrinde Kadı Hacı Kasım Bey’in ailesinde doğmuştur.⁴¹ Babası Derbent’li olmasına rağmen Reşt şehrinde görev yapmaktaydı. 1810 yılında ailesi ile birlikte tekrar Derbent şehrine dönen Mirze Kazım Bey Arapça, fıkıh, tefsir, hadis, mantık ve belagat dersleri aldı⁴². Dini sohbetleri konusunda ateşli konuşmalarıyla bölgede misyonerlik faaliyetlerinde bulunan William Glen ve David Dickson’un dikatini çekti. Misyonerlerle yakınlaşmanın sonucunda Mirza Kazım Bey’in 1823 yılında Hristiyanlık dinini kabul etmesiyle neticelendi. Hristiyanlık dinini benimsedikten sonra Mirza Aleksandr Kazım Bey ismini aldı. Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun önemli kurumlarında çalışan Mirza Kazım Bey 1849 yılında eğitim bakanlığı tarafından St. Petersburg’da doğu dilleri fakültesini kurmak için görevlendirilmiştir.⁴³ Mirza Kazım Bey yaşadığı dönemde meydana gelen Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun Kafkasya’yı işgalini yakından takip etmiştir.

³⁶Адольф Петрович Берже, Географические Широты И Долготы Главнейших Мест Закавказского Края, Тифлис, 1859, 2.

³⁷ Адольф Петрович Берже, Чечня И Чеченцы, Тифлис, 1859, 3.

³⁸ Адольф Петрович Берже, Мтериалы Для Описания Нагорного Дагестана,Тифлис, 1859,1

³⁹ Berje, *a.g.e*, 17-19.

⁴⁰ Naibe Ahmedova, Mirza Muhammedali Kazım Bey, *Tarihi Araştırmalar Pedagoji Üniversitesi Haberler*, 1, 2019, 67.

⁴¹ Vilayet Kuluyev, *Tarihde İz Bırakan Şahsiyetler*, Bakü, 2000, 360.

⁴² Агабаба Касум оглы Рзаев, Мирза Казем-Бек, Баку, Азернешр, 1965, 2.

⁴³ Ahmet Kanlıdere, “Mirza Kazım Bey”, *DİA*, XXX, İstanbul, 2005, 162.

Mirza Kazım Bey Kafkasya mücadelesinin başından beri bulunmuş ve 25 yılda önderliğini yapmış İmam Şamil'e bire bir görüşmüştür. Bu görüşmede İmam Şamil'in Çarlık Rusya ordusuna esir düştükten sonra kaldığı St. Petersburg'da gerçekleşmiştir. İmam Şamil'in istediği üzerine gerçekleştirilen bu görüşme birkaç defa tekrarlanmıştır. Her iki taraf içinde muhabbet barındıran bu görüşmelerde Mirza Kazım Bey İmam Şamil'e mücadelesi hakkında merak edilen soruları sorma imkânı bulmuş ve onu yakından tanımıştır.⁴⁴ Mirza Kazım Bey'in uzun yıllar gözlemlediği Kafkas Rus savaşlarının yanı sıra birde İmam Şamil'e görüşmelerinden edindiği bilgiler doğrultusunda ilk akademik denebilecek “Şamil ve Müridizm” adlı eseri ele almıştır. Mirza Kazım Bey bu eserinde İmam Şamil Rus işgaline karşı yürütmüş olduğu mücadeleyi tarihi bağlamda irdelemiştir. İmamlar önderliğinde Kafkasya halkının yürüttüğü mücadeleye kendileri gazavat diye adlandırırken Rus aydınları da buna Müridizm demişlerdir. Mirza Kazım Bey'de diğer Rus aydınları gibi bu mücadeleyi Müridizm olarak isimlendirmiştir. Bunun sebebidir gazavata katılanların tümü tarikat mensubu değillerdi. Ancak gazavatı yöneten İmamlar ve bunların naipeleri (halifeler) ve bunların müridleri yönetiyordu Ruslar bu sebeple bu harekete Müridizm ismini vermişlerdir.⁴⁵ Mirza Kazım Bey eserinin Rus edebiyatında ve ilmi sahada önemli bir boşluğu doldurmasını amaçlar. Bu yüzden Mirza Kazım Bey ele aldığı eserinde Müridizm üç bölümde inceler. Birinci bölüm müslüman açısından müridlik ve tarihi içeriği ikinci bölüm Kafkasya'da müridliğin doğuşu üçüncü bölümde ise İmam Şamil'i ele alır.⁴⁶ Müridizm fanatizm olarak nitelendiren Mirza Kazım Bey onun doğuşunda İslam peygamberi Hz Muhammed'e dayandırır. İmam Şamil'i müridizm önemli lideri olarak tanımlayan Mirza Kazım Bey onun hakkında önemli bilgilerde sunar. Mirza Kazım Bey eserinde Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun gücünden, ihtişamından övgüyle bahs ederken İmam Şamil esir alınmasında Rusya açısından uğurlu bir olay gibi ele alır ve şimdi “Yavuz Şamil bizim müti esirimizdir der”.⁴⁷ Mirza Kazım

⁴⁴ Mirza Kazım Bey, *İmam Şamil ve Müridizm. Bab ve Babiler, Uyğurlar*, Azerbaycan Türkçesine Çev: İsmail Umutlu, Bakü, 2015, 22.

⁴⁵ Süleyman Uludağ, “Müridizm”, *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, 50.

⁴⁶ Kazım Bey, *a.g.e*, 18.

⁴⁷ Kazım Bey, *a.g.e*, 17.

Bey'in eseri Rusya'nın Müridizm'e bakış açısını belli etmesi açısından önem arz eder.

Ğ. Lev Nikolayeviç Tolstoy'un “Hacı Murat” eseri

Rus aydınlarının Kafkasya halkının mücadelesini ele alan önemli yazarlardan biride Lev Nikolayeviç Tolstoy'dur. Lev Nikolayeviç Tolstoy'un Hacı Murat⁴⁸ isimli romanında Kafkasya'da uzun yıllar mücadele etmiş olan Şeyh Şamil'in ünlü naibi Hacı Murat'ın hayatını konu edinir. Lev Nikolayeviç Tolstoy'un bu romanının kaynak olma durumu tartışılada Çarlık Rusya ordusunun ve Kafkasya halkının mücadelesinin Rus aydınlarına etki etmesi açısından önemlidir.

Rus Aydınları tarafından yapılmış kaynak niteliğindeki çalışmaların hemen hemen hepsinin ortak özeliği şudur. “Biz” medeniyet, refah ve barış getiren, aslında işgal değil fetih hakkı olan Rusya İmparatorluğu) ve “onlar” yani Kafkasya halkı (medeniyet dışı yaşayan, tarihi kaderlerine razı olmayan vahşi Dağlılar) ayrımına ve söylemine dayanır.⁴⁹ Çarlık Rusya İmparatorluğu döneminde görülen Kafkasya halklarıyla ilgili bu taraflı tarihçilik anlayışı ne yazakki daha sonra ki dönemlerde Yani Sovyetler Birliği döneminde de kendini göstermiştir. Sovyet Tarihçiliğinin Kafkasya işgali ve özellikle İmam Şamil konusundaki dönem dönem değişikliği ve bu konuda bir karara varmaması halini ele alan Moşe Gammer “Sovyet Tarihçiliğinde Şamil”⁵⁰ adlı eserinde bu konuyu başarılı bir şekilde incelemiştir.

Yukarıda belirttiğimiz Rus aydınlarının konuyla ilgili yapmış oldukları birinci el kaynak olma özeliğine sahip eserlerin sayısını artırmak mümkündür. Biz burada sadece diğerlerine oranla daha erken yapılmış ve bu konuda diğerlerine oranla daha kapsamlı ve daha popüler olanları ele aldık.

Burada şunuda belirtmek gerekir ki Kuzey Kafkasya'daki Rus askeri faaliyetlerine dair zengin bir literatür bulunmakla beraber konunun birinci dereceden muhatabı durumunda olan Kuzey Kafkasya halkının meydana getirdiği tarihi materyallerin (hatırat, arşiv belgesi vs.) oldukça sınırlı olması bu sahada

⁴⁸ Lev Nikolayeviç Tolstoy, *Hacı Murat*, çev: Mazlum Beyhan, İstanbul, 2018, 1.

⁴⁹ Berje, *a.g.e*, 12.

⁵⁰ Moşe Gammer, *Sovyet Terihçiliğinde Şamil*, çev: M. Gökhan Menteş, İstanbul, 1996, 1.

yapılacak araştırmalar için Ruslar tarafından oluşturulmuş kaynak eserlerden istifade etmeyi zorunlu hale getirmektedir. Bu durumda da araştırmacılar için olayları karşılaştırmak açısından büyük zorluklara neden olmaktadır.⁵¹

H.İmam Şamili'in Mektupları

Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya savaşları ile ilgili önemli bilgiler içeren birinci el kaynakların başında İmam Şamil'in mektupları gelir. Kafkasya halkının Rus işgaline karşı vermiş oldukları bağımsızlık mücadelesinin uzun yıllar önderliğini yapan İmam Şamil'in mektupları genel olarak 1834-1859 yılları arasında yazılmıştır. Bu mektupların çoğu İmam Şamil tarafından Osmanlı Devleti'ne, savaş halinde olduğu Rus generallere, Kafkasya'daki Rus Devlet memurlarına, kendi naiblerine(halifeleri) ve Kuzey Kafkasya'nın diğer ireli gelenlerine yazılmıştır. Sayısı üç yüz civarında olduğu tahmin edilen bu mektuplar'dan birçoğu Rusya arşiv belgeleri arasında bulunur.⁵² İmam Şamil'in mektupları ile ilgili sonraki dönemlerde Vasili Valadimiroviç Bartold,⁵³ İgnati Yuliyaniç Kraçkovski,⁵⁴ Rukiye Şeyhutdinovna Şarafutdinova,⁵⁵ Hacı Hamzatoviç Hamzatov,⁵⁶ Çağareşvili,⁵⁷ Anatoli Nestoroviç Genko,⁵⁸ Georgi Vasilieviç Çeretelli⁵⁹ ve Natalya Amirovna Tahirova⁶⁰ tarafından incelenmiştir.

⁵¹ Türker, *a.g.m*,185.

⁵² Письма Имама Шамиля,(Председатель редколлегии Гаджи Гамзатович Гамзатов)Махачкала 1997, 9.

⁵³ Василий Владимирович Бартольд, Шамиль, Собрание Сочинений в 9 Томах, Москва, 1963, 12.

⁵⁴ Игнатий Юлианович Крачковский, Арабская Рукопись Воспоминаний о Шамиле, Записки Института Востоковедения Академии Наук СССР, Ленинград, 1934, 9; Игнатий Юлианович Крачковский, Неизданное Письмо Шамиля, Избранные Сочинения, т. VI, Ленинград, 1960, 551-558.

⁵⁵ Рукиа Шейхутдиновна Шарафутдинова, Письмо Наиба Ташев-Хаджи К Шамилю, Письменные Памятники Востока(Историко-Филологические Исследования), Москва, 1977, 86-89.

⁵⁶ Гаджи Гамзатович Гамзатов, Магомед-Саид Саидов, Амри Рзаевич Шихсаидов, Сокровища Памятников Письменности, Ежегодник Иберийско-Кавказкого Языковедения, Т. IX. Тбилиси, 1981, 163.

⁵⁷ Ш. В. Цагарешвили, Шамиль-Ставленник Султанской Турции и Английских Колонизаторов, Сборник Документов, Тбилиси,1953, 430.

⁵⁸ Игнатий Юлианович Крачковский , Анатолий Несторович Генко, Арабские Письма Шамиля В Северо-Осетии, Советское Востоковедение III, Москва-Ленинград, 1945, 36.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra da İmam Şamil'in mektupları ile ilgili çalışmalara devam edilmiş ve 1997 yılında Rusya Federasyonu İlimler Akademisi Dağıstan İlmi Merkezi tarafından “Şamil'in 100 Mektubu” isimli bir kitap olarak yayınlanmıştır.⁶¹ İlk kez özgün adıyla 1997 yılında Mahaçkale'de yayımlanan bu eserde Fikret Efe tarafından “Şeyh Şamil'in 100 Mektubu” adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.⁶² Bu mektuplar konuyla ilgi araştırma yapanlara Kuzey Kafkasya halklarının uzun yıllar önderliğini yapan İmam Şamil'in şahsiyeti, yönetimi ve onun yürüttüğü Gazavat'ın(Müridizm) hareketinin içeriği, dini, kültürel, entelektüel hayatını doğrudan tanıtmaları bakımından son derece önemli bilgiler sunar.⁶³

I. Muhammed Tahir el- Karakhi'nin Kroniği

Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya işgaline ışık tutacak özellikle 19. Yüzyılının başlarından ortalarına doğru Gazi Muhammed'le başlayan İmam Şamil'in esaretiyle sona eren olayların Kroniği olarak ele alınan yerel kaynakların en önemlisi de “Barikatü's – Suyufid – Dağıstaniyye fi ba'd al- ğazavat aş- Şamiliyye” (Şamil'in Bazı Gazavatlarında Dağıstan Kılıçlarının Parıldaması) isimli eserdir. İmam Şamil isteği üzere aynı zamanda onun kâtibi olan Muhammed Tahir el- Karakhi tarafında kaleme alınan bu eser tezimizin de konusunu oluşturduğu için ilerde ayrıntıyla ele aldığımızdan burda hakkında bilgi vermek tekrardan ibaret olacaktır.

⁵⁹ Георгий Васильевич Церетели, Письмо Шамиля из Калуги, Записки Института Востоковедения Академии Наук СССР V, Москва-Ленинград, 1936, 97-114; Георгий Васильевич Церетели, Вновь Найденные Письма Шамиля, Труды Первой Сессии Арабистов(14-17 июня 1935 г.),Труды Института Востоковедения XXIV, Москва-Ленинград, 1937, 95-112; Георгий Васильевич Церетели, Письмо Шамиля к Барону Николаи, Бюллетень Государственного Музея Грузии, IX, Тифлис, 1936, 123-138.

⁶⁰ Наталья Амриевна Тагирова, Арабские Письма Шамиля Из Архива Б.А. Дорна, Письменные Памятники Востока. Историко-Филологические Исследования. Ежегодник, Москва, 1972, 2.; Наталья Амриевна Тагирова, Библиотека Шамиля, Народно-Освободительное Движение Горцев Дагестана и Чечни в 20-50-х Годах XIX в, Всесоюзная Научная Конференция, Тезисы Докладов И Сообщений, Махачкала, 1989,147-149.

⁶¹Письма Имама Шамиля(Председатель редколлегии Гаджи Гамзатович Гамзатов), Махачкала 1997, 9.

⁶² Fikret Efe, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, İstanbul, 2004.

⁶³ Efe, *a.g.e*, 24.

İ. Kurban Ali el- Aşilti'nin Eseri

İmam Şamil dönemi Dağıstan'ın önemli âlimlerinden bir olmuş Kurban Ali el-Aşilti tarafından Muhammed Tahir al Karakhi'den önce İmam Şamil'in gazavatı ile ilgili bir eserin yazılması ile ilgili bilgiler mevcuttur. Amri Şıhsaidov tarafından yapılan araştırmalarda Kurban Ali el-Aşilti tarafından yazılan eserin "Aşilti'li Kurba Ali Tarihi" ("История Курбанали из Ашильты") isimli olduğunu göstermiştir.⁶⁴ Kanıtlanmamış bilgilere göre Kurban Ali el- Aşilti İmam Şamil'n Rus ordusu tarafından esir alınmasından sonra eserini yakmıştır. Bunun sebebidе eserde ismi geçenlerin ruslar tarafından tutuklanma endişesiydi.⁶⁵

İ. Abdurrahman b. Seyyid Cemaleddin Gazikumuhi'nin Eserleri

İmam Şamil ve onun mücadelesi ile ilgili çalışma yapan şahıslardan biri de Abdurrahman b. Seyyid Cemaleddin Gazikumuhi'dir.⁶⁶ Abdurrahman Gazikumuhi Nakşibendî Şeyhlerinden Seyyid Cemaleddin Gazikumuki'nin oğlu aynı zamanda da İmam Şamil'in damadı ve mürididir. Abdurrahman İmam Şamil'in Rusya'daki esareti yıllarında bizzat yanında bulunmuştur.⁶⁷ Daha sonra İmam Şamil'in hac vazifesini yerine getirmek için Arabistan'a gitmesinden sonra Abdurrahman Dağıstan'a yerleşmiş ve Rusya'nın bölgedeki milis kuvvetlerinde görev yapmıştır. Burdan emekli olduktan sonra 1890 -1891 yıllarında Dağıstan'ın Kumuk beldesinde Kadlık görevinde bulunmuştur. 1900 veya 1901 yılında vefat etmiştir.⁶⁸

Abdurrahman Gazikumuhi'nin İmam Şamil ve onun gazavat hakkındaki kaynak olma özeliğine sahip eseri Kaluga'da esareti sırasında kaleme aldığı

⁶⁴ Амри Рзаевич Шихсаидов, Наталья Амриевна Тагирова, Диана Хайрутдиновна Гаджиева, Арабская Рукописная Книга В Дагестане, Махачкала, 2018, 118.

⁶⁵ М. Murat Yeşil, " Batılı Kaynakların Penceresinden 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasyalıların Ruslara Karşı Verdiğı Bağımsızlık Ve Özgürlük Mücadelesi," *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c6, 2017, 2684.

⁶⁶ Амри Рзаевич Шихсаидов, Халатта Абдуллаевич Омаров, Примечания, Абдурахман из Газикумуха. Книга Воспоминаний (Пер. с арабского Магомед-Саид Саидов, Редакция Перевода, Подготовка Факсимильного Издания, Комментарии, Указатели Амри Рзаевич Шихсаидова, Халатта Абдуллаевич Омарова) Махачкала, 1997, 1

⁶⁷ Шихсаидов, a.g.e, 11-14.

⁶⁸ Шихсаидов, a.g.e, 11-14.

“Hulasatu’t-Tafsil’an Ahvali Şamuyil” isimli eseridir.⁶⁹ Bu eser Natalya Amriyevna Tahirova tarafından Rusça’ya Tercüme edilmiştir.⁷⁰

Abdurrahman Gazikumuhi’nin ikinci ve en kapsamlı eseride “Tezkiretu Abdurrahman b. Ustaz Şeyhu’t Tarika Cemaluddin el- Huseyni fi Beyani Ahvali Ahali Dağıstan ve Çeçen” isimli eseridir.⁷¹ Bu eseri 1869 yılında Tiflis’te kaleme alan Abdurrahman Gazikumuki eserinde birçok önemli bilginin yanısıra gittiği yerlerin coğrafi özelliklerinden ve bölge halkının giyim ve yemek kültüründen bahs etmiştir. Abdurrahman Gazikumuki’nin konuyla alakalı üçüncü eseri (risalesi) ise “Sukutu Dağıstan ve Çeçen bi- Yara’i Al-i’Usman fi Seneti 1877” dir. Bu eserde 1975 yılında Gürcü oryantalist N.G. Kançaveli tarafından Tiflist’e Ruçsaya tercüme edilerek yayımlanmıştır.⁷²

İlk el yerel kaynaklardan biride Hasan Al-Kadari tarafından yazılan “Asar-i Dağıstan” isimli eserdir. Bu eserde Hasan Al-Kadari kendi memleketi olan Dağıstan hakkında Arap, Fars ve Türk kaynaklarından yararlanarak birde bölge halkından da edindiği bilgiler doğrultusunda Kronolojik olarak 1891 yılında Azerbaycan Türkçesinde yazmıştır. Eserinde birçok şiirede yer veren Hasan Al-Kadari Dağıstan’nın genel tarihi başta olmak üzere Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun Kafkasya işgali ve bu işgale karşı verilen bağımsızlık mücadelesi hakkında da önemli bilgiler verir. Hasan Al- Kadari’nin bu eseri Musa Ramazan tarafından 2003 yılında Rusçadan Türkçeye çevrilmiştir.⁷³

J. Abbaskulu ağa Bakühanov’un “Gülüstani- İrem” Eseri

Konuyla ilgili yazılmış kaynak olma özelliğine sahip önemli çalışmalardan biri de Azerbaycanlı ilim adamlarından Abbaskulu ağa Bakühanov tarafından

⁶⁹ Хуласат Ат-Тафсил Ан Ахвал Ал-Имам Шамуил(Краткое Изложение, Пер. с араб., введ., коммент., указ. Наталья Амриевна Тагировой), Москва, 2002, 1.

⁷⁰ Наталья Амриевна Тагирова, Сочинение Абдурахмана из Казикумуха “Хуласат Ат Тафсил” Источниковедение Средневекового Дагестана. Махачкала, 1986, 11-12.

⁷¹ Амри Рзаевич Шихсаидов, Наталья Амриевна Тагирова, Диана Хайрутдиновна Гаджиева, Арабская Рукописная Книга В Дагестане, Махачкала 2001, 1.

⁷² Н. Г. Канчавели, Падение Дагестана и Чечни Вследствие Подстрекательства Османов в 1294 г, Мравалтави: Историко-Филологические Разыскания. Тбилиси, 1975. Т. 4 (на груз. яз.).122-135.

⁷³ Hasan Al- Kadari, *Asar-i Dağıstan*, Çev: Musa Ramazan, İstanbul, 2003, 3.

yazılan “Gülüstani- İrem” adlı eserdir. Abbaskulu ağa Bakühanov eserini oluştururken başta Heredot, Strabon, Taberi, Mesudi, İbn Kesir, Kâtip Çelebi ve Yakut el Hemevi gibi tarihçilerin eserleri yanı sıra yaklaşık 100 kaynak eserden daha istifade etmiştir.⁷⁴ Genel anlamda Kafkasya siyasi tarihi ile bilgiler içeren bu eser Kafkasya’ya hâkim olmak için mücadele etmiş devletlerinin (Çarlık Rusya, İran Kaçarlar, Osmanlı) savaşları hakkında da önemli bilgiler içerir. Bu bilgiler 1813 yılında Çarlık Rusya İmparatorluğu ile İran Kaçarlar Devleti arasında imzalanan Gülistan antlaşmasıyla sınırlıdır.

K. Muhammedhasan Mövlanzade Şekevi’nin “Zübdetüt-Tevarih” Eseri

Konuyla ilgili eser kaleme almış Azarbaycanlı diğer bir ilim adamıda Şeyhül İslam Muhammedhasan Mövlanzada Şekevi’dir.⁷⁵ Şekevi tarafından yazılan “Zübdetüt-Tevarih” eserinde İslam tarihi ele alınmış ve bununla beraber İmam Şamil’in Çarlık Rusya İmparatorluğu’na karşı başlatmış olduğu mücadeleye de yer vermiştir. Birçok tarihçi bu eserin Şekevi’ye ait olmadığını iddia etselerde İmam Şamil’in hakkında bilgi vermesi hakkında önemlidir. Kimilerine göre bu eser 1905-1913 yılları arasında Tiflis’te yayımlanmıştır.⁷⁶

15. Batılı Kaynaklar

Batılı Kaynaklar Kafkasya halklarının İmamlar özellikle İmam Şamil önderliğinde 19. yüzyılın başlarından ortalarına kadar Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun teçhizatlı ordularına karşı vermiş oldukları bağımsızlık mücadelesi siyasi ve ekonomik bakımdan batının ilgi odağı haline gelmişti. Dolayısıyla 19. Yüzyılın başından itibaren çok sayıda batılı araştırmacı ve seyyah ticaret yapmak, bir takım soylu idealler, mecare isteği yahut Rusya’nın bölgede izlediği genişleme politikasını yakından takip etmek ve bilgi toplamak yani ajanlık

⁷⁴ Abbaskulu Ağa Bakühanov, *Gülüstan-i İrem*, çev: M. Eskerli, Bakü, 200,4.

⁷⁵ Hacı Fuad İzzet oğlu Nurullayev, *Şeyhülislamlık Zirvesi: Hacı Allah Şükür Paşazade*, Bakü, 2014, 59.

⁷⁶ Şahlar Şerifov, “Şeyhül İslam Muammed Hasan Mövlanzade Şekevi ve Onun Kitabül- Beyan fi Tefsiril Kur’an”, *Azarbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli adına el yazmalar Enstitüsü, Yayınlanmamış Tez*, Bakü 2009, 12.

gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda bölgeyi ziyaret etmişlerdi.⁷⁷ Batılı araştırmacıların bölge halkının vermiş oldukları bağımsızlık mücadelelerine ilgisini ifade edebilecek bir örnekte İmam Şamil'in eserati sırasında ortaya çıkmıştır. İmam Şamil St. Petersburg'da esareti sırasında kendisini ağırlamakla yetkili kimselerce Emperyal Halk kütüphanesine götürülür ve burada kendisi ile ilgili İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Macarca, Polyakça, Filemekçe ve Latışça yazılmış 22 makeleyi gösterirler. Buda İmam Şamil'in Avrupa'nın ilgi odağı haline geldiğini gösterir.⁷⁸ Batılı araştırmacıların ve seyyahların Kuzey Kafkasya gezisi sonucunda birçok kaynak niteliğinde eserler ortaya çıkmıştır.

Konuyla ilgili Avrupa'da yayımlanan günlük gazetelerde çıkan haberlerde azımsanmayacak kadar çoktur. Bu haberlerde Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya işgali ve bu işgale karşı koyan bölge halkının özelikede mücadelenin önderi olan İmam Şamil hakkında olmuştur. Bu gazetelerden bir kaçına örnek verecek olursak onlarda şunlardır.

Londra'da yayınlanan "The Daily News" gazetesi, İmam Şamil önderliğinde devam eden Kafkasya halkının bağımsızlık mücadelesinin haberini " en meşhur Rus generallerinin ünlerini sıfırlayan bir savaş" olarak sayfasında yer vermiştir. (Schamyl, Circassian leader, 07 Kasım 1853:3).⁷⁹

Yine Lonra'da yayınlanan "Alnwick Mercury" gazetesi, İmam Şamil önderliğinde devam eden Kafkasya halkının istiklal mücadelesini hayranlıkla izediğini, ancak bu hareketinin Osmanlı Devleti'nden ve İngiltere'den hak ettiği desteği alamadığına işaret etmektedir.(Schamyl and the Circassians, 01 Temmuz 1854:3).⁸⁰

A. John F. Baddeley'in Eseri

Batılı araştırmacıların konuyla ilgili kaynak oluşturacak çalışmalarından biride İngiliz yazar John F. Baddeley tarafından yazılan "Rusların Kafkasya'yı işgali

⁷⁷ Ayşegül Kuş, *Batılı Seyyah Ve Araştırmacıların Gözüyle 19. Yüzyılda Kafkasya Çerkezler, Abhazlar, Karaçay, Malkarlar, Osetler, Çeçenler, Lezgiler, Avarlar, Kumuklar*, Trabzon, 2019, 21.

⁷⁸ Yeşil, *a.g.m*, 2683.

⁷⁹ Yeşil, *a.g.m*, 2676.

⁸⁰ Yeşil, *a.g.m*, 2676.

(1720-1860)” adlı eseridir.⁸¹ Baddeley Rusya’nın İngiltere Büyükelçisi Kont P. A. Şuvalov’la yakın arkadaşlık kurarak 1879 yılında St. Petersburg’a yerleşmiş ve burada “London Evening Standard” gazetesinde muhabirlik yapmıştır. Çarlık Rusya’nın siyasi kurumlarıyla yakın ilişkiler içinde bulunan Baddeley 1888 yılında Çar III. Aleksandr’ın Kafkasya seferine katılmıştır.⁸²Bu seyyahati sırasında Rusya ordusunda görevli kimselerle de yakınlık kurarak bölge ve bölge halkı hakkında önemli bilgiler edinmiştir. Burda edindiği bilgilerden başka John F. Baddeley yukarıda belirttiğimiz Rusça arşiv belgelerinden ve kaynaklarından da büyük ölçüde yararlanarak önemli bilgiler içeren eserini ortaya koymuştur. Genel anlamda Kafkasya tarihini geçmişten Rusların bölgeyi işgaline kadar inceleyen Baddeley Rus aydınlarıyla benzerlik gösteren bir tutum sergileyerek Kafkasya halkını yarı medeni bir topluluk olarak tanımlamıştır. Bunun sebebidir yazarın Hristiyan kişiliği ve eserini oluştururken faydalandığı Rusça kaynaklar olduğu belirtilmiştir.⁸³Baddeley bu eserini ön kapağında İmam Şamil’in potresini resm ederek 1908 yılında Londra’ya yayınlamıştır.⁸⁴ Eser aynı yıl içerisinde New York, Bombay ve Kalküta’da yayımlanmıştır. John F. Baddeley’in bu önemli eseri Sedat Özden tarafından İngilizceden Türkçeye “Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil” adıyla tercüme edilmiştir.⁸⁵

B. Aleksandır Dumas’ın Seyahatnamesi

Kafkasya’yla ilgili ilk dönemlerde önemli bir çalışma yapanlardan biride Fransız yazar Aleksandır Dumas’dır. Aleksandır Dumas 1858 yılının ortalarından 1859 yılının başlarına kadar Rusya’da ve Kafkasya’da bulunmuştur.⁸⁶ Seyahatine St. Petersburg’dan başlayan Aleksandır Dumas Kafkasya’da Debend, Bakü, Şemahı, Şeki ve Tiflis gibi önemli bölgeleri dolaşmış burada gözlemlediklerini de Kafkasya

⁸¹ Джон Баддели, Завоевание Кавказа Русскими. 1720-1860, Москва, 2013, 3.

⁸² Джон Баддели, *a.g.e.*, 4.

⁸³ Yeşil, *a.g.m.*, 2674.

⁸⁴ John Frederick Baddeley, *The Russian Conquest Of The Caucasus*, Bombay, 1908, 2.

⁸⁵ Baddeley, *a.g.e.*, 2.

⁸⁶ Cavid Qasimov, “Alexandre Dumas’ın Gözüyle Kafkasya ve Çevresi”, *VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi* (13-13 Ekim 2015 Azerbaycan/ Gence), Ankara, 2017, II, 1034.

Seyehati (Macerası) adıyla kaleme almıştır.⁸⁷ Birçok dile çevrilen Seyahatname türü olan bu eser Sedat Özden tarafından türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁸⁸

C. Fridrik Martin von Bodenstedt'in eseri

Kafkasya'daki Milli Mücadele ile ilgi önemli bir çalışma da Alman şarkiyatçı Fridrik Martin von Bodenstedt tarafından yapılmıştır. Kendisi 1841 yılında Kınıyaz Mihail Golitsın'ın çocuklarını eğitmek amacıyla Moskova şehrine yerleşmiştir. Bir kaç yıldan sonra Bodenstedt Tiflis şehrinde eğitim faaliyetleriyle meşgul olmuş ve buranın kültürel yapısından etkilenecek Doğu dillerine ilgi duymuştur. Bunun üzerine Azerbaycan'ın Gence şehrinde ikamet eden ünlü şair Mirze Şefii Vazeh'ten Türkçe ve Farsça dersler almıştır. 1845 yılında Almanya'ya döndükten sonra Kafkasya'nın siyasi ve kültürel eserler kaleme almıştır. Konumuzla ilgili olan en önemli çalışması "Kafkasya Halkları ve Ruslara Karşı Kurtuluş Savaşları" isimli eseridir.⁸⁹ Bu eser 1849 yılında Almanya'nın Frankfurt Mayn şehrinde yayımlanmıştır.⁹⁰

D. Edmund Spencer'in çalışması

Konuyla ilgili araştırma yapan bir diğer batılı araştırmacıda **Edmund Spencer**'dir. İngiliz gezgin ve yazar Yüzbaşı Edmund Spencer Kafkasya Bölgesi'ne ilk gezisini 1830'lu yıllarda yapar. Onun mektuplar halinde kaleme aldığı gözlem ve incelemeleri "Travels in Circassia and Kırım Tartary" ismi ile 1836 yılında Londra'yayımlamıştır. Yine Edmund Spencer batı Kafkasya'ya ait gezi notlarında "Travels in Western Caucasia" adıyla 1838 yılında Londra'da yayımlar. Edmund Spencer bu eserlerinde bölgede büyük çoğunluğa sahip kavimlerden biri olan Çerkeslerin tarihi geçmişleri, etnik özellikleri ve sosyo-kültürel yaşamları gibi konularda okuyucuya ayrıntılı ve ilgi çekici bilgiler sunar.⁹¹

⁸⁷ Aleksandr Düma, *Qafqaz Seferi*, Azr çev:Qezenfer Paşayev, Hamid Abbasov, Bakü,2014,5.

⁸⁸ Serdar Işık, "Seyahatnamelerde Kuzey Kafkasya Türkleri" *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13-1, 2015, 389.

⁸⁹ Фридрих Боденштедт, Народы Кавказа И Их Освободительные Войны Против Русских. Махачкала, Библиотека фонда Шамиля, 1996, 2.

⁹⁰Friedrich Bodenstedt, *Die Völker des Kaukasus und ihre Freiheitskämpfe gegen die Russen: Ein Beitrag zur neuesten, Farnffurt am Main, 1848, 4.*

⁹¹ Kuş, *a.g.e*, 22.

E. George Lighton Ditson'un Çalışması

Bölgede araştıma için bulunmuş ve bu uğurda eser oluşturmuş olan bir diğer batılı yazarda **George Lighton Ditson**'dur. Amerikalı bir yazar olan Ditson 19. Yüzyılda batı dünyasının Kafkasya'ya olan ilgisinin bir sonucu olarak 1840'lı yıllarda bölgeye gelmiştir. Ditson'un Rus makamları himayesinde gerçekleştirdiği bu seyyahatı sırasında bölgeye dair çok az şey bilen Amerikalıları aktardığı bilgilerle aydınlatmaya çalışmıştır. Onun bölgeye dair edinmiş olduğu gözlemler ve topladığı bilgiler ışığında ele almış olduğu eseri "Circassia or a Tour to the Caucasus" ismi ile 1850 yılında New York'ta yayımlanmıştır.⁹²

Batılı araştırmacıların ve seyyahların konu ile ilgili çalışmaların sayısını artırmak mümkündür. Biz burada sadece konu ile ilgili batılı araştırmacıların kaynak olma özeliğine sahip eserlerine örnek vermeyi amaçladığımızdan burada aktardıklarımızlada hedefimize ulaşmış oluyoruz.

E.Osmanlı'da Ahmet Mithat Efendi'nin Çalışması

Kafkasya'daki Milli Mücadele ile ilgi Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerde müstakil bir çalışma mevcut olmamıştır. Rus ordularına karşı büyük mücadele vermiş olan İmam Şamil ile Türk edebiyatının alakalanmaya başlaması onun mücadele hayatı kapandıktan, daha doğrusu ölümünden sonraki devreye aittir.⁹³ Ahmet Mithat Efendi'nin Vizantel Efendi'yle birlikte 1879 yılında Almanca'dan Osmanlıca'ya tercüme ettiği "Konak Yahut Şeyh Şamil'in Kafkasya Muharebelerinden Bir Garip Hikâye"⁹⁴ adlı eser Kafkasya'ya ve İmam Şamil'e ait Osmanlı devletinde ilk müstakil eserdir. Alman yazar Adolf Mützelburg'un Amerikalı bir seyyahın dilinden Kafkasya'da yaşadığı olayları dilegetirdiği bu eser konuyla alakalı bilgiler içermesi bakımından bir boşluğu doldura bilsede kaynak olma bakımından çok ciddiye alınacak bir eser değildir.

⁹² Kuş, a.g.e, 25.

⁹³ Ömer Faruk Akün, "Eski Bir Şeyh Şamil Destanı" *Atsız Armağanı*, (haz. Erol Güngör v. dğr.), İstanbul 2017, 139.

⁹⁴ Adolf Mützelburg, *Konak Yahut Şayh Şamil'in Kafkasya Muharebelerinden Bir Garip Hikaye*, Osm çev: Ahmet Mithat ve Vizantel, Türkçe çev: Kudret Savaş, Konya, 2019.

Osmanlı Devleti'nde Şeyh Şamil'in Türkçe olarak yazılan ilk biyografisi Şemsettin Sami tarafından Kamus-ül Alam adlı ansiklopedik eserinde yazılmıştır. Gayet kısa ve temel denebilecek şekilde bilgi sunan bu yazıda, bugünkü bilgilerimize göre, çok fazla bir eksiklik ve yanlışlık yoktur.⁹⁵ İmam Şamil'in İstanbul gelişi (1869) ve oradan da hac vazifesini yerine getirmek için Medineye'ye (1870) gidişi hakkında dönemin gazetlerinde çıkmış haberlerde iki küçük yazıdan ibarettir.⁹⁶ Daha sonraki dönemlerde Kafkasya'yla ve İmam Şamil'e ilgili Türkiye'de önemli çalışmalar, tezler ve makaleler yazılmışsada bunlar hakkında bilgi vermek konumuz dışında olacağı için burda yer vermeyi uygun bulmuyoruz.

⁹⁵ Mehmet Demiryürek, “Erken Dönem Biyografilerine Göre Şeyh Şamil”, *Şeyh Şamil Ve Kafkasya Mücadele –Sürgün- İskan*, ed: Mehmet Ali Bozkuş/Hakan Yazar, İstanbul, 2017, 35.

⁹⁶ Akün, *a.g.e*, 140.

I.BÖLÜM: KUZEY KAFKASYA’NIN ÇARLIK RUSYA TARAFINDAN İŞGALİ VE MİLLİ MÜCADELE

1.1. Kafkas İsminin Kökeni ve Kafkasya’nın Coğrafi Konumu

İsmi Yunan mitolojisi başta olmak üzere birçok efsanelere konu olan Kafkas adının kimlertarafından ve ne zaman verildiği kesin olarak bilinmemektedir. Bir Yunan efsanesine göre, Promete tanrılara ait olan ateşi çalıp insanlara verir. Promete’nin bu hareketine kızan Zeos onu cezalandırır ve Kafkas Dağları’nda zincire vurdurur. Bin beş yüz sene sonra zincirden kurtulan Promete Batı ülkelerini ateşe verir.⁹⁷ Kafkasya ile ilgili bu ve buna benzer efsanelerin sayısını artırmak mümkündür. Kafkas coğrafyasının tarihi ile ilgili bilgilere Yunan tarihçi Heredot’un “Tarih” eserinde ve Yunan yazar Eschylus’un “Zincirlenmiş Vurulmuş Prometheus” adlı trajedik tiyatro eserinde raslanmaktadır.⁹⁸ Kafkasya isminin kökeni ile ilgili ileri sürülmüş birçok fikir mevcuttur. Bu görüşlerden bazıları şöyledir:

Sanskritçe: Kafkasya isminin Sanskritçeden türemiş olup “karlarla örtülü dağlar” anlamına geldiği ifade edilmiştir.⁹⁹

Farsça/Türkçe: Kafkasya isminin Farsçadan ve Türkçeden türemiş olduğuda ileri sürülen görüşler arasındadır. Bu görüşe göre Kafkas adının Farsçada dağ anlamına gelen “küh” ile eski Türkçede bulunan ve beyaz rengi ifade eden“ kas ” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur.¹⁰⁰

Lezgice: Kafkasya’nın yerli halkı olan Lezgiler tarafından Kas’ların Dağı denmesinden veya Dağıstan’da bulunan Samur Irmağı vadisindeki sarp bir tepe üzerinde kurulmuş bulunan Kafkas köyünden doğduğu da söylenmektedir¹⁰¹

“Kafkas” ismiyle ilgili ortaya atılan diğer tezlerde ise Kafkasya adının İskitli bir çobanın adından geldiği de söylenmektedir. Yine birçok yerde geçen bizimde yukarıda aktardığımız gibi bu ad belki “koh kaf”(Farsca kuh-dağ)’dan türemiştir.

⁹⁷ Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul, 1961, 217.

⁹⁸ Mehdi Yerevanski, *Antik Yunanistan Tarihi*, Bakü, 1963, 82.

⁹⁹ Lesley Blanch, *Cennetin Kılıçları*, Çev: İzzet Kandemir, İstanbul, 1978, 30.

¹⁰⁰ Erel, *a.g.e.*, 1.

¹⁰¹ Hasan İzzet Altınanıt, *Özgürlüğün Görkemli Ülkesi Kafkasya*, İstanbul, 2014, 13.

Kafkasya'ya Tatarların “Jalbuz”(Buz yelesi), Nogayların “Yıldız Dağları” Türklerin “Kafdağı”, Gürcülerin ise “Yalbuz” dedikleride rivayetler arasındadır.¹⁰²

İslam kaynaklarında bölgenin ismi “El Kabk” veya “Kafdağı” olarak geçmiştir.¹⁰³Kafkasya isminin kökeni hakkında burada aktardıklarımızın dışındada bunlara benzer birçok rivayetlerde bulunmaktadır. Aktarılan bütün rivayetlerdeki kesin bir bilgi ifade etmemekle beraber hemen hemen bütün rivayetlerdeki ortak kelime ise “Dağ” sözcüğüdür.

Kendi eserlerine Kafkasya'yı konu edinmiş olan 19. Yüzyılın ünlü Rus yazarlarından Mihail Lermontov, Aleksandr Puşkin ve Lev Tolstoy'a göre ise Kafkasya sıradağlar üzerinde bulunan romantik, büyüleyici ve aynı zamanda korku verici ülkenin adıydı.¹⁰⁴

Avrupa ile Asya'yı bu iki coğrafi kıtayı ayrılabilirdiği gibi birleştirebilen¹⁰⁵ Kafkasya stratejik konumu itibariyle önemli bir yere sahiptir. Kafkasya doğal coğrafi sınırları olan denizler ve akarsularla diğer bölgelerden ayrılmıştır.

Doğu'da Hazar Denizi, Batı'da Karadeniz, arasında Doğu-Batı paraleline uzanan ve yüksekliği orta kısımlarında beş bin metreyi aşan sıradağlar günümüzde Kafkaslar adıyla tanınmaktadır.¹⁰⁶

Coğrafi mekân olarak Kafkasya'nın kuzey sınırını ise Azak Denizi'ne akan Don Nehri ile Hazar Denizi'ne sularını boşaltan Volga (İdil) Nehri'nin bozkırda birbirine yaklaştıklarında meydana getirdikleri dirseğe kadar olan kısmı kapsamaktadır.

Güney Kafkasya sınırını ise bugünkü Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin doğusunda yer alan Ağrı, Kars ve Artvin illerini, İran'da Tebriz kentine kadar uzanan toprakları içine alan geniş coğrafi sahayı

¹⁰² Mahmut Bİ, *Kafkas Tarihi*, Ankara, 2011, 17-19.

¹⁰³ Altınanıt, *a.g.e*, 15.

¹⁰⁴ Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul, 2015, 39-40.

¹⁰⁵ James Forsyth, *Kafkasya*, Çev: Timuçin Binder, İstanbul, 2019, 21.

¹⁰⁶ Tavkul, *Kafkasya Gerçeği...*, 11.

kapsamaktadır.¹⁰⁷Fakat Güney Kafkasya'nın siyasi ve coğrafi sınırlarıyla ilgili tartışmalar günümüzde de mevcuttur. Ufuk Tavkul'a göre, Güney Kafkasya tabiri tamamen uydurmadır. Bu bölgenin literatürdeki asıl adı "Kafkas ötesi" dir. Ruslar bu bölgeye "Zakavkaz", İngilizler "Transcaucasus", Osmanlı ve Arapların verdikleri "Mavera-i Kafkas" adları Güney Kafkasya değil "Kafkas ötesi" anlamındadır.¹⁰⁸

Kafkasya esas itibariyle dağlık bir ülkedir.¹⁰⁹ Kafkas dağları yaklaşık 1200 km. uzunluğunda ve 110-180 km.genişliğindedir.¹¹⁰ Kafkas Dağları'nın en yüksek zirvesi, Karaçay-Malkar bölgesinin ortasından yükselen 5.642 metre yüksekliğindeki Elbruz Dağı (Mingi Tav)'dır.¹¹¹145.000 km sathında bir dağ zinciri oluşturan Kafkas Dağları (bunlara Büyük Kafkaslar da denir) Kafkasya'yı Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya diye iki bölgeye ayırır.¹¹²

Günümüzde Güney Kafkasya'da yâda diğer adıyla Kafkaskas Ötesi'nde bağımsızlıklarını kazanmış olan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan bulunmaktadır.

Kuzey Kafkasya'da ise Rusya Fedarasyonu'na bağlı Adige, Karaçay-Çerkezya, Kabardey-Balkarya, Çeçenya, İnguşetya, Dağıstan, Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyetleri yer almaktadır.

Rusya İmparatorluğu Kafkasya'yı işgali esnasında Kuzey Kafkasya üç büyük bölümden oluşuyordu. Bunlarda Kuzeydoğu Kafkasya, Kuzeyorta Kafkasya ve Kuzeybatı Kafkasya bölgeleriydi¹¹³.

Kuzeydoğu Kafkasya: Terek Nehri kollarından Sunja Irmağı ile Sulak ve Samur nehirlerinin buluştukları bölge, Bu bölgede Çeçen, İnguş ve Dağıstan kabileleri yaşamaktadır.

¹⁰⁷ Bi, *a.g.e*, 24.

¹⁰⁸ Tavkul, *Kafkasya Gerçeği...*, 11-12.

¹⁰⁹ Baddeley, *a.g.e*, 19.

¹¹⁰ Davut Dursun, " Kafkasya (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)", *DİA*,XXX, İstanbul, 157.

¹¹¹ Tavkul, *Kafkasya Gerçeği...*, 25.

¹¹² Bi, *a.g.e*, 2.

¹¹³ Mustafa Özsaray, *Çerkeslerin İslamlaşması*, İstanbul, 2012, 23.

Kuzeyorta Kafkasya: Terek ve Kuma nehirlerinin yukarı kısımlarının oluşturduğu havzadır. Buradada Karaçay-Balkar, Kaberdey, Besleney, Abazin ve Asetin (Osetin) kavimleri yaşamaktadır.

Kuzeybatı Kafkasya: Kuban Havzası, Karadeniz kıyıları Abhazya'yı içine alan kısımdır. Bu bölgede Çeçenler (Adıge)ve Abhazlar yaşamaktadırlar.¹¹⁴

Bizde Rusya İmparatorluğu'nun işgaline karşı Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlık savaşlarının yoğun bir şekilde yaşandığı bu üç bölgeyi ve Kuzeydoğu Kafkasya'da yer alan Dağıstan'ı tanıtmayı konumuzun daha iyi anlaşılması açısından faydalı buluyoruz. Çünkü Rusya İmparatorluğu ve Kuzey Kafkasya Savaşları'nın yaşandığı birçok bölgenin isimleri günümüzde değişmiştir. Savaşların kaynağı olan eserlerde eski isimleriyle anılan yerler bugünkü literatürde yoktur. Bunun için savaşımlara kaynaklık eden eserlere paralel savaşların yaşandığı yerlerin ismini ve bulundukları konumları belirtmek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bunun yanısıra bölge isimlerinin Kuzey Kafkasya'ya ait yer isimleri Rusça'ya ve Türkçe'ye aktarılırken çok büyük farklılıklara uğramış ve orijinallığı bozulmuştur. Örneğin, Asıl ismi “Dargo” olan yer isminin Türkçe'ye “Dargi” olarak geçmesi Kuzey Kafkasya ile ilgili yapılan hemen hemen bütün çalışmalarda ortaya çıkan bu sorunun bizim çalışmamızda da tekrarlanmaması için yer isimlerini büyük bir titizlikle araştırıp orjinal isimleri olduğu gibi vermeye çalıştık. Böylece teleffuzlardan kaynaklanan sorunun kafalarda oluşturacağı karışıklığın önüne geçmiş oluruz. Çarlık Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı işgalinde önemli bir stratejik fonksiyona sahip olan Dağıstan hakkında günümüz Türkçe'sine aktarılmış bilgileri bulmak neredeyse imkânsızdır. Neyseki Dağıstan'ın ünlü tarihçisi olan Hasan Al Kadari'nin “Asar-i Dağıstan” adlı eserinde Dağıstan'ın o günkü yapısıyla ilgili önemli bilgiler sunmaktadır.¹¹⁵

Kuzey Kafkasya'nın doğu bölgesinde yer alan Dağıstan Kafkasya toprağının yaklaşık üçte birini teşkil eder. Hazar Denizi ile Karadeniz arasını kaplayan Kafkas Dağları'nın hemen yarısı Dağıstan sınırları içinde yer alır. Kafkasya'ya ait olan

¹¹⁴ Özsaray, *a.g.e*, 24.

¹¹⁵ Al- Kadari, *a.g.e*, 54.

birçok efsane Dağıstan'a aittir. Dağıstan adının nerden geldiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bazı Osmanlı kaynaklarına göre Hazar Denizi doğusunda yaşamış olan "Dak Kavmi'ne" nisbeten bu adı almıştır.¹¹⁶

Genel kanaate göre Dağıstan ismi Türkçe "dağ" kelimesiyle Farsça "yer" anlamına gelen "istan" kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Gerçekte Dağıstan, Türkistan ve Moğolistan örneklerinde görüldüğü gibi bir etnik kavramı değil tamamen coğrafi mana ifade eden bir kelimedir.¹¹⁷

Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya Savaşları sırasında Dağıstan bölgesinin şehirler ve vilayetlerinin stratejik konumundan askeri üst olarak faydalandığı için bunlarla ilgili bilgi vermeyi faydalı buluyoruz.

Temirhanşura Şehri (Teymurhanşura): Dağıstan bölgesinin en önemli şehri olan Temirhanşura, Mahaçkale şehrinin batısında yer alır. Hazar kıyısında bulunan şehrin tüm zamanlarda askeri ve ticari konumundan faydalanılmıştır. Hazar Kağanlığı döneminde Temirhanşura'ya yakın arazide Balancar şehri mevcut olmuştur. Fakat yapılan savaşlarda tahrip edilen Balancar 1834 yılında Çarlık Rusya tarafından onarılarak Buynaks ismiyle askeri üste çevrilmiştir. Çarlık Rusya döneminde birçok köy ve kasaba idari bakımından Temirhanşura'ya bağlanmıştır. Temirhanşura'ya bağlı yerleşim yerleri: Buynak, Aşağı Kazaniş, Yukarı Kazaniş, Kâfir Kumuk, Aşağı Cengutay, Yukarı Cengutay, Karabudakkent, Gubden, Gelli ve Paraul'dur. Bu yerleşim yerlerindeki halkın çoğu Çağatay Türkçesi konuşur. Bazı yerleşim yerlerinde ise Dargice, yani Akuşaca konuşur.

Dargo vilayeti: Akuşa, Tsudahar, Surgin ve Mekegin isimli yerleşim yerlerinden oluşur. Buranın halkıda Dargice konuşur.

Kaytak Usmiliği(Kaytak-Tabasaran İcması): Aşağı Kaytak, Yukarı Kaytak ve eski tarihçiler tarafından Zirahgeran diye isimlendirilen sanatkarların yurdu olan Kubaçi de bu bölgede yer almaktadır. Kuzey Tabasaran'daki Maraga, Mugatır, Darvah ve Huçni köylerin de Azerbaycan Türkçesi konuşulur. Calgan, Rukel, Kemah, Zidyan, Gimeydi, Mitagi, Bilgadi köyleri Farsça'ya yakın bir dil olan

¹¹⁶ Erel, a.g.e,2.

¹¹⁷ Ziya Musa Buniyatov, "Dağıstan", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, 404.

Tatça konuşurlar. Bu köylerde yaşayan halkın çoğu Yahudilik dinine mensupturlar. Aşağı Kaytak ile Yukarı Kaytak köylerinin çoğu Çağatay Türkçesi, halkın bir kısmı ise Dargice konuşur. Kubaçi köy halkı ise kendilerine ait olan bir dil kullanırlar.

Kura Vilayeti: Aşağı Tabasaran, Agul, Kuşan, Ahmar ve Ulus, Kura vilayetinin sınırları içindedirler. Ulus mahalindeki dokuz köy Azarbaycan Türkçesi konuşur. Kura ile Ahmar Mahalleri'ndeki bütün köyler ve Güney Tabasaran'daki bazı köyler Kuraca konuşurlar. Tabasara'nın diğer köyleri ise Kabganca konuşur. Ayrıca Tabasaran'da üç Yahudi köyü bulunmaktadır, bunlarda kendi dillerini konuşurlar.

Samur Vilayeti: Samur vilayeti içinde Ahtıpara, Altıpara, Dokuzpara, Rutul, Tsahur ve Borç isimli köy ve kasabaları bulunmaktadır. Bu vilayete bulunan birçok köyde Kuraca konuşulur. Borç, Rutul ve Tsahur'un Borç denilen kendi dilleri vardır. Ayrıca bu vilayete bulunan Katruh topluluğu Azerbaycan Türkçesi konuşurken bazı topluluklar da Kumukça konuşurlar.

Gazikumuk vilayeti: Bazı Arapça kaynaklarda şehrin adı "Lan" olarak anılır. Bazı Türk kaynaklarda "Kumuk", bazı kaynaklarda ise "Kuymuk" diye isimlendirilmiştir. Bu vilayette yaşayanlar da eski zamanlardan beri kendilerini "Lak" diye adlandırmışlardır. Kumuk halkı diğer bölge halklarına göre İslam dinini ilk önce kabul etmeleri ve İslam dini yayma görevi üstlendikleri için Gazi ünvanı almışlardır. Kumuk şehride bu vilayete bağlıdır. Gazikumuk bölgesinde Kumukça, yani Lakça ve Yahulca konuşulur. Bazı köylerde Avarca, bazı köylerde de Agul-Kuşanca konuşulur. Kumuk köyünde ise kendilerine has olan Kubaçice de kullanılır.

Gunib vilayeti: Gunib veya Guni köyü bu villayetedahildir. Gunib vilayetinde Avarca konuşulur. Günib halkı kendilerini "Maarul" diye adlandırırlar.

Avar Vilayeti: Hunzah, Gimri ve Gotsalt köyü Avar vilayeti içindedirler. Konuştıkları dil Avarca ve Maarulca olan Avar halkının tamamına Avar denmektedir.

Andi vilayeti: Vilayet halkının bir kısmı Avarca bir kısmı da Çeçence konuşur.¹¹⁸

Derbend vilayeti: Kuzey Kafkasya’da Dağıstan’ın coğrafi konumu ne kadar önemli ise de Dağıstan bölgesinin içinde bulunan Derbend vilayetinin konumu da bir o kadar önemlidir. Bunun esas nedeni de Derbend’in Kafkas sıra dağlarında yer alan önemli geçitlerden (Daryal, Mamison ve Avar) biri olmasıdır. Derbend geçidi Hazar Denizi ile Kafkas Dağları arasında yer alır. Doğu Kafkaslar’dan kuzey-güney hizasında geçiş yapabilen tek geçittir. Dağıstan Bölgesi’nden Azerbaycan’a geçişi sağlar. Geçidin en dar yerinde Derbend şehri yer alır.¹¹⁹ Derbend şehri önemli bir geçiş sağladığı için şehirden ilk bahseden Arap kaynakları, buranın Farslar tarafından “Kapalı kapı”, “Geçit”, “Sınır karakolu” anlamına gelen “Derbend” adıyla anıldığını kaydeder. Yine bu bölge için Araplar “Kapı”, “Kapılar” veya “Karakol” anlamına gelen “el-Bab”, “el-Ebvab” , “Babülevbab” ve “Babülhadid” (demir kapı) isimlerini kullanmışlardır. Bir rivayete görede Arap fetihlerinden önce bölgenin kuzeyine yerleşmiş olan Türk kavimleri burayı “Temür kapı / Demür kapu” diye isimlendirmişlerdir ve şehrin ismi de buradan gelmektedir. Osmanlılar ise şehri “Derbend” veya daha yaygın olarak “Demirkapı” ismiyle anmışlardır.¹²⁰ Önemine ve isminin kaynağına değindiğimiz Derbend Vilayeti’nde Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun işgali sırasında Azerbaycan Türkleri, Musevi ve Ermeniler yaşamaktaydılar.¹²¹ Coğrafi konumunu, yerleşim yerlerini ve halklarını aktarmaya çalıştığımız Dağıstan’da etnik kimlikler çok güçlüdür ve toplumsal hayatta oldukça önemli bir yere sahiptir.¹²²

1.2. Kuzey Kafkasya’nın Etnik Yapısı

Kafkasya eski zamanlardan beri birçok halkın yurdu olmuştur.¹²³ Bunun sonucunda da Kafkasya din, dil ve etnik gruplar açısından dünyanın en zengin ve çok

¹¹⁸ Al Kadari, *a.g.e*, 14-15.

¹¹⁹ Nur Kartalcı Polat, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Kafkaslar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, 2018, 11.

¹²⁰ Saleh Muhammedoğlu Aliev, “Derbend”, *DİA*, IX, İstanbul, 1994, 164.

¹²¹ Al Kadari, *a.g.e*, 15.

¹²² Gökmen Kılıçoğlu, *Kafkasya’da Dağısta’nın Stratejik Önemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, 11.

¹²³ Kazım Bey, *a.g.e*, 42.

kültürlü bölgelerinden biridir.¹²⁴ Kafkasya'daki etnik ve kültürel farklılıklar Kafkasya'yı kendilerine sığınma yeri olarak seçen mültecilerden kaynaklanır.¹²⁵ Kafkasya'nın birçok kültüre ev sahipliği yapmasında büyük bir rol oynayan Kafkas Dağları diğer bütün fiziksel özellikleri de etkileyerek Kafkasya halklarının nüfus yapısının oluşmasında da belirleyici bir rol oynamıştır. Kafkasyalılar bu dağlara sadece kendilerinin sahip oldukları karakteristik özelliklerini değil bugünkü varlıklarını da borçludurlar.¹²⁶ Birçok etnik gruba ev sahipliği yapan Kafkasya aynı zamanda bir kültür mozaïği oluşturmuştur. Kendi üst kültürlerini korumak bakımından çok tutucu olan Kafkas halkı aynı zamanda ortak bir kültür etrafında birleşmişlerdir.¹²⁷

Kafkasya'daki kültür mozaïğinin oluşumunda katkısı olan halklar üç büyük etnik gruba ayrılır. Bunlarda "Kas ırkı", "Ari ırkı" ve "Turan ırkı" dır.¹²⁸

Kas ırkı: Kafkasya'nın yerli halklarının genelini temsil eder. Araştırmacılara göre Çerkezler (Adıge), Nohçiler (Çeçenler), Andelal-Avar, Laklar (Gazikumuklar) Lezgiler¹²⁹ ve Abhaz (Abazalar)¹³⁰ Kas ırkına mensupturlar.

Çerkez (Adıge)

Kuzey Kafkasya'nın halklarının en önemlilerinden olan Çerkezler¹³¹ tarih boyunca farklı adlarla anılmışlardır. Yunan ve Latin kaynaklarında Çerkezlere, "Kerketai" , "Sind", "Zig", ve "Cik" denilmiştir. Avrupalılar da, Çerkezleri "Circassien" diye isimlendirirken Osmanlı kaynaklarında ise Çerkezlere "Çerkes" veya "Çerakis" denilmiştir. Arap kaynaklarında da Çerkezler "Şerkes", "Şerakis"

¹²⁴ Ergin Ayan, " Kafkasya Bir Etno- Kültürel Tarih Çözümlemesi", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2010, 22.

¹²⁵ Semiha Babazade, *Müridizm ve Kafkasya Mücadelesindeki Rolü*, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2019, 9.

¹²⁶ Baddeley, *a.g.e*, 19

¹²⁷ Ufuk Tavkul, "Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi", *Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 25-26, Mayıs, 2006, 4.

¹²⁸ Barlas, *a.g.e*, 29.

¹²⁹ Barlas, *a.g.e*, 29.

¹³⁰ Musta Aydın, "Abazalar", *DİA*, ek-I, İstanbul, 2016, 1

¹³¹ Kadircan Kafli, *Şimali Kafkasya*, İstanbul, 1942, 29.

diye geçmektedir. Çerkez halkı ise kendileri için Adıge ismini kullanırlar.¹³² Çerkezlerin yaşam alanları Kuzeybatı Kafkasya’da İngur ırmağı ile Don Nehri’ne kadar, Karadeniz ile Azak Denizi kıyıları, Don, Kuma ve Terek ırmaklarının havzaları boyunca bütün Kafkas sıradağlarının kuzey kısımlarıdır.¹³³ Çerkezler ya da diğer ismiyle Adıgeler birden fazla topluluklardan oluşurlar, Çerkezleri oluşturan kabilelerde şunlardır: 1. Abhez 2. Ademey 3. Besleney 4. Bjeduğ 5. Hatukay 6. Jane 7. Kaberdey 8. Kemirguey 9. Mehoş 10. Natuhaç 11. Şapsığ 12. Ubih.¹³⁴

Çeçen (Nohçi)

Çeçenler Kuzey Kafkasya’nın orta kesimlerinde yaşarlar ve iki ana kabileden oluşurlar. Bunlardan birincisi Çeçenler (Nohçiler), ikincisi ise İnguş (Galgay) lar’dır.¹³⁵ Çeçenler bu gün Rusların kendilerine vermiş oldukları Çeçen ismiyle biliniyorlarsada kendilerini “Nohçi-Nahçi” diye isimlendirirler.¹³⁶

Avarlar

Dağıstan nüfusunun çoğunluğu Avarlardan oluşur. Kendilerine “Maorula” diyen Avarların Türk olup olmadıkları tartışma konusudur.¹³⁷ Mararulal ve Bagaulal olmak üzere iki ana gruptan oluşan Avarlar doğuda Gazikumuklar batıda ise Çeçenler’le komşudurlar.¹³⁸

Laklar (Gazikumuklar)

Gazikumuklar diğer ismiyle “Laklar” Dağıstan’ın dağlık bölgesinde yaşarlar, yaşadıkları vilayetin adı da etnik isimlerinden gelir. Gazikumukların isimleri birçok tarihi kaynakta “Lak” diye geçmektedir.¹³⁹

¹³² Özsaray, *a.g.e*, 25.

¹³³ Özsaray, *a.g.e*, 25.

¹³⁴ Özsaray, *a.g.e*, 26.

¹³⁵ Mustafa özsaray, *a.g.e*, 27.

¹³⁶ Culeyman Sultanoviç Jamuhanov, “Çeçenistan”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993, 244.

¹³⁷ Kılıçoğlu, *a.g.m*, 11-12.

¹³⁸ Nadir Devlet, “Avarlar”, *DİA*, IV, İstanbul, 1991, 110.

¹³⁹ Al Kadari, *a.g.e*, 14.

Lezgiler

Kafkasya'nın yerli haklarından olan Lezgilerin bir kısmı Dağıstan'da yaşarken bir kısımda Azerbaycan'da yaşarlar. Yani Samur Nehri'nin iki yakasında Lezgilerin yerleşim yerleridir.¹⁴⁰ Çeşitli kaynaklarda Lezgiler, “Leki”, “Lekzi”, “Lekz” ve “Lezgin” adlarıyla anılmışlardır.¹⁴¹

Abhaz-Abazalar

Abazaların tarihi kaynaklarda isimleri “Aboski” (Arrion) veya “Abassgi” (Plinus) diye geçer.¹⁴² Abazalar Kuzeybatı Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinde yaşamaktadırlar.¹⁴³

Ari ırkı (Hint Avrupa Irkı)

Kuzey Kafkasya'da Ari ırkına Osetinliler ve İronlar mensuptular. Osetinliler genellikle Kuzey Kafkasya'nın orta bölümünde meskûndurlar. Bazı kaynaklarda bu kavmin ismi “Os” veya “As” olarak geçmektedir.¹⁴⁴

Turan Irkı

Turan ırkına mensup olanlarda Hazar denizinin kıyılarında yaşamlarını sürdürürler. Turan ırkını Azerbaycan Türkleri, Kumuklar, Kalmuklar, Nogaylar, Karaçay ve Balkarlar oluşturur.¹⁴⁵ Yukarıda belirttiğimiz gibi Kuzey Kafkasya'da bir çok etnik grup yaşamaktadır. Kuzey Kafkasya'da etnik yapının çeşitliliği dillere de yansımıştır. Bu sebeple Kafkasya'ya Arap coğrafyacılara “Cebel-ül Elsine” (Diller Dağı) ismini vermişlerdir.¹⁴⁶ Onlarca dilin uzun zamanlardan beri yok olmadan yaşadığı Kafkasya'ya “Diller Dağı” adının verilmesinde yüz ölçümü olarak çok da büyük olmayan bu bölgedeki dil zenginliği sebep olmuştur.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Kılıçoğlu, *a.g.m*,16.

¹⁴¹ Davut Dursun, “Lezgiler”, *DİA*, XXVII, Ankara, 2003, 169.

¹⁴² Aydın, *a.g.m*,1.

¹⁴³ Özsaray, *a.g.e*, 26.

¹⁴⁴ Abdullah Saydam, “Osetler”, *DİA*,XXXIII, İstanbul, 2007, 437.

¹⁴⁵ Cafer Barlas, *a.g.e*, 29.

¹⁴⁶ Bice, *a.g.e*, 3. John f. Baddaley, *a.g.e*, 22.

¹⁴⁷ Kuş, *a.g.m*, 1.

Kafkasya'daki dil ve lehçe zenginliği ile Kafkas halkları arasında bir efsanede bulunur. Efsaneye göre "Tanrı, yertzünü ve insanları yarattıktan sonra,kendi aralarında anlaşabilmeleri için her bir topluluğa bir dil vermeye karar vermiştir. Hazırladığı dilleri bir torbaya koyarak görevli meleklerden birine verir. Melek dünya üzerinde uçarak dilleri dağıtmaya başlar. Kafkasya üzerine geldiğinde torba Elbruz dağının yüce doruğuna takılarak yırtılır. Kalan dil ve lehçeler Kafkasya üzerine saçılmaya başlar.¹⁴⁸

Kafkasya'da etnik zenginlikle benzerlik gösteren dil çeşitliliği otuz yedi dil¹⁴⁹ olarak tesbit edilmişse de bu dillerin sayısı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Onlardan bazıları da şöyledir: "Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil adlı" eserin yazarı ve bizzat Kuzey Kafkasya'da araştırmada bulunan İngiliz yazar John F. Baddeley'e göre Kafkasya'da konuşulan dillerin sayısını kimileri 70 olarak verirken bu dillerin sayısının 300 olduğunu ileri sürenlerde olmuştur. Yine Baddeley'e göre Kafkasya'ya giden Romalılar oradaki işlerini 130 tercüman eşliğinde yapmak zorundaydılar. Baddeley dil sayısının 300 olduğu abartılı bulsa da bu dillerin bir birbirinden farklı olduklarını ve bu konuda daha temkinli davranan Avrupalı yazarların verdikleri rakamları da göz önüne alarak bu sayının kırkın altına düşmediğini ifade eder.¹⁵⁰Cafer Barlas'a göre de Kafkasya topraklarında 50'den fazla dil, 100'den fazlada lehçe konuşulur.¹⁵¹Ufuk Tavkul'a göre ise, Kafkasya'da etnik farklılıkların ortaya çıkmasında dillerin çok önemli bir yeri vardır. Her biri birbirinden farklı 50'den fazla dil ve lehçenin konuşulduğu Kafkasya'da her dil grubunun etrafında bir etnik kimlik oluşmuştur.¹⁵²

1.3 Kuzey Kafkasya'nın Dini Durumu

İslam dini Kuzey Kafkasya halklarının çoğunluğunun ortak dini inancını oluşturur. Fakat İslam dininin bölgede yayılmasından önce burada Pagan inançları¹⁵³ başta olmak üzere Musevilik ve Hristiyanlık'da¹⁵⁴ yer almıştı. Kuzey Kafkasya

¹⁴⁸ Bi, *a.g.e*,19.

¹⁴⁹ Davut Dursun, "Kafkasya (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)", *DİA*, XXIV, 158.

¹⁵⁰ Baddeley, *a.g.e*, 21- 22.

¹⁵¹ Barlas, *a.g.e*,29.

¹⁵² Tavkul, *a.g.e*,13.

¹⁵³ Nevruz, *a.g.e*,339.

¹⁵⁴ Berkok, *a.g.e*, 270.

halkının hemen hemen bütününün inançları, yaşamları, kişilikleri ve kahramanlıkları üzerinde Nart efsanelerinin büyük etkisi vardır. Nart efsaneleri Kuzey Kafkasya halkının eski inançlarının kaynağını oluştururdu.¹⁵⁵ Bir diğer görüşe göre Nart efsaneleri Kuzey Kafkasya halkının pagan inancına sahip oldukları dönemin edebi ürünüdür.¹⁵⁶ Nart efsaneleri Kuzey Kafkasya’da yaşayan etnik gruplar açısından farklı bir biçimde algılanmasına rağmen mitolojik kahramanlar “Nart” olarak bilinmektedir.

Kuzey Kafkasya’da en ünlü mitolojik kahraman Nart Sosruko’dur. Annesinin adı da Çerkezce gül anlamına gelen Satana’ydı. Sosruko dünyaya geldiği zaman annesi kucağına almış ama ateş saçan küçük yavru annesinin eteğini yakmış ve yere düşmüş. O zaman “Tlepş” demircilerin tanrısı onu maşa ile aldı ve yedi defa suya soktu ve yedi defada çelikle dövdü yavrunun vücudu en sert çelik oldu. Artık ona silah işlemiyordu. Sayısız kahramanlıklar gösteren Sosruko mazlumlar için savaşırdı.¹⁵⁷ Nart efsanelerinde en büyük tanrının adı da “Tha” idi. Yıldırım ilahı olan “Şible” ise büyük ilahın icra ve kaos vasıtası idi. Bunlardan başka demir, ziraat, orman, arı, su, rüzgar ve daha birçok olayın ilahı bulunurdu.¹⁵⁸ Bölge halkı semavi dinlerle tanışmadan önce Paganist mitoloji (Nart efsaneleri) bütün canlılığıyla yaşamını sürdürüyordu. Yahudilik, Hristiyanlık ve özellikle de İslam dininin bölgede yayılmasıyla Paganist mitoloji eskiye oranla canlılığını yitirmiştir.¹⁵⁹

Nart efsaneleri eskiden olduğu gibi bölgede canlılık göstermesede Çerkezler (Adığerler) müslüman olduktan sonra bugün bile Allah adının yerine “Tha” sözcüğünü de kullanırlar.¹⁶⁰ Aytek Kundukh “Kafkasya Müridizmi” adlı eserinde Rusya İmparatorluğu’nun Kuzey Kafkasya işgaline karşı bölge halkının vermiş oldukları mücadelenin yani Müridizm’in ruhlandırıcı kaynağını ve yürütücü etmeninin Nart efsanelerinin oluşturduğunu söyler.¹⁶¹ Yazar burda özünü islamdan alan müridizmin kaynağının nart efsanelerinden aldığı söylerken büyük hataya düşmekle beraber

¹⁵⁵ Özsaray, *a.g.e*,45.

¹⁵⁶ Nevruz, *a.g.e*, 399.

¹⁵⁷ Kafli, *a.g.e*, 5.

¹⁵⁸ Berkok, *a.g.e*, 271.

¹⁵⁹ Yılmaz Nevruz, *a.g.e*,399.

¹⁶⁰ Özsaray, *a.g.e*, 49.

¹⁶¹ Kundukh, *a.g.e*,8.

Nart efsanelerinin tesirinin günümüze kadar varlığını sürdürmekte olduğunu bilmemizde bir ipucu oluşturur. Özellikle İslam inancının bölgede yayılmasıyla Nart efsanelerinden kaynaklanan birçok batıl inanç kaybolmuşsa da Kuzey Kafkasya halkının milli kültürü üzerinde bugün dahi izlerine rastlamak mümkündür.

Yahudilik Kafkasya'ya ilk olarak VII. yüzyılda Bizans'dan çıkarılan yahudiler aracılığıyla gelmiştir. O yıllar'da bölgede hüküm süren Hazar Devleti'nin yöneticileride yahudi din âlimi olan İshak Sangari'nin çalışmalarıyla yahudiliğin Karayim mezhebinin kabul etmişlerdir. Yöneticilerin yahudilik dinini kabul etmesiyle Kafkasya halkı da Yahudilik dinine girmeye başlamışlardır. Bütün bunlara rağmen yahudilik dini Kafkasya'da sınırlı sayıda yayılmıştır.¹⁶²

Hristiyanlık dini Gürcistan'a girdiği tarihten itibaren Kafkasya'da yayılmaya başlamıştır.¹⁶³ Hristiyanlığın Gürcistan'da yayılmasında Kapadokya asıllı Hristiyan bir köle olan Azize Nino adındaki kadının büyük rolü olmuştur.¹⁶⁴ XIII. yüzyılda Kafkasya halklarından Adıge, Asetin ve Çeçenler (özelikle İnguş kabilesi) Hristiyan olarak bilinirlerdi. Fakat bu din mitolojik efsaneleri kökünden sarsmış değildi. Yani Hristiyanlık bütün ahkâm, esasları ve ibadetleri ile Kafkasya'ya yerleşmiş değildi.¹⁶⁵

İslam dininin Kuzey Kafkasya'ya gelişi sırasında bölgede Bizans, Sasaniler ve Hazar Devleti bulunmaktaydı. Bu üç güçlü devletin iktisadi ve siyasi rekabetlerinin oluşturduğu kaos ortamında Müslüman Arap orduları bölgenin Fethi sürecini başlatmışlardır. İslam ordusunun Kafkasya bölgesine gelişi hakkın farklı görüşler mevcuttur. Abbaskulu Ağa Bakühanov “Gülistani-İrem” adlı eserinde Halife Hz. Ömer'in Suraka bin Amr'ı Azerbaycan'ın fethiyle görevlendirdiğini derken,¹⁶⁶ Hasan al Kadari “Asar-i Dağıstan” isimli eserinde Hz. Ömer'in “Zünnun” lakaplı Suraka bin Amr'ı Azerbaycan'ın fethine değilde Ermeniyeye bölgesini fethetmek için gönderdiğini söyler.¹⁶⁷ Rafik Kurbanov “Kafkas Tarihi” adlı eserinde ise Müslüman Arapların VII. yüzyılın ortalarında Kafkasya'ya geldiklerini

¹⁶² Özsaray, a.g.e, 119.

¹⁶³ Berkok, a.g.e, 273.

¹⁶⁴ Georges Dumezil, *Kafkas Halkları Mitolojisi*, Ankara, 2000, 10.

¹⁶⁵ Berkok, a.g.e, 273.

¹⁶⁶ Abbasgulu ağa Bakühanov, “Gülistan-i İrem” 23.

¹⁶⁷ Al-Kadari, a.g.e, 20.

söyler. Ermeniye bölgesinin fethinin de 652 yılında gerçekleştiğini bildirir.¹⁶⁸ İlk elde etmek istedikleri yer neresi olursa olsun Müslüman Arap ordusunun Kafkasya'ya ilk gelişleri Hz. Ömer (634-644) zamanında olmuştur. Hz. Ömer İran'ı fethettikten sonra Suraka ibn Amr'ı Kafkasya'ya gönderir.¹⁶⁹ Bizans ve Sasani Devleti'nin zulmünden bıkmış olan Kafkasya halkı Arap-İslam ordularını kurtarıcı gibi gördüler. Fakat birçok yerde de Arap orduları güçlü mukavemetle karşılaşmışlardır.¹⁷⁰ Müslüman Arap ordularının öncü komutanı Suraka ibn Amr Azerbaycan'ı fethettikten sonra Şirvan vilayetini koruması için Bekir ibn Abdullah'ı görevlendirirken Abdurrahman bin Rebi'a 'yı ise ordunun öncü komutanı tayin etmişti.¹⁷¹ Suraka bin Amr komutasındaki ordu Azerbaycan'ın Şirvan vilayetine hücum ederek bölgenin hâkimi Şehriyar'ı barışa zorladı.¹⁷² Şehriyar'ın barış isteği cizye ve haraç vermesi şartıyla halife tarafından da onaylandı.¹⁷³

Suraka bin Amr ele geçirdiği birçok yere sahip olduklarını göstermek için müslümanları yerleştirmeye başlamıştı. Suraka bin Amr vefat ettikten sonra Hz. Ömer onun yerine Abdurrahman bin Rebi'a' yı komutan tayin etti. Abdurrahman bin Rebi'a ile bölgede hüküm süren Hazar Devleti arasında birtakım savaşlar meydana geldi.¹⁷⁴ Abdurrahman bin Rebi'a bu savaşlardan birinde şehit düştü ve Askerleri tarafından türbe osun diye şehit düştüğü yere defnedildi. Onun defnedildiği yer "Kırklar Kabristanı" diye anılmaktadır.¹⁷⁵

Abdurrahman bin Rebi'a'nın şehadetinden sonra askerler komutanın kim olacağı konusunda ihtilafa düştüler. Bir kısmı Habib bin Mesleme'nin komutanlığını isterlerken bir kısmı da Abdurrahman bin Rebi'a' nın kardeşi Salman bin Rebi'a'nın komutanlığını istiyorlardı. İhtilaf Salman bin Rebi'a nın komutan olmasıyla sona erdi. Salman bin Rebi'a komutasında Hazar Devleti ile birçok kanlı savaşlar meydana gelmiştir. Bugünkü Dağıstan bölgesinde yapılan savaşlarda Salman bin

¹⁶⁸ Rafik Kurbanov, *Kafkas Tarihi*, Bakü, 2008, 46.

¹⁶⁹ Bakıhanov, *a.g.e*, 23.

¹⁷⁰ Kurbanov, *a.g.e*, 46.

¹⁷¹ Ziya Bünyadov, *Azerbaycan VII-IX. Asırlarda*, Bakü, 2007, 81.

¹⁷² Naile Velihanlı, *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*, Bakü, 1993, 76.

¹⁷³ Bakıhanov, *a.g.e*, 23.

¹⁷⁴ Şahlar Şerifov, "Arap-Hazar Savaşları ve Azerbaycan", *Akademik ve Düşünce Dergisi*, 7(1) İlkbahar 2020, 645.

¹⁷⁵ Al Kadari, *a.g.e*, 20.

Rebi'a başta olmak üzere birçok şehit verilmiştir. Ağır kayıp veren müslümanlar Salman bin Rebi'a' nın naaşıyla birlikte geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Salman bin Rebi'a'nın ordusu Dağıstan'dan ayrıldıktan sonra Hazarlar bu bölgede kendi otoritelerini güçlendirdiler. Miladi 662, hicri 42. yılına kadar İslam ordularının bu bölgeye geldiklerine dair bir kayıt yoktur.¹⁷⁶Kafkasya'ya VIII. yüzyılda Ebu Müslim'in komutasında gelen Arapların Hazar Türklerine karşı savaşmaları bazı bölgelerin fethiyle sonuçlandı. Fakat ilerleyen süreçte Hazar Türklerinin Arap ordularına karşı koyarak onları büyük hezimetlere uğratması sonucunda İslamiyetin tam anlamıyla Kafkasya'da yayılmasında engellediler.¹⁷⁷

Hız. Ömer döneminde Kafkasya'ya gelen Müslüman Arap ordusu bölge halkının İslam diniyle tanışmasına vesile olmuştur. Fakat Kafkasya halkının Müslüman olmalarındaki en önemli etki de komutanların buralara yerleştirdikleri Müslüman topluluklar olmuştur. İlk önce Güney Kafkasya'da yayılan İslam dini buradan da 647 yıllarında kolayca Dağıstan'a sirayet etmiştir. 800 yılına kadar yani 150 yıl kadar bir süre içinde İslamiyet Dağıstan ve Çeçenistan bölgelerine yayılmış ve yerleşmiştir.¹⁷⁸

Kafkasya bölgesinde İslamiyeti ilk kabul edenler Dağıstan ve Çeçenistan olurken Çerkezlerin İslamiyeti kabul etmeleri ise çok daha sonralar olmuştur. Çerkezlerin Müslüman olduktan sonra bile İslamiyetle bağdaşmayan birtakım davranışlar sergilemeside Kafkasya'yı 1659 yılında ziyaret eden Evliya Çelebi'nin seyahatnamesine yansımıştır. Çerkezlerin 17.yüzyılda dini tutumundan bahseden Evliya Çelebi seyahatnamesinde şöyle der. Çerkezler kâfir ve müslüman değildirler. Onlara Kâfir desen hemen seni öldürürler. Müslüman dersen buna göz yumarlar. Öldükten sonra dirilmeyi ve hesaba çekilmeyi inkâr ederler. "Lailahe İllallah" derler. Ama semiz domuzuda buldularmı kuyruğunu bile yerler. Oruç tutmazlar. Namaz kılmazlar.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Al Kadari, *a.g.e*,21- 22.

¹⁷⁷ Ufuk Tavkul, "İslamiyetin XIX Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", *Kırım Dergisi*,7(25), 1998, 1.

¹⁷⁸ Berkok, *a.g.e*, 274.

¹⁷⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VII. İstanbul, 2013, 272.

Çerkezlerin tam anlamıyla Müslüman olmaları yani İslamiyeti içselleştirmeleri ise Devlet-i aliyye tarafından Anapa kalesine Soğucak muhafızı olarak atanan Ferah Ali Paşa'nın çalışmaları sonucu olmuştur. Kendisi Halveti tarikatına mensup olan Ferah Ali Paşa Devlet-i Aliyye'ye gönderdiği raporlarda Çerkezlerin dini tutumu hakkında bazıları müslüman bazıları ise kâfirdir ve adetleri çok farklıdır, der. Dini bir kişiliğe sahip olan Ferah Ali Paşa Çerkezlerin gerek dini gerekse sosyal hayatlarına dair bir takım olumlu etkiler bırakacak uygulamalarda bulunmuştur. Çerkezlerin dini bilgilerden mahrum olduklarını hatta dinden habersiz olduklarını görünce onlara İslam dinini anlatarak, müslüman olun, hesap günü vardır, cehenem vardır! Sonra siz bana dua edersiniz, demekte idi. Ferah Ali Paşa Çerkezlerin bir kolu olan Şapsıh kabilesinin beylerinden birinin kızıyla evlenerek akrabalık bağı kurmuştur. Bu akrabalık bağları daha genişlemiştir. Çünkü Ferah Ali Paşa kendi maiyetinde bulunan askerlerin her birinin bir kabilede bir kızla evlenmesini sağladı. Kabile mensupları kızlarını görmek için kaleye geldiklerinde, bunlara da nasihat ederek İslam dinini kabullenmelerine vesile oldu. Kendisini ziyaret edenlere çok candan davranan Ferah Ali Paşa hediye takdim etmeyi de adet edinmişti. Kendisi bir keresinde verecek hediye bulamayınca başındaki kalpağını hediye etmiş, o kişinin eski kalpağını da kendisi almıştır.

Ferah Ali Paşa Çerkezlerin sosyal ve iktisadi hayatlarıyla ilgili olarak da onların tarımda ve avcılıkta kullandıkları aletleri modernize ederek üretimin artmasında önemli bir rol oynamıştır. Ferah Ali Paşa'nın kabileler üzerindeki olumlu etkisinin sonucunda bin kişiyi aşkın Çerkez (adıge) grubunun orduya katılmasını sağlamıştır.¹⁸⁰

1.4 Kuzey Kafkasya'da Rus Sömürgeciliği

Orta Asya'dan Avrupa'ya açılan Asya ile Avrupa arasında bir nevi sınır görevi gören Kuzey Kafkasya¹⁸¹ bulunduğu coğrafi konumu ve sahip olduğu doğal kaynaklar nedeniyle bugün olduğu gibi geçmiş dönemlerde de büyük güçlerin ilgi

¹⁸⁰ Cengiz Fedakar, *Anapa Kalesi: Karadeniz'in Kuzeyinde Son Osmanlı İstihkâmı*, (Bailmamiş Doktora Tezi), İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2010, 12-14.

¹⁸¹ Mehdi Nüzhet Çetinbaş, "Kuzey Kafkasya'da Müridizm Hareketi", *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı* 2015/74, 348.

odağı olmuştur. Ticaret yollarının kesişme noktasında bulunmasında bölgeye olan ilgiyi dahada artırmıştır. Bu nedenle Kafkasya bölgesi tarihin çeşitli dönemlerinde siyasi, askeri ve dinler arası rekabetlere sahne olmuştur.¹⁸²

Kuzey Kafkasya'nın geçmişine baktığımız zaman yukarıda belirttiğimiz cezbedici özelliklerinden dolayı Kafkasya'da sırasıyla: Yunanlılar, İskitler, Medler, Persler, Alanlar, Romalılar, Bizans, Sasaniler, Hazarlar, Araplar, Türk devletleri (Selçuklu, Timurlu, Osmanlı) Moğollar, Altın Orda ve Slavlar (Kiev Knezliği) etkili olmaya çalışmışlardır. Burada saydıklarımız bütün güçler John F. Badelley'in ifadesince "bir birleri ardınca ve birçok defalar, sinirli bir şekilde kıyıya vuran dalgalar gibi, Kafkasları süpürüp geçtiler".¹⁸³ Tabii olarak bu devletlerin Kafkasya'yı ele geçirmeleri sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Kafkasya'yı ele geçirmek isteyen devletlerin birbirleriyle yapmış oldukları kanlı savaşların sonucunda Kafkasya'daki halklar şu soruyu sormuşlardır. "Kafkasya'da ne zaman artık kan akmayacaktır." kenidilerine sordukları sorunun cevabını yine kendileri verir. "Şeker kamışı karda yetişince."¹⁸⁴

Yukarıda da belirttiğimiz gibi tarih boyunca birçok kavmin işgal hareketlerine sahne olan Kafkasya'da en kalıcı ve etkili işgal hareketi ise Çarlık Rusya İmparatorluğu tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁵ Kafkasya'da en kalıcı ve etkili işgal hareketi sergilemesi Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun hırslı ve vahşi olan yayılma politikasının bir sonucuydu.

Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat'ın da tesbit ettiği gibi "son 350 yıl içinde hiçbir devlet ve millet Rusya Çarlık İmparatorluğu gibi komşuları aleyhine genişlemiş değildir. Bu hareketin icabi olarak Rusların siyasi faaliyetlerinin en belirgin özellikleri, yayılma ve komşuları hesabına çoğalmadır".¹⁸⁶ Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun tarihine kısaca bir göz atacak olursak onun işgal politikasının safha safha gerçekleştiğini göreceğiz.

¹⁸² Yusuf Yıldız, "19.Yüzyıla kadar Kafkasya'nın Dini Tarihine Genel Bir Bakış", *Yeni Türkiye dergisi*, 147.

¹⁸³ Baddeley, *a.g.e.*, 23.

¹⁸⁴ Barlas, *a.g.e.*, 36.

¹⁸⁵ Ufuk Tavkul, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali ve Direniş Hareketleri", *Yeni Türkiye Dergisi* *Kafkaslar Özel Sayısı*, IV/74. Ankara, 357.

¹⁸⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara, 2014, XXIII.

Uzun bir dönem Hazan Kağanlığı idaresi altında yaşayan Slav kabilelerinin çoğu 860'lı yıllarda İsveç'ten gelen Vareglerin lideri Rürik'in liderliğinde birlik oluşturdular. Novgorod'ta daha da güçlendikten sonra Kiev Knezliği'ni kurdular.¹⁸⁷ Dini inançları ilk dönemlerde Animizm şeklinde olan Slavlar X.yüzyılın sonlarına doğru Bizans Devleti'nden Hristiyanlık dinini benimiseler.¹⁸⁸ Ortodoksluğun kabul edilmesiyle daha da güçlenen Kiev Knezliği birçok Slav kabilesini yönetimi altında topladı. Knezler arasında "Büyük Kinez" olma yarışı artık Kiev Knezliği'nin gücünü azaltmıştı. Dış saldırılara karşı birlik oluşturamayan Rus Knezlikleri'ni 13.yüzyılın başlarında Moğol-Tatar saldırısı bekliyordu.¹⁸⁹ Artık Ruslar için A.Y. Yakubovskiy'nin "Bugün Tatarlara ayrı bir bahis tahsis etmeden XII-XV. asır feodal Rusya tarihini yazmak cesaretini gösterecek bir Rus tarihçisi bulunamaz".¹⁹⁰ dediği dönem başlıyordu. 1236 yılında Batu Han'ın idaresi altında batı seferine çıkan Moğol orduları¹⁹¹ 1240 yılında Rus yurdunu fethettiğinde Rusya Knezlikleri arasında tam bir siyasi kargaşa hâkimdi.¹⁹² Her ne kadar Rus tarihçileri bu döneme Atın Ordu Boyunduruğu deselerde 1240 -1480 yılları arasında Altın Ordu hâkimiyeti altında bulunan Rus Knezlikleri gerçek manada devlet olmayı öğrendiler.¹⁹³ Dini inançlarını ve kültürlerini özgürce yaşayabilen Rus Knezlikleri'ne Altın Ordu hanı "Kinezlik makamını" sembolik olarak sürdürmelerine izin verdi. Altın Ordu'dan "berat-yarlık" olarak saraya itaat etmek şartıyla özerkliğini devam ettiren Rus Knezliklerin'den Moskova Knezliği 1283'ten itibaren tarih sahnesine çıkmaya başladı.¹⁹⁴

1328-1341 yıllarında kardeşi Yuri Daniiloviç'ten sonra Moskova Kinezi olan İvan Daniiloviç (İvan Kalita) ilk iş olarak kendi knezliği içinde asayiş ve emniyeti temin etti. Kurnaz bir kişiliğe sahip olması sayesinde Özbek Han'ın güvenini kazandı ve 1328 yılında "Büyük Knez" unvanını aldı. İvan Daniiloviç Altın Ordu Devleti'ne verilmesi gereken vergileri toplama görevini üstlenmesi Moskova

¹⁸⁷ İsmet Konak, "Moskova Kinezliği'nin Bağımsızlığa Geçişinde Türk-Moğol Dünyasının Rolü", *Türkiyat Mecmuası*, 22 Bahar, 2012, 100.

¹⁸⁸ Kurat, *a.g.e*, 13-14.

¹⁸⁹ Konak, *a.g.m*, 100.

¹⁹⁰ Aleksandr Yurieviç Yakubovskiy, *Altınordu ve Çöküşü*, Çev: Hasan Eren, Ankara, 1976, 21.

¹⁹¹ Kurat, *a.g.e*, 78

¹⁹² Ahmet Akmaz, "Rus Yayılmacılığın Sistemleşme Süreci", *B.Ü. İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1/2, 2014, 30.

¹⁹³ Ahmet Akmaz, *a.g.t*, 2-3.

¹⁹⁴ Konak, *a.g.m*, 100.

Knezliği'ni diğer Knezliklere karşı üstün kıldı. İvan Daniiloviç'in yetenekli idareciliği sayesinde Rusya'da siyasi hâkimiyet Moskova'ya geçti.¹⁹⁵ Ekonomik olarak da knezliğini güçlendiren İvan'a para hesabıyla fazla meşgul olduğu için kese manasına gelen "Kalita" ismi verildi.¹⁹⁶ Bu olumlu gelişmelerin sonucunda Moskova Knezliği hemen hemen bütün Rusların hamisi, siyasi ve idari merkez haline geldi. Moskova Knezliği güçlenene kadar Ruslarda hâkim olan tefrika yerini birleşmeye terk etti.¹⁹⁷

İvan Kalita'nın ölümünden sonra yerine geçecek olan oğulları Semeon Gordiy (1341- 1353) ve II. İvan Krasny (1353-1359) çocuk yaşta oldukları için Moskova Knezliği'nin işlerine Metropolit Aleksey (1359-1389) nezaret etti. İki knezin ölümünden sonrada daha on yaşında olan Dimitri İvanoviç 1359 yılında Moskova Knezliğinin başına geçti ve Metropolit Aleksey ile birlikte devletin işlerine baktı.¹⁹⁸ Altın Ordu Devleti'ne itaatsizlikte ödün vermeyen Moskova Knezliği Dimitri İvanoviç döneminde bağımsız bir devlet olmak için mücadeleye girişmişti.¹⁹⁹ Moskova Knezliği'ni bağımsızlık düşüncesine iten asıl sebep de XIV. yüzyılda Altın Ordu Devleti'nde ortaya çıkan bölünmeler ve güç kaybı neden olmuştur.²⁰⁰ 1356 yılı ise Altın Ordu devletinin sağlam güç ve otoritesinin sonu sayılır. Bundan sonrada 1360'tan 1380 yılına kadar yani yirmi yıl içinde 25'ten fazla han Altın Ordu Devleti içinde birbiriyle savaşmaktaydı.²⁰¹ Bu iç karışıklıklarda istifade eden Moskova Knezi Dimitri İvanoviç 1370 yılında Altın Ordu Devleti'ne olan bağlılığını bırakmış ve ilişkilerini askıya almıştı. 1374' te Altın Orda Devleti'ne vergi vermeyi terketmişti.²⁰² Dimitri İvanoviç 1378 yılında Arapşah Han'a karşı bir zafer elde etmişti. Elde ettiği bu zaferlede ne kadar güçlendiğini gösteriyordu. Atın ordu Devleti içinde büyük bir otoriteye sahip olan Mamay Mirza Moskava Knezi'nin bir süreden beri kafa tuttuğunun farkında idi. Dimitri İvanoviç'e gönderdiği taleplere de ret cevabını alan Mamay Mirza Han 1380 yılında Moskova Knezliği üzerine harekete

¹⁹⁵ General İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul,1958, 311.

¹⁹⁶ Kurat, *a.g.e*,106-107.

¹⁹⁷ Akmaz, *Rus Yayılmacılığın Sistemleşme...*, 31.

¹⁹⁸ Kurat, *a.g.e*,109.

¹⁹⁹ Konak, *a.g.m*, 110.

²⁰⁰ Berkok, *a.g.e*, 213.

²⁰¹ Yakubovskiy, *a.g.e*,164-167.

²⁰² Konak, *a.g.m*,111.

geçti. Mamay Mirza Han'ın hareketinden haberdar olan Moskova Knezi Dimitri İvanoviç savaş hazırlıklarını yaptı. Mamay Mirza Han 8 Eylül günü Kulikovo Ovası'nda Ruslarla savaşa tutuştu. İki ordu arasında meydana gelen şiddetli çarpışmalardan sonra Kulikovo meydan muharebesini Moskova knezi Dimitri İvanoviç kazanmıştı. Altın Ordu'nun bu yenilgisi 150 yıldan beri otoriteleri altında bulunan Rus halkı üzerinde derin bir tesir yaptı. Bu zafer, Moskova Knezliği'nin ve Dimitri İvanoviç'in gücünü birdenbire göklere çıkardığı gibi kendisine "Don Muzafferî" (Donskoy) adı verildi.²⁰³

Moskova Knezliği bu savaşta imkânsız gibi gözüken bir galibiyet elde etmişse de Altınorda hâkimiyeti altından çıkamamıştır, Moskova Knezliği'nin Altın Orda Devleti'nin hâkimiyeti altından çıkması ise III. İvan döneminde olmuştur.1462 yılında Moskova Knezi olan III. İvan ileri görüşlü, ölçülü ve ince siyasi hesaplar yapan bir kişiliğe sahipti. III. İvan Moskova'nın diğer knezlikleriyle ve Altın Ordu'nun bölünmesiyle ortaya çıkan hanlıklarla iyi geçiniyordu. 1465 yılında Altınordu Hanı Seyit Ahmet Moskova üzerine bir sefer düzenledi fakat Kırım Hanı Hacı Gerey'in Altın Ordu kuvvetlerine arkadan saldırarak Moskova Knezini büyük bir tehlikeden kurtarmış oldu. Altın Orda Han'ı savaştan çekilmeye mecbur bırakılsada bu isteğinden vazgeçmedi. Çünkü Seyit Ahmet Han Moskova Knezliği'nin büyümesine mani ve eskiden olduğu gibi Rusların Altın Ordu'ya bağlı bir durumda kalmalarını istiyordu.²⁰⁴ Bu sebeplerle Altın Ordu ve Moskova Knezliği arasında daima anlaşmazlıklar olmuştur.

Altın Ordu Devleti kendi içinden çıkan hanlıklarla olan sorunları ve beklediği desteklerin zamanında gelmemesi yüzünden Moskova Knezliği'ne karşı artık bir güç olmaktan çıkmıştı. Seyid Ahmed Han 1480 yılında Moskova üzerine bir sefer düzenlemişti. Fakat savaş olmadan biten bu seferde Moskova Knezliği ve ona bağlı diğer Rus Knezlikleri'nin Altın Ordu'nun hâkimiyeti altından çıkması oldu. Bunun içindir ki tarihçiler 1480 yılını Rusya'da Moğol-Türk devrinin bitimi sayarlar.²⁰⁵ Neticede Ruslar 1240 yılında girdikleri Altın Ordu hâkimiyetinden 1480

²⁰³ Kurat, *a.g.e*, 110-112.

²⁰⁴ Kurat, *a.g.e*, 125-128

²⁰⁵ Kurat, *a.g.e*,131.

yılında kurtulduktan sonra yayılma siyasetine giriştiler.²⁰⁶ Burada şunuda belirtmek gerekirkki, Knez III. İvan'ın gerek devlet yönetiminde gerekse yayılma politikasında eşi Sofya'nın büyük etkisi olmuştur. III. İvan'ın eşi ölmüş ve yeni evliliğinin son Bizans İmparatoru Konstantin Dragazes'in yeğeni Sofya Paleolog ile yapmıştı.²⁰⁷ Bizans'ın son devrini gören ve İtalya'da bir müddet yaşam Sofya buralarda görüp alışkın olduğu incelik yerine Moskava'nın kaba ve laubali yaşam tarzını benimseyemezdi. Sofya kocasını ve tebaasını Konstantinapol ve İtalya'da gördüğü hayat tarzına alıştırmak için çaba sarf etti ki bunda başarılıda oldu. Sofya kocası III. İvan'a hükümdarlığın ne olduğunu, nasıl yaşaması gerektiğini, hükümdarın diğer tebaadan çok üstün bir mevkiye bulunduğunu Bizans ve İtalya'da gördüğü şekilde aşılama çalışıyordu. III. İvan'da eşinden benimsediği yeni fikirlerle makamını ve siyasi durumunu şekillendirerek başarılar sağlıyordu.²⁰⁸ Sofya'nın eşi üzerindeki etkisi sadece idari yönetimdeki değişiklikleri sağlamakla kalmadı ve III. İvan'ı Roma'nın gerçek varisi olduğuna inandırdı. Buna göre İvan Roma'yı tekrar kuracak ve İstanbul'u Osmanlı'dan alarak başkent yapacaktı.²⁰⁹ Bu düşünceden sonra kendisini Ortodoks mezhebinin ruhani reisi ve Doğu Hristiyanlarının yegâne lideri sayan III. İvan yayılma politikasına ki bu aynı zamanda Rus yayılmacılığının temeli olarak görünen Kafkasya'dan başlamıştır.²¹⁰

Kafkasya ile Ruslar arasındaki ilişkiler M.S. 914 yılına kadar uzansada Ruslar'ın bir halk olarak Kafkasya kabileleriyle karşılaşması ki bu karşılaşma Rusların Kafkasya'yı işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Knez III. İvan zamanında Kazakların Terek Irmağı'nın ağzıyla civarını işgal etmeleriyle başlar.²¹¹ Rusya'nın Kafkasya'yı işgalinde önemli rolü olan Kazaklar, hür fikirli şövalye ruhlu devlet otoritesinden kaçmış insanlar olarak tarif edilir.²¹² Buraya gelen Kazakların III. İvan'ın gazabından kaçıp geldikleride söylenir. III. İvan döneminde Kafkasya'ya gelen Kazaklar Hazar Denizi'ne kadar ilerlemiş ve burada Kabartay ve Çeçenlerle karşılaşmışlar. Kazakların Kuzey Kafkasya Bölgesi'ne Rusların da yardımıyla planlı

²⁰⁶ Ahmet, *Rus Yayılmacılığı Sistemleşme...*, 32.

²⁰⁷ Kurat, *a.g.e*, 138. konak, *a.g.m*, 118.

²⁰⁸ Kurat, *a.g.e*, 138.

²⁰⁹ Konak, *a.g.m*, 118.

²¹⁰ Akmaz, *Rus Yayılmacılığını Sistemleşme Süreci...*, 31.

²¹¹ Baddeley, *a.g.e*, 36.

²¹² Berkok, *a.g.e*, 313.

bir şekilde yerleşmeleri ileride Çar I. Petro ile başlayan Kafkasya siyasetinin temellerini atmış oluyordu.²¹³ Kuzey Kafkasya Bölgesi'nde zamanla güçlenen Kazaklar Rusya düşmanlarına karşı bir siper oluşturuyorlardı. Kuzey Kafkasya'da Kazaklar Ruslar tarafından her zaman kullanılmışlardır. Kazakların kullanımları da şu şekilde olmuştur: Rusya prensleri Kazaklar eliyle sınırda olaylar çıkartıp müslümanlar üzerine baskınlar düzenliyorlardı. Kazaklar bir başarı elde ettikleri zaman Rus prensleri sahip çıkıyor ama sultan veya hanlar Kazaklardan şikâyet ettikleri zamanda Kazaklara söz geçiremediklerini ifade ederek üzerlerinden savıyorlardı.²¹⁴ Tabii olarak Rusya'nın Kafkasya işgalinde Kazakların önemli rolü olsa da işgal onların bu bölgeye yerleşmesiyle olmadı, bu, sadece tabiri caizse hırsızın içeriye sızması ve arkadan gelecek olanlara kapı aralaması şeklindeydi. Rusya'nın planını yaptığı Kafkasya işgali Altın Ordu Devleti'nin güç kaybetmesiyle ortaya çıkan hanlıkları ortadan kaldırdıktan sonra olmuştur. Bu hanlıkların en önemliside şunlardı: Kazan Hanlığı (1437-1552),²¹⁵ Kırım Hanlığı (1460- 1598),²¹⁶ Astarhan Hanlığı (1466- 1566).²¹⁷ Knez III. İvan 1498 yılında Kazan Hanlığı'nı işgale girişti. Bu işgal sonucunda da Kazan Hanlığı'nın başkenti Kazan düştü. Fakat III.İvan Kazan Hanlığı'nı tamamıyla ortadan kaldıracak güçte olmadığı için buraya Ruslara hizmet edecek olan Muhammed Emin'i Han tayin etti.²¹⁸

III. İvan döneminde Rusya'nın III. Roma²¹⁹ olma hayaliyle başta Kafkasya olmak üzere komşuları aleyhine yayılmaya çalışan Moskova Knezliği Çar IV. İvan döneminde daha kararlı davranmış ve başarı elde etmiştir. IV. İvan babası III. Vasily öldüğünde henüz 3 yaşında idi, bunun için devlet işlerini annesi Elena yürütüyordu. Fakat Elana devlet işlerini aşığı İvan Fedoroviç'in maiyetine vermişti. Bu durumdan hoşnut olmayan Boyarlar Elana'yı zehirlediler. Böylece küçük yaşında yetim kalan IV. İvan artık öksüz de kalmıştı. Rusya'da mevcut olan Devlet geleneğine göre Knez çocukları küçük olduklarında veya öksüz kaldıklarında devlet işlerini Metropolit ve Boyarlar birlikte yürütürlerdi. Bu durumda IV. İvan artık ikinci plana itilmiş ve

²¹³ Karagöz, *a.g.m*,55.

²¹⁴ Baddeley, *a.g.e*, 39.

²¹⁵ İsmail Türkoğlu, "Kazan Hanlığı", *DİA*, XXV, Ankara, 2002, 136.

²¹⁶ Akmaz, *Rus Yayılmacılığı Sistemleşme...*, 32.

²¹⁷ Mehmet Saray, "Astarhan Hanlığı", *DİA*, III, İstanbul, 1991, 505.

²¹⁸ Türkoğlu, *a.g.m*,137.

²¹⁹ Konak, *a.g.m*, 120.

knezlik haklarından mahrum bırakılmıştı. Sadece resmi törenlerde hürmet gösterilen ve hükümdar olarak hitap edilen IV. İvan bunun dışında ilgisiz bir hayat yaşamıştır. Bütün bu olanlar IV. İvan'ın kişiliğinde olumsuz etkiler bırakarak onu acımasız biri yapmıştı. Küçük yaşlardan itibaren zararlı bir hal üzere yaşayan IV. İvan kendisine yapılan haksızlıklar karşısında büyük bir intikam ateşi içinde knezlik makamını elde etme arzusunda idi. Küçüklüğünden beri ilgisiz ve hamisiz kalan IV. İvan karakteri korkaklık ve çekingenliğin yanı sıra ketum ve kindar bir hal almıştı. O birçok olumsuz davranışın yanı sıra küçüklüğünden beri kitap okuma alışkanlığına da sahipti. Kendisi tarihi ve dini içerikli birçok eseri okumuş ve okuduğu eserlerin tesiriyle “hükümdarlık” konusunda kendisine has bir görüşe sahip olmuştu. IV. İvan'ın hükümdarlık anlayışı Bizans İmparatorluğu'nun hükümdarlık anlayışına benziyordu.

Yukarıda bahsettiğimiz olumsuz ve olumlu davranışlarla büyüyen IV. İvan 13 yaşına geldiğinde hükümdar olma isteğini belli etmiş ve 16 yaşına gelince Boyarlara çarlık tacını giymek istediğini bildirmiştir. IV. İvan 1547 yılında tahta çıkma merasimiyle Çarlık tacını giydi. Bunu mütakiben IV. İvan Moskova Çarı sıfatıyla hüküm sürmeye başladı.²²⁰

Rusya tarihinde ilk defa Çar unvanıyla tahta geçen IV. İvan Rus hükümdarları arasında da en korkunç olanıydı, bu yüzden her zaman “Korkunç” lakabıyla tanınmıştır.²²¹ IV. İvan yönetime gelir gelmez devlet içinde gerek idari gerekse askeri birçok yenilik getirmiştir. Yine Rusya'nın Batı'yla olan ilişkilerinin temeli Korkunç IV. İvan döneminde atılmıştır. Bunu da İtalya'dan sanatçılar, teknisyenler ve Almanya'dan göçmenler getirerek yapmıştır.²²² Bu arada Kuzey Kafkasya'da bulunan Kazaklar IV. İvan'a heyet göndererek bağlılıklarını bildirmiş ve Çar'ın gözüne girmek için onun adına bir kale inşaa etmişlerdir.²²³ Çar IV. İvan devlet içindeki otoritesini tamamıyla ele aldıktan sonra istila hareketleri başlamıştır. Kendisi istila hareketine dedesi III. İvan zamanında yarım kalan Kazan Hanlığı'nı

²²⁰ kurat, *a.g.e.*, 159-161.

²²¹ Kurat, *a.g.e.*, 167.

²²² Mustafa Ergün, “ Rus Eğitiminde Batılaşma Çabaları Ve Reformlar”, *Kurumsal Eğitim*, 2/1, 2009, 33.

²²³ Baddeley, *a.g.e.*,

işgalle başlamıştır.²²⁴ Kazan Hanlığı üzerine ilk seferini 1547 yılında yapılmış, ama bir başarı elde edememiştir. Kazan Hanlığı'nı ele geçirmede kararlı olan IV. İvan nihayet 2 Eylül 1552 yılında bu işgali tamamlamıştır.²²⁵ Kazan'ın Rusya'nın eline geçmesiyle birlikte İslam ülkeleri aleyhine Rus yayılmacılığında başlamış oluyordu. Artık Ruslara Hazar Denizi'ne inen Volga yolu ile Sibiry'a'nın kapıları açılmış oldu.²²⁶

IV. İvan dönemindeki işgal girişimi bununla da sınırlı kalmadı. Rusya'yı Kafkasya'ya ulaştıracak olan Kazan'ın işgaliyle birlikte aynı öneme sahip Hazar Denizi'nin Kuzey sahilinde Astarhan'ın işgaline girişmişti. Bu amacına ulaşmak için daha önce kendine sığınmış olan Şeyh Haydar Han'ın oğlu Derviş Han'ı Astarhan'a idareci atayarak işgal girişimini kolaylaştırmış oldu.²²⁷ 1556 yılında ise Rus ordusu ani bir baskı yaparak Astarhan şehrini işgal ettiler. Böylelikle 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı işgal eden Çar IV. İvan dört yıl sonrada Astarhan'ı işgal ederek Ruslar lehine önemli gelişmeler ve Kafkasya işgalinde çok büyük avantajlar sağlamış oldu. Kazan ve Astarhan'ın Rusların eline geçmesiyle şimdiye kadar çok da önemsenmeyen Moskova yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştı.²²⁸ Rusların Astarhan'ı işgali ile birlikte bölgedeki müslümanların Hazar Denizi'nin Kuzeyi ve İstanbul'a olan ilişkileri kesilmiş ve hac vazifelerini yapmak için Mekke'ye gitmeleri zorlaşmıştı.²²⁹ Bu şimdiden Kafkasya halkının üzerinde Rus mezaliminin görünmeye başlaması demek oluyordu. Gerçi Kafkasya'da Altın Orda Devleti'ni yeniden kurarak, Ruslara karşı bir güç oluşturma girişiminde bulunmuşsa da başarılı olunamamıştır.²³⁰

Ruslar 1567'de Kuzey Kafkasya'da Sunja Kalesi ve 1568 yılında ise Dağıstan'da inşaa ettikleri kaleler sayesinde bölgenin kontrolünü kısmende olsa ele geçirmiş oldular.²³¹ Onları Kafkasya'ya davet eden bir diğer unsurda aynı tarihlerde

²²⁴ Ahmet Akmaz, a.g.m. 8,

²²⁵ Kurat, a.g.e, 168.

²²⁶ Ahmet Akmaz, a.g.m, 13.

²²⁷ Mehmet Saray, "Astarhan Hanlığı", *DİA*, İstanbul, 1991, cild 3, 505.

²²⁸ Muzaffer Ürekli, "Rus Yayılması Karşısında Kırım Hanlığı ve Kafkasya", *Kafkas Araştırmaları* 1, İstanbul 1988, 12.

²²⁹ Saray, *DİA*. 505.

²³⁰ Ülger, a.g.m, 12.

²³¹ Karagöz, a.g.m, 56.

Kafkasya Bölgesi'nde yaşayan dindaşları Gürcülerin istekleri olmuştur. 1586 yılında Gürcistan kralı Alexander Moskova'ya elçiler göndererek Kumuk saldırılarına karşı yardım istemişti. Bu istek üzerine Boyar Khovorostin önderliğindeki bir Rus birliği Kuzey Kafkasya'da bulunan Tarku kalesini ele geçirmişti. Fakat Ruslar burada fazla tutunamayp geri çekildilersede Kafkasya'ya inme çabalarından vazgeçemediler.²³² Kısaca ifade etmek gerekirse Kafkasya'da Kazakların ve Rusların dindaşları olan Gürcülerin varlığı, Kazan ve Astarhan'ın işgali, Rusya'yı Kafkasya işgalinde avantajlı bir duruma getirmişti.

Çar IV. İvan'dan sonra Çar I. Petro'ya kadar Kuzey Kafkasya'da Rus yayılmacılığı ciddi bir şekilde devam etmemiştir. Onun yarım bıraktığı Kuzey Kafkasya işgal sürecini Çar I. Petro tarafından devam ettirilmiştir. Onun döneminde Rus yayılmacılığı farklı boyutlara yükselmişti. Çünkü III. İvan döneminde başlayan Rusya'nın yayılma siyaseti genellikle Üçüncü Roma olma arzusuyla yapıliyordu. Çar I. Petro ise devletin büyümesi ve ticaret alanında üstünlük sağlamak için sıcak denizlere sahip olması gerektiğine karar vermişti. Bunun için Çar I. Petro küçüklüğünden beri meraklısı olduğu gemiciliğin önemi kavramış ve Karadeniz kıyılarında gemi tersaneleri inşaa etmiştir. O dönemde Baltık Denizi kıyılarında önemli bir güç olan İsveç'e karşı mücadele veremeyeceğini anlayan I. Petro Osmanlı Devleti tarafına yönelerek güneyden denizlere inmeyi planlamıştır.²³³ I. Petro'dan önceki Rus hükümdarları Osmanlı Devleti'yle doğrudan karşı karşıya gelmekten çekiniyorlardı. Bunun en güzel örneğinde Çar IV. İvan döneminde olmuştur. 1555'te Çeçen beyleri kendilerini koruma talebinde bulunmak için Moskova'ya elçiler göndermişti. Fakat Çar IV. İvan Devlet-i Aliyye'den çekinerek bu isteği reddetmişti. ÇarI. Petro döneminde Osmanlı aleyhine hareket etmeye sevk eden en önemli olay ise 1684'te Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı kurduğu "Kutsal İttifaktı".²³⁴ Kutsal İttifak'ın Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı savaştan istifade eden Çar I. Petro Devleti Aliyye'nin hâkimiyetinde bulunan Azak kalesini 1696 yılında işgal etmişti. Ruslar Azak Denizi'ne indikten sonra, bununla da yetinmiyerek Azak

²³² Karagöz, *a.g.m*,57.

²³³ Karagöz, *a.g.m*, 58.

²³⁴ Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da yayılma siyaseti", *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel sayısı*, V/74, 2015, 19-21.

Denizi'nin batı sahillerini elde etmek amacıyla güneye doğru Kuban istikametine yöneldiler. Bu hareketende anlaşılacak o ki Ruslar Kafkasya'ya girmek istiyorlardı.²³⁵

Çar I. Petro'nun sıcak denizlere sahip olma isteğini amansızca yürütmesi Devleti Aliyye'nin de Rusya'nın Kafkasya siyasetinin farkına varmış olmasını sağladı. Ruslar Azak Kalesi'ni elde ettikten sonra Osmanlı Devleti'ni bölgeden tamamıyla uzaklaştırmak istiyordu. Bunun için Osmanlı sınırlarına doğru yönelerek savaş hazırlıklarına başladı. Rusya'nın savaş hazırlıklarından haberdar olan Osmanlı Devleti de zaman kaybetmeden Rusya'ya karşı koymak için savaş hazırlıklarına girişti. Artık iki devlet arasında kaçınılmaz olan savaş Osmanlı Devleti tarafından 1710 yılında başlatıldı.²³⁶ Baltacı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Prut Nehri kıyısında Çar I. Petro'nun bizzatihi komuta ettiği Rus ordusunu kuşattı. Rus ordusunu tamamıyla ortandan kaldırma ve Çar I. Petro'yu esir etme fırsatı yakalayan Baltacı Mehmed Paşa, yeniçeri birliğine güvenmediğinden ve bazı kaynaklara göre Kahya Osman ağa'nın ısrarıyla Ruslarla antlaşmayı kabul etmiştir. Bu kuşatmadan canı zor kurtaran Çar I. Petro 1711 yılında Prut Antlaşması ile Azak Kalesi'nin Osmanlı Devleti'ne iadesini kabul etmekle beraber bölgedende çekilmiştir.²³⁷

Rus ordusunun 1711 yılındaki Prut yenilgisiyle I. Petro'nun Kafkasya'yı işgal ederek sıcak denizlere inme âmâcı da artık hayalolmuştu. Bunun sonucundada I. Petro Karadeniz üzerinden sıcak denizlere inemeyeceğini anlamıştı.²³⁸ Çünkü Çar I. Petro Prut'a uğradığı bozgundan sonra Osmanlı Devleti'yle en ufak bir sürtüşmeden bile çekiniyordu.²³⁹ Buna karşılık I. Petro Hazar Denizi üzerinden Kafkasya'ya ulaşmayı hedefledi. I. Petro Hazar Denizi kıyısında bulunan Kafkasya beldelerini araştırmak için 1714 yılında Aleksandr Bekoviç'i görevlendirmişti. Araştırmalarını titizlikle yapan Aleksandr Bekoviç Çar I. Petro'ya bölgeyi bir an önce ele geçirmesini tavsiye ediyordu. Çünkü Kafkasya'nın verimli toprakları, kurşun ve altın madenleri, gelişmiş ipek böcekçiliği ve pamukçuluk Rusya'ya ekonomik olarak

²³⁵ Berkok, *a.g.e*, 351.

²³⁶ Karagöz, *a.g.m*, 59.

²³⁷ Kurat, *a.g.e*, 280.

²³⁸ Budak, *a.g.m*, 21.

²³⁹ Kurat, *a.g.e*, 281.

büyük faydalar sağlayacaktı.²⁴⁰ I.Petro Hazar Denizi kıyısında İran'la (Safevi Devleti) karşı karşıya geleceğini biliyordu. Çünkü İran Hazar Denizi kıyısındaki birçok yeri hâkimiyeti altında bulunduruyordu. Çar I. Petro'da Hazar Denizi kıyısında İran'ı pasif bir duruma düşürmek istiyordu. Fakat iç isyanlar ve Afgan kabilelerinin saldırıları İran topraklarını yöneten Safevi Devleti'ni Rusya'ya karşı koyacak güçten mahrum bırakmıştır.²⁴¹

1722 yılında bizzat Çar I. Petro'nun komuta ettiği Rus ordusu²⁴² Astarhan'dan deniz ve karayolu ile Kuzey Kafkasya'ya doğru harekete başladı. Sefer öncesi Çar I.Petro kendi işgalci niyetlerini örtbas etmek ve bölgenin Müslüman ahalisini inandırmak için bir "Manifesto" yayınladı. Bu Manifesto'da kendisini Safevi Devleti'nin dostu gibi takdim eden Çar I. Petro isyancıları bastırmak ve cezalandırmak için geldiğini bildiriyordu.²⁴³ Fakat Kafkasya'daki Hristiyan ahaliye gönderdiği gizli mektupta ise onları Müslümanları zulmünden kurtarmak için geldiğini iddia ediyordu.²⁴⁴ Çar I. Petro Derbend şehrine kadar ordusuyla birlikte hareket etti. Fakat İsveç'le yeni bir savaş tehlikesinden dolayı Rusya'ya dönmek zorunda kaldı. Kendi yerine atadığı General Matyuşkin'e güneye doğru hareket etmesini emretti.²⁴⁵ Bunun üzerine General Matyuşkin Hazar denizinin kıyısındaki Bakü, Reşd ve Anzali şehirlerini ele geçirdi. Bundan rahatsız olan Safevi hükümdarı II. Tahmasip Rusların hucumunu önlemek için diplomatik yola başvurdu.²⁴⁶ Rusya'ya gönderilen Safevi elçisi İsmail Han bilinmeyen nedenlerle 1723 yılında Rusya ile Petersburg Antlaşması imzalamak zorunda kaldı²⁴⁷. Bu antlaşmaya göre Safevi Devleti Derbend'en Reşt'e kadar olan Hazar kıyılarındaki bütün topraklarını Rusya'ya bıraktı. Bu antlaşmadan rahatsız olan Osmanlı Devleti Güney Kafkasya'nın Müslüman halkının daveti üzerine bölgeye askeri çıkartma yaptı. İsveç

²⁴⁰ Budak, *a.g.m*, 21.

²⁴¹ Tofik Mustafazade, *XVIII. Yüzyıl-XIX Yüzyılın Başlarında Osmanlı- Azarbaycan İlişkileri*, Bakü, 2002, 143.

²⁴² Barlas, *Kafkasya Özgürlük...*, 49.

²⁴³ Yakup Mahmudov, Kerim Şükürov, *Azerbaycan: Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Tarihi: Devletler Arası Antlaşmalar ve Diğer Dış Politika Sözleşmeleri 1*, Bakü, 2009, 65-68. A.A Bakühanov adına Tarih Enstitüsü yayınları.

²⁴⁴ Mahmudov, Şükürov, *a.g.e*, 65-68.

²⁴⁵ Mustafazade, *a.g.e*, 143.

²⁴⁶ Mahmudov, Şükürov, *a.g.e*, 70-72.

²⁴⁷ Mahmudov, Şükürov, *a.g.e*, 70-72.

ile Kuzey Savaşlarını yeni bitiren Rusya yeni bir savaşı göze alamazdı. Bu bakımdan Osmanlı Devleti ile antlaşmak zorunda kaldı. 1724 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması ile Derbend’den Astrabat’a kadar olan Hazar kıyıları Rusya’ya bırakıldı. Hazar Denizi’nin batısında bulunan Güney Kafkasya toprakları ise Osmanlı Devleti’ne bırakıldı.²⁴⁸ Böylelikle Rusya Kafkasya’nın Güney kesimlerinde bazı yerleşim yerlerini hâkimiyeti altına alarak 1711 yılında sekteye uğrayan sıcak denizlere sahip olma amacını buradan başlatmış oluyordu. Fakat I. Petro’nun 1725 yılında ölmesiyle Kafkasya işgalinde tamamlanmamış oluyordu. Sıcak denizlere hâkimiyetini kendi zamanında gerçekleştiremeyen Çar I. Petro ölümünden önce bıraktığı “Vasiyetnamesi” nde Rusya’nın sınırlarının Avrupa’da Kuzey ve Baltık denizinin kuzeyine kadar, Güney’de ise Karadeniz’e kadar genişlemesi gerektiğini elzem olduğunu bildirmişti. Birde Vasiyetnamesi’nde Rusya’nın Avrupa ve Asya’nın hazinesi konumunda olan İstanbul’u başkent olarak elde ederse işte o zaman gerçek devlet olma statüsüne kavuşmuş olacağını öngörmüştür.²⁴⁹ Çar I. Petro’nun ölümünden sonra halefleri bu Vasiyetname’yi bir ilahi vahiy gibi algılayarak onun tatbikinde ibadet adledmişlerdir.

ÇarI. Petro’nun ölümünden sonra Rusya Kafkasya’nın işgal politikasını başarıyla devam ettiremedi. Beceriksiz Çarlarının hâkimiyetleri döneminde Kafkasya’daki güçlerini kaybettiler. Safevi Devleti’ni toparlayan Nadir Han Avşar önce Afganlıları ve daha sonra Osmanlı kuvvetlerini yenmeyi başardı.²⁵⁰ Bu askeri başarısını devam ettiren Nadir Han Avşar 1732 yılında Rusya ile Reşt Antlaşması’nı imzaladı.²⁵¹ Bu Antlaşmaya göre Rus kuvvetleri Kura Nehri’nin Hazar’a dökülen yerin Güneyi’ni Safevi Devleti’ne bıraktı. Bu Rus kuvvetlerinin Hazar kıyılarından uzaklaşmasının ilk aşaması oldu. 1735 yılında imzalanan Gence Antlaşması ile Rus kuvvetleri tamamıyla Hazar kıyılarından ve Güney Kafkasya’dan çıkarıldı.²⁵²

Çar I. Petro’nun Kafkasya’yı işgal etme politikasına Çariçe II. Katerina döneminde tekrar başlandı. II. Katerina’nın tahta geçişine kadar Çarlık Rusya

²⁴⁸ Mahmudov, Şükürov, *a.g.e*, 78-79.

²⁴⁹ Mustafayev, *a.g.m*, 20.

²⁵⁰ Mustafazade, *a.g.e*, 23.

²⁵¹ Mahmudov, Şükürov, *a.g.e*, 120-123.

²⁵² Mahmudov, Şükürov, *a.g.e*, 123-125.

İmparatorluğu'nun Kafkasya üzerine doğrudan müdahalesi olmadı.²⁵³ Ünlü filozof Didero'nun "O Kleopatra'nın çehresi altında Brütüs'ün ruhuna maliktir" dediği II. Katerina 1762 yılında bir darbe ile Rusya tahtına geçti.²⁵⁴ "Doğunun Semiramis'i" denilen Alman asıllı Çariçe II. Katerine kocası Çar III. Petro'yu öldürerek tek başına Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun yönetimini ele almıştı.²⁵⁵ II. Katerina tahta geçmesiyle Kafkasya'daki Rus yayılmacılığında hızlandırdı. Bunun sonucunda Çarlık Rusya İmparatorluğu Terek boyundaki Kazak savunma hattını güçlendirmek için Mozdok'da 1763 yılında bir kale inşa ettiler. Bununlada yetinmeyen Çarlık Rusya önceki çarlarında yaptığı gibi ele gerçidiği yerlere Rus kazakları ile Hiristiyan Kabardayları yerleştirdi.²⁵⁶ II. Katerina'nın Kafkasya bölgesinde daha rahat hareket etmeside Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması sonucunda oldu. Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun bölgede ve Lehistan üzerinde nüfuz kazanması Osmanlı Devleti'ni telaşlandırmıştı. Bar Konfederatları'ndan bazılarının Rus askerlerinden kaçarak Osmanlı topraklarına sığınmalarıda Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun hiddetlenmesine sebep oldu.²⁵⁷ Çarlık Rusya İmparatorluğu I. Petro'nun zamanından beri Osmanlı Devleti'nin gittikçe güç kaybettiği biliyorlardı.²⁵⁸ Bunun için Osmanlı Devleti Rusya Çarlık İmparatorluğu için bir tehdit unsuru olamaktan çıkmıştı. Bu durumdan'da istifade eden Ruslar ani bir baskınla Osmanlı arazisine girip mülteci Lehlilerle birlikte birçok müslüman ahaliyide öldürdüler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 1768 yılında Çarlık Rusya İmparatorluğu'na savaş ilan etti.²⁵⁹ Tarihte benzeri birçok olayda olduğu gibi bu seferde Kafkasya savaşın içinde kaldı.²⁶⁰ 1768 ve 1774 yılları arasında devam eden uzun soluklu savaşların ardından Osmanlı Devleti Çarlık Rusya İmparatorluğu karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak barış istemek zorunda kaldı.²⁶¹ Rus karargâhının bulunduğu Küçük Kaynarca kasabasında 1774 yılında imzalanan barış antlaşmasıyla Osmanlı Devleti Çarlık Rusya İmparatorluğu

²⁵³ Karagöz, *a.g.m*,60.

²⁵⁴ Seignobos, *a.g.e*, 39.

²⁵⁵ Kafli, *a.g.e*, 75.

²⁵⁶ Budak, *a.g.m*, 24.

²⁵⁷ Kurat, *a.g.e*, 309.

²⁵⁸ Akmaz, *a.g.m*, 22.

²⁵⁹ Kurat, *a.g.e*, 311.

²⁶⁰ Beddeley, *a.g.e*, 61.

²⁶¹ Akmaz, *a.g.m*,22.

tarafından ileri sürülen ağır şartları kabul etti.²⁶² Tarihte Küçük Kaynarca Antlaşması olarak geçen bu antlaşma yirmi sekiz açık, iki’de gizli olmak üzere otuz maddeden oluşuyordu.²⁶³ Küçük Kaynarca Antlaşması’nın Çarlık Rusya İmparatorluğu’na Kafkasya bölgesinde üstünlük sağlayan en önemli maddeler şunlardı: ²⁶⁴

Maade 3: Karadeniz’in Kuzey sahilinde (Kırım dâhil) Azak denizi civarında yaşan bütün Tatarlar Osmanlı padişahının hâkimiyetinden çıkıp, müstakil olacaklar.

Madde 19: Azak, Kerç ve Kılburun kaleleri Rusya’ya bırakılacaktı. Böylelikle Ruslar Karadeniz sahillerine ulaşmış ve geniş araziler elde etmişti. Ayrıca Kırım Hanlığı’nın Rusya’ya katılması için ilk adım atılmıştı.²⁶⁵

Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kafkasya üzerindeki kazanımları özetle şöyle idi: Küçük Kaynarca Antlaşması Kuzey Kafkasya’nın ve Kırım’ın tarihine yeni bir sayfa açtı. Osmanlı Devleti’nin Kafkasya üzerindeki etkisini azaltı ve Çarlık Rusya İmparatorluğu’da antlaşma sonunda Azak denizi sahillerini ele geçirmekle Kuzey ve Güney Kafkasya’nın içlerine ilerlemek için büyük bir imkân kazandı.²⁶⁶ II. Katerina dönemindeki Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun sıcak denizlere hâkim olma stratejisi Küçük Kaynarca Antlaşması’yla büyük bir oranda gerçekleştirmiş oldu. Bunuda sınır hatları güçlendirerek, buralara kaleler inşaa ettirerek ve en önemlisi bölgede Osmanlı Devleti’nin etkisini azaltarak yapmıştı. Çariçe II. Katerina dönemindeki diğer bir önemli gelişmede Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun Kırım’ı işgal etmesiydi. Küçük Kaynarca antlaşması ile Kırım Türklerine tanınan bağımsızlık aslında Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun gerçekleştirmeye çalıştığı işgalci politikasından başka bir şey değildi.²⁶⁷ II. Katerina tarafından Kırım Hanlığı başta olmak üzere bölgenin Çarlık Rusya İmparatorluğu’ nun hâkimiyeti altına alınması için görevlendirilen Potemkin çok az bir zamanda büyük işler yaptı. Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun güney

²⁶² Kurat, *a.g.e.* 311.

²⁶³ Kabil Aliyev, *Kafkas Tarih-I (En Gadim Çağlardan XVIII. Asrın Sonunadək)*, Bakü, 2015, 357.

²⁶⁴ Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca Antlaşması” *DİA*, XXVI. 2002, 524-527.

²⁶⁵ Kurat, *a.g.e.* 310.

²⁶⁶ Aliyev, *a.g.e.* 357.

²⁶⁷ Akmaz, *a.g.m.*, 23.

bölgeleri için daima tehlike teşkil eden Kırım Hanlığı 1783²⁶⁸ yılında Prens Potemkin tarafından Rusya'ya ilhak edilmişti.²⁶⁹ Kırım Hanlığı'nın ilhak edilmesiyle 13. yüzyıldan beri Rusya'yı egemenlikleri altında tutan Altın Orda Devleti'nin son parçasının ortadan kalkması demekti.²⁷⁰ II. Katerina'nın direyeti ve bölgeye güçlü komutanlar atayıp onları çok iyi bir şekilde desteklemesiyle Kafkasya'da Osmanlı Devleti'nin gücünü büyük oranda azalmış ve bölgedeki hanlıkları da Çarlık Rusya İmparatorluğu'na ilhak edilmişti. Böylece II. Katerina döneminde Çarlık Rusya İmparatorluğu Kafkasya'yı hâkimiyeti altına almada büyük bir yol katetmişti. Çarlık Rusya İmparatorluğu Kafkasya işgalinde Küçük Kaynarca Antlaşması'na ve Kırım'ın ilhakına kadar bölgede Osmanlı Devleti, İran ve Kuzey Azerbaycan Hanlıkları'nın karşı koymasıyla karşılaşmıştı. Çarlık Rusya İmparatorluğu Kuzey Kafkasya'yı işgalinde bundan sonraki dönemlerde Anapa kalesi hariç hep bölge halkının karşı koymasıyla karşılaşmıştır. Bölge halkında Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun işgaline karşı koyması birkaç istisna hariç hep İmamlar önderliğinde olmuştur. Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya işgaline bölge halkının karşı koymasını Kuzey Kafkasya'da Rus sömürgeciliğine karşı mücadele başlığı altında ele alacağımızdan burada yer vermek gereksiz olacaktır.

1.5. Kuzey Kafkasya'da Rus Sömürgeciliği'ne Karşı Mücadele

18. yüzyıldan beri Çarlık Rusya İmparatorluğu sıcak denizlere hâkim olma düşüncesiyle bütün imkânlarını seferber ederek teçhizatlı ordusuyla Kuzey Kafkasya işgaline girişmişti. Kuzey Kafkasya halkı Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun işgaline karşı koyacak maddi imkânlardan mahrum oldukları gibi en önemlisi de disiplinli Rus ordusu karşısında bölge halkının birlik ve beraberlikten yoksun olmalarıydı. Kuzey Kafkasya halkının birlik ve beraberlikten yoksun olmalarında Çarlık Rusya İmparatorluğu karşısındaki yenilgilerinin en büyük sebeplerinden biri idi. Bölge'nin mozaik etnik yapıya sahip olması ve birlikte hareket etmemelerinin sebeplerini farklı şekilde yorumlamışlardır. Aytek Kundukh “Kafkasya Müridizmi” adlı eserinde Kafkasya halkının toplu şekilde hareket edememelerini bölgede uzun yıllar hüküm süren Moğollara bağlar. Aytek Kundukh'a göre XIII. Yüzyıldan XV. Yüzyıla kadar

²⁶⁸ Hakan Kırımlı, “Kırım” (Rus İdaresi Dönemi), *DİA*, XXV, Ankara, 2002, 458.

²⁶⁹ Baddeley, *a.g.e.*, 68.

²⁷⁰ Baddeley, *a.g.e.*, 69-76.

Kuzey Kafkasya'daki Moğol egemenliği altındaki bölge halkı konuşma dillerini ve sahip oldukları ulusal özelliklerini korumayı başarmışlardı. Fakat savaş sanatının gelişmesine karşı bölge halkının ilgisizliği kuvetlenmişti. Bunun sebebidir ülkenin dış savunmasını üstlenen Tatar egemenliği bölge halkının savaş sanatını çökertmişti. Bu yüzden Dağlılar savaş alanlarında topluca duramıyorlar ve birlikte hareket edemiyorlardı.²⁷¹ Kuzey Kafkasya halkının birlikte hareket edememeleri savaş esnasında bile kendisini göstermekteydi. Öyleki Dağlılar, tek başlarına kahramanca savaşmalarına rağmen, birbirlerine yardım etme gereğini anıyamıyorlardı. Nitekim Çarlık Rusya İmparatoru I.Petro Kuzey Kafkasya'ya yaptığı askeri yürüyüş sırasındakendini gözlemlerine dayanarak bölge halkının durumunu şöyle ifade eder. "Bir garip savaşıyorlar. Toplu olarak savaşamadıkları halde, teker teker olağanüstü çarpışıyorlardı. Bazen silahlarını bırakıp hançere ve kılıca sarılıp, saflarımıza dalarlardı".²⁷² Sebebi ne olursa olsun Kuzey Kafkasya halkının birlikten yoksun oldukları su götürmez bir gerçektir. Bu durumda disiplinli Çarlık Rusya ordusu karşısında Kuzey Kafkasya halkının durumunu mükayese etmemizde önemli bir unsurdur. Savaşçı yetenekleriyle, kahramanlıklarıyla ve mertlikleriyle ün salmış olan bir avuç Kuzey Kafkasya halkı aynı zamanda özgürlüklerine çok düşkün oldukları da unutulmamalıdır. Çarlık Rusya İmparatorluğu Kırım Hanlığı'nın ilhakından sonra Kafkasya'nın işgaline daha da yoğunlaşmıştı. Bu sıralarda bölge halklarından olan Çerkesler, Kabardeyler, Kasayvetler ve Nogaylar tam bir huzursuzluk içinde bulunuyorlar ve duruma göre ikisi bir üçüncüsüne karşı birleşerek sonu gelmez çarpışmalarını sürdürüyorlardı. Gerçi 1777 yılında hepside birleşerek Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun ordusuna karşı ortak bir cephe oluşturmayı başardılar. Fakat Çarlık Rusya ordusunun karşısında fazla bir şey yapamayarak geri çekilmek zorunda kaldılar ve eskisi gibi birbirleriyle boğazlaşmaya başladılar.²⁷³ Bölge halkının kendi içindeki tefrikalarında doğal olarak Çarlık Rusya ordusunun işini kolaylaştırırcaktı. Bu arada 1785 yılında meydana gelen bir olay bir anda Kafkasya tarihini değiştirdi.

²⁷¹ Kundukh, *a.g.e*,12.

²⁷² Kundukh, *a.g.e*,11.

²⁷³ Baddeley, *a.g.e*,68.

Kafkasyadaki savaşlara yeni bir yön veren bu olay İmam Mansur'un (Uşurma) ortaya çıkmasıydı.²⁷⁴

Asıl adı Uçermak (Uşurmek) olan Rusların ise Uşurma diye adlandırdıkları İmam Mansur Çeçenistan'ın Grozni şehrine yakın Sunca Nehri ile Goy Çayı arasındaki Aldı (Alda/ Elda) köyünde bazı araştırmacılara göre 1722 yılında bazılarına göre ise 1748 yılında doğmuştur.²⁷⁵ Kendisi Çeçenlerde adet olduğu üzere küçük yaşta Kur'an eğitimi alıp arapça öğrendi. Çocukluğunda ve ilk gençlik yıllarında sığır çobanlığı yapıp, tarım ve marangozluk işleriyle uğraştı.²⁷⁶ İmam Mansur'un hakkındaki genel bilgiler bu şekilde olmasına rağmen onun kişiliğı ve kimliğı hakkında birçok görüş ileriye sürölmüştür. Kadircan Kafılı'nında dediğı gibi "büyük adamların çoğı için olduğı gibi İmam Mansur'un hakkında da birbirini tutmayan rivayetler çıkmış ve bir bakıma efsane adamı olmuştu".²⁷⁷

Mirze Kazım bey'e göre Orenburg tatarlarından olan Mansur Buhara'da iyi bir dini eğitim görmüş ve Dağıstan'a gelip yerleşmiş ve burada Şeyh Alaüddin Mansur adıyla tanınıp meşhur olmuştur.²⁷⁸

İmam Mansur hakkındaki diğeri bir iddia ise onun Kafıasyalı olmayıp aslında Osmanlı Devleti tarafından bölgeye gönderilmiş bir ajan olduğıdur.²⁷⁹

İmam Mansur Kafkasya'lı olmayıp İtalyan asıllı bir misyoneri olduğıunu ileri sürende olmuştur. Baddeley'in eserindeki bilgilere göre bu görüş Turin'deki devlet arşivlerinde yıllarca araştırma yapan Profesör Ottino'ya aittir. Ottino'ya göre İmam Mansur bir İtalyan maceraperst olan Giovanni Battista Boetti'dir. Monferrat'da bir noterin oğılu olarak dünya gelen Boetti tıp öğrenimi görmek için 15 yaşında evden kaçmış ve çeşitli yerleri dolaşarak birçok maceralara atıldıktan sonra bir Dominik Papazı olarak doğuya misyoneri olarak gitmiştir. Anadolu'da, Filistin'de, Kıbrıs'ta ve Petersburg'da yıllarca dolaştıktan sonra keramet gösteren bir Şeyh olarak ortaya

²⁷⁴ Baddeley, *a.g.e.*,72.

²⁷⁵ Mustafa Aydın, "Şeyh Mansur", *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, 60.

²⁷⁶ Tarık Cemal Kutlu, *İmam Mansur*, İstanbul, 1987, 16-17.

²⁷⁷ Kafılı, *a.g.e.*, 80.

²⁷⁸ Kazım Bey, *a.g.e.*,57.

²⁷⁹ kutlu, *İmam Mansur...*,11.

çıkıştır.²⁸⁰ John F. BaddeleyOttino'nun ileri sürdüğü bu iddianın tamamen bir hayal gücünün eseri olarak değerlendirirken,²⁸¹ Kadırcan Kafılı ve Tarık Cemal Kutlu ise gülünç olarak görürler.²⁸² AYTEK KUNDUKH göre ise İmam Mansur'un aslını Türkiye'ye, Buhara'ya, Orenburg steplerine ya da her hangi bir ülkeye bağlamak tarihsel belgelere dayanan asılsız birer iddialardır.²⁸³

İmam Mansur hakkında ileri sürülen bu iddaların gerçekliliğinin olmadığını Rus askeri raporlar ve Osmanlı Devleti'nin onunla ilgili edindiği bilgiler yalanlamaktadırlar. İmam Mansur Kuzey Kafkasya'da bir anda ortaya çıkarak halkı Rus işgaline karşı ayaklandıran vaazlarda bulunması onu Çarlık Rusya'nın ve Osmanlı Devleti'nin ilgi odağı haline getirmişti. Bu durumda Rus askeri raporları İmam Mansur'un Çeçen asıllı olduğunun ve Aldı'de doğduğunu eğitimini de Dağıstan'da tamamladığını yazmaktadırlar.²⁸⁴ Osmanlı Devleti'nin İmam Mansur hakkındaki araştırmaları daha da farklı olmuştur. Bunun sebebide bir anda ortaya çıkan İmam Mansur'un kerametler gösterdiği ve kendisi hakkında Mehdi olduğuna dair hadis rivayetlerinin var olduğu, kendisini Halife olarak ilan ettiği söylemleri Devleti Aliyye ulaşmıştı. Bu sırada Osmanlı Devleti'nde tahta bulunan Sultan I. Abdülhamid İmam Mansur'un Ruslar'la yaptığı savaşları ve gelişmeleri takip ederken bir yandan da onun bu kritik ortamda kendi iktidarına rakip olabileceği endişesini yaşıyordu. Aslında bu endişeyi yaşayan sadece Sultan I. Abdülhamid değildi. Osmanlı Devlet adamları da padişahla aynı fikirdeydiler. Çünkü Osman Devlet adamları İmam Mansur'un Kırım'ın kaybı sebebiyle itibarı zedelenen Osmanlı Devleti'ne karşı bir alternatif oluşturmasından çekiniyorlardı.²⁸⁵ Bu sebeple bazı tedbirler alındı. İstanbul'daki camiilerde İmam Mansur'un yalancı bir peygamber ve tehlikeli bir maceracı olduğu ilan edildi. Ayrıca İmam Mansur'un İstanbul'a yolladığı mektupların engellenmesi istendi.²⁸⁶ Bundan sonra Osmanlı Devleti padişahında emriyle İmam Mansur'u araştırması için bir den fazla kişiyi vazifelendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin İmam Mansur hakkında yaptırmış olduğu

²⁸⁰ Baddeley, *a.g.e*, 73. Kafılı, *a.g.e*, 81. Kundkh, *a.g.e*, 30.

²⁸¹ Baddeley, *a.g.e*, 73.

²⁸² Kafılı, *a.g.e*, 81 Kutlu, *İmam Mansur...*, 10.

²⁸³ Kundukh, *a.g.e*, 30.

²⁸⁴ Baddeley, *a.g.e*, 73.

²⁸⁵ Aydın, *a.g.m*, 61.

²⁸⁶ Aydın, *a.g.m*, 61.

araştırmalar onun gerçek kimliğinin ve asıl niyetinin ne olduğu konusunda önemli bilgiler içerir.

Osmanlı Devleti İmam Mansur'u araştırması için Sohum Muhafızı Keleş Bey'i görevlendirmişti. Bunun üzerine Keleş Bey'de İlasan Efendi adında bir zatı Mansur'u araştırmak için Çeçenistan'a gönderdi. İmam Mansur ile birebir görüşen İlasan Efendi'nin anlatıklarına göre, İmam Mansur bir gün rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Hz. Muhammed İmam Mansur'a "Erbab-ı ğaveyet ve dalalet ehlini dosdoğru yola da'vet eyle" (azgınlık ve dalalet ehlini dosdoğru yola davet et) buyurur. İmam Mansur bu iş için ilim ve ehliyetinin yetersiz olduğunu öne sürerek bu zor görevin üstesinden gelemeyeceğini söyler. Ancak sen davet'e başla. Sende husül-i kudret-i ilim nümayan olur ısrarı ile karşı karşıya kalır. Bu durumdan oldukça etkilenen İmam Mansur'un uykuları kaçır ve şaşkınlık içinde ne yapacağını şaşırır bir vaziyetin içinde bulur kendini. İmam Mansur bir süre sonra tekrar Hz. Peygamber'i rüyasında görür ve halkı doğru yola iletmeye tekrar memur olur. Bundan sonra İmam Mansur ümmi bir şahıs olarak çiftçilik yaparken birden bire usul ve furu icra eder halkı davete başlar.²⁸⁷ İlasan Bey'in anlattığı bu rüyayı İmam Mansur birçok kere anlatmış ve kendisine bu vazifenin Peygamber tarafından verildiği her fırsatta dile getirmiştir. Hatta gerçek isminin Uşurma olduğunu Mansur isminin ise bu rüyalar esnasından Hz. Peygamber tarafından kendisine verildiğini söylenir²⁸⁸.

1784 yılında Anapa muhafızı Ferrah Ali Paşa'nın İmam Mansur hakkında bilgi edinmesi için Kadıoğlu Mehmet Ağa'yı Çeçenistan'a gönderir. Kadıoğlu Mehmet Ağa'nın bilgilerine göre, Çeçen'de Mansur'un evine vardığım zaman karısı ve küçük çocuğu ile bir hizmeçisinden başka yanında kimseyi görmedim. Görünüşü meczub vaziyetindedir. Küçükken kaz çobanı, sonra kuzu daha sonra koyun çobanı idi. Şimdi, gerçi ben cahilim ama Hz. Muhammed'in ümmetine nasihat etmekle vazifelendirildim diyor ve yalnız nasihat ediyor. Sözlerini teyit edecek deliller

²⁸⁷ Ahmet Akmaz, " Kafkasya Müridizm Hareketi'nin Önderi İmam Mansur", *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 2015, IV/74, 298.

²⁸⁸ Aydın, a.g.m, 60.

göstermekten aciz olduğundan, anlattıklarımnda şüphemiz olursa ulemaden tashih ediniz diyor.²⁸⁹

İmam Mansur'la ilgili Osmanlı sarayı ve ahalisi her zaman merak içinde olmuştur. Tarık Cemal Kutlu'ya göre Ferrah Ali Paşa'nın kaftancısı Ali Ağa İstanbul'a gittiğinde kendisinden İmam Mansur sorulunca şu raporu vermiştir. İmam Mansur iki defa Ruslarla savaşmış galip gelmiştir. Kendisinin Osmanlı Devleti'ne karşı kötü niyetinin olmayıp hatta bu savaşlarda ele geçirdiği on topu Ruslar geri almak istediklerinde, size veremem bana da lazım değil. Topları Soğucak'da Osman oğulları padişahının vekili olan Paşa'ya gönderdim, cevap vermiştir. Taraftarları daima savaşa hazır olup savaşmak için İmam Mansur'un emrin bir işaretine bakarlar.²⁹⁰

Osmanlı Devleti'ni tedirgin eden diğer bir konuda İmam Mansur'un Mehdi olmasıyla ilgili Hz. Ali'den nakledilen bir hadisin olduğu iddiasıydı. Hz. Ali'den nakledilen hadis şu şekildeydi. "Maveraünnehir'den yani Buhara ve Semerkand vilayetleri tarafından Haris adında çiftçi bir zat çıkar. Başlangıçta savaş üzerinde olup kendisine Mansur denilir. Hz Muhammed ve çocuklarını, özellikle Mehdi'yi anlatır, öğretir ve hilafet emrini sağlar. Hz Muhammed yolunda onun çağrısına uymak her müslüman için vaciptir."²⁹¹ Bu durumdan tedirgin olan Osmanlı Padişahı I. Abdülhamid bu hadiste adı geçen Mansur'u araştırmaları ve kendisine bilgi vermeleri için ulamaya emretti. Padişaha sunulan bilgilerde hadiste sözü edilen şahısla Şeyh Mansur'un bir ilgisinin olmayacağını, hakikatte ise onun da böyle bir iddiada bulunmadığı bildirildi.²⁹²

Osmanlı Devleti'nin İmam Mansur'la ilgili aldığı bu raporlardan başka bilgilerde bulunmaktadır. Ama hepsinin ortak özeliği İmam Mansur'un Osmanlı Devleti'ne karşı kötü bir niyetinin olmadığı, halifelik iddiasında bulunmadığı, sadece Kuzey Kafkasya halkını Rus işgaline karşı birleştirmek ve onları kötü ahlaki davranışlardan uzaklaştırmak için Hz Peygamber tarafından vazifelendirilmiş

²⁸⁹ Kaflı, *a.g.e*,80.

²⁹⁰ Kutlu, *a.g.e*,39.

²⁹¹ Tarık Cemal Kutlu, *İmam Mansur...*, 29.

²⁹² Aydın, *a.g.m*,60.

olduğunu iddia etmesiydi. İmam Mansur’la ilgili ister Osmanlı Devleti’nde istersede Rusya’da mevcut olan farklı rivayetleri incelediğimiz zaman onların birçoğunun uydurma ve Çarlık Rusya tarafından birer karalama ve gözden düşürme çabası olduğu anlaşılabacaktır.

İmam Mansur önce Aldı camii’nde imamlık yaparak vaaz ve hutbeleriyle dikkat çekti. İmam Mansur yaptığı vaazlar ve hutbelerde Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun Kuzey Kafkasya işgaline karşı bütün halkların birleşmesinin gerekliliğini ve bununda Allah’ın emri olduğunu bildirirdi. Yine İmam Mansur Kuzey Kafkasya halklarının işgale karşı birleşmedikleri takdirde bu durumunun Kur’an’ın hükümlerine aykırı olacağını ve Allah’ın bu yüzden Ruslar’ın memleketlerini işgal etmesine izin vereceğini, halkların bağımsızlıklarını kaybedeceklerini, vatansız ve dinsiz halde yaşayacaklarını her defasında anlatırdı. İmam Mansur Kuzey Kafkasya halkına hem ahlaki hemde Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun işgaline karşı manifesto niteliğinde olan bir beyanname kaleme alarak neşretmiştir. Manifesto’nun içeriği şu şekil de idi. Esirgeyen, Bağışlayan Allah’ın adı iledir. Allah bize düşmanlara karşı gücünüzün yettiği kadar bütün kevvetlerinizle hazırlık yapınız diye başlayan beyannamede şu maddeler yer almıştır.²⁹³

1. Ey halk gaflet ve tembellik içinde olmayın. Günah işlemekten, tütün ve şarap içmekten kaçınarak tövbe edin.²⁹⁴
2. Rus eseri olan her şey ve Rus hareket tarzına benzeyen her vasıf haramdır.
3. Hasta olanlar hastalarını Rus doktorlarla tedavi ettirmeyeceklerdir. Zira: bu vesileyle Ruslarla dost olma ihtimali vardır.
4. Bunlardan nefret etmek dinin şartlarındandır.
5. Din düşmanı Ruslar’a karşı Gazavat zamanı gelmiştir. Hz. Muhammed’in ümmeti kâfirlerin idaresi altında yaşayamaz. Her Müslümanın ilk ve son düşüncesi Gaza ve Şeriat’tır.
6. Cennet kılıçların gölgesindedir.
7. Savaştan ve kâfirlerden kaçanın yeri cehennemdir.
8. Kâfirlerle savaşarak ölenler diridirler, onlar cennette yaşarlar.²⁹⁵

²⁹³ Erel, *a.g.e*,114.

²⁹⁴ Barlas, *a.g.e*,57.

İmam Mansur'un örnek kişiliği ve etkili konuşmaları sayesinde namı kısa sürede Kuzey Kafkasya halkları arasında yayılarak çok sayıda taraftar topladı. Kuzey Kafkasya halkının İmam Mansur'a hürmetle yaklaştıklarını, hatta bir kurtarıcı gibi baktıklarını ifade eden bir şiir'e Hasan Al- Kadari "Asar-ı Dağıstan" adlı eserinde yer verir.²⁹⁶

Bir Müslüman, bir ışık geldi bize bu yazın.

Bu hadise dünyada bir hayal sayılmasın.

Yıl bin yüz doksan dokuz, alana çıktı Mansur.

Bize oldu o İmam, aşikâr kendi mü'min.

Dünyada o canını Hakk yoluna verecek.

Yeis verir zor olur reddi İmam Mansur'un.

İmam Mansur'un etrafında toplanan taraftarları imamdan Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun ordularına karşı cihat için izin istiyorlardı. Taraftarlarının cihat isteğine karşılık İmam Mansur onlara henüz savaşmakla görevlendirilmediğini söylüyordu.²⁹⁷Bu sırada Çarlık Rusya İmparatorluğu İmam Mansur'un Kuzey Kafkasya halkları arasında müslümanların kardeşlik anlayışıyla oluşturduğu birlik ve beraberlikten büyük bir endişeye kapılmıştı. Bunun için Ruslar İmam Mansur'u ortadan kaldırmak maksadıyla 1785 yılında ordularını Aldı'ya gönderdiler.²⁹⁸Başkomutan Kont Pavel Potemkin'in emri ile Albay Pierri'nin komutasındaki Rus birliği Aldı'ya vardıklarında İmam Mansur bir elçi göndererek savaşmaya izinli olmadığını bildirmiştir. Albay Pierri elçi ile gelen bu öneriyi geri çevirmiş ve İmam Mansur'dan savaş alanına inmesini istemiştir. Ardından da Aldı üzerine taarruza başlamıştır. İmam Mansur'un taraftarları düşmanı hazır vaziyette beklerken kendisi savaşa katılmamıştı. Kanlı ve şiddetli süren bu savaşta İmam Mansur kardeşini kaybedince Rus ordusu büyük bir bozguna uğramıştır. Savaş sonunda sağ kalanlar Albay Pierri ile birlikte kendilerini Sunca ırmağına atarak kurtulmak istemişlerdir. Fakat yakalanan Albay Pierri İmam Mansur tarafından

²⁹⁵ Akmaz, *a.g.m*,292.

²⁹⁶ Al Kadari, *a.g.e*, 100.

²⁹⁷ Kutlu, *a.g.e*,21-22.

²⁹⁸ Babazade, *a.g.m*,83.

öldürülmüştür. Kurtulan Rus askerlerinin bir kısmı “Türkler bizi öldürmez esir eder” diye Hacılar kalesine sığınmışlardır. İmam Mansur’un askerleri bu savaşta on iki top, bol ganimet ve esir ele geçirmişlerdir.

Aldı zaferinden sonra İmam Mansur’un ünü daha da yayılmış ve Avar, Lak, Gazikumuk, Oset ve Kabardeyler İmam Mansur’un bayrağı altında toplandılar.²⁹⁹ İmam Mansur’un namı sadece Kuzey Kafkasya’yla sınırlı kalmadı. Antep ulemasından Seyid Halil Efendi’de yanında 200 talebesiyle birlikte İmam Mansur’un bayrağı altında savaşmak için kuzey Kafkasya’ya gitmiştir.³⁰⁰

İmam Mansur Aldı savaşından sonra taraftarlarıyla birlikte Kızlar kalesi üzerine bir saldırı düzenledi. Kasabanın dış hatlarını ele geçirdiyse de kazakların arkadan saldırmasıyla biraz kayıp verdi ve düzensiz bir şekilde çekilmek zorunda kaldı. Bu yenilgi İmam Mansur’un taraftarlarında savaş azminin kayb olmasına sebep oldu.³⁰¹ Fakat İmam Mansur büyük bir gayretle çalışmalara başlamış ve yeniden kendisine inanan taraftarlar edinebilmişti. İmam Mansur yanındaki taraftarlarıyla tekrar Kızlar kalesine bir saldırı düzenledi. Bu saldırıda Mansur ilk önce kale çevresindeki bağları ve bahçeleri ele geçirmişti. Uzun bir mücadeleden sonra kale’nin dış hatları ise Mansur’un taraftarınca imha edildi. Fakat kale’nin ana siperlerine yapılan saldırılar başarısız olunca İmam Mansur geri çekilmek zorunda kalmıştı.³⁰² Bu savaştan sonra da İmam Mansur yılmadan mücadelesine devam etti. Bu sıralarda yani 1787 yılında Osmanlı-Rus savaşı başlamıştı. Bu savaş sonucunda Rusların Kafkasya’yı terkedeceklerini ümid eden İmam Mansur Osmanlı ordusunun safında yer almak için Anapa kalesine yerleşmiştir.³⁰³ Anapa kalesi Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’daki tek kara parçasıydı. Anapa kalesini ele geçirmekle Osmanlı Devleti’ni bölgeden uzaklaştıracığını çok iyi bilen Rus ordusu buraya birçok saldırı gerçekleştirdi. Her iki taraf arasına meydana gelen kanlı savaşların sonucunda Ruslar Anapa kalesini ele geçirdiler. Rusların Anapa kalesini ele geçirmeleri onların askeri başarısından dolayı değil, tamamıyla Osmanlı Devlet adamlarının

²⁹⁹ Kutlu, *a.g.e*, 22-23.

³⁰⁰ Akmaz, *a.g.m*, 300.

³⁰¹ Baddeley, *a.g.e*, 74.

³⁰² Baddeley, *a.g.e*, 74.

³⁰³ Erel, *a.g.e*, 117.

basiretsizliği sonucunda olmuştur. Çünkü savaşın devam ettiği anda Battal Hüseyin Paşa Ruslar'a sığınmıştı. Bu üzücü olaya Sarı Abdullah Paşa'nın ihmalleride eklenince Anapa Kalesi 1791 yılında Osmanlı Devleti'nin himayesinden çıktı. Bu arada kalede bulunan İmam Mansur yaralı bir şekilde Ruslar tarafından esir edildi.³⁰⁴ Yaraları tedavi edilen İmam Mansur buradan St. Petersburg'a gönderildi. Daha sonra Mansur Çariçe II. Katherine ile görüşmesi için Tsarskoe Selo'ya gönderildi.³⁰⁵ Bu görüşme esnasında Çariçe'nin kendisine "Cani" diyerek hakaret ettiği söylenir. Osmanlı ve Rusya arasında 1792 yılında imzalanan Yaş Antlaşması sonucunda savaş esirlerini teslim almak için Petersburg'a Mustafa Rasih Paşa gönderilmişti. Mustafa Rasih Paşa esirlerin içinde İmam Mansur'un Osmanlı Devleti'ne iade edilmesinin gerekli olduğunu söyledi. Çariçe ise İmam Mansur'un Osmanlı tebaasından olmadığını öne sürerek bu istediği geri çevirdi.³⁰⁶ Baddeley onun tutsak bulunduğu manastırda ağır işkenceler altında öldüğünü söyler.³⁰⁷ Araştırmalarımız sonucunda İmam Mansur'un Rus arşivlerinde bulunan ölüm raporuna ulaştık. St. Petersburg şehrine yakın bir bölge de bulunan Şlisselburg kalesi muhafızı Albay Kolyubakin tarafından sunulan gizli ölüm raporunda İmam Mansur'un 14 Nisan 1794 yılında öldüğü bildirilir. Böylelikle raporun gizliliğine dayanarak İmam Mansur'un yukarıda verilen tarih'te öldüğü'ne kesin gözüyle bakmamız gerekir. Ayrıca İmam Mansur'un ölüm raporunun orjinal halini tezimizin ekler kısmın da vereceğiz.

İmam Mansur'dan Gazi Muammer'e kadar Rus işgaline karşı ciddi bir direniş harekâtı olmamıştır. Gerçi Gazi Muhammed'en önce Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesine giren Taymin Biybolat 1824-1826 yılları arasında Rus General Yermolov'a karşı şiddetli bir direniş göstereceği bunda başarılı olamamıştır.³⁰⁸

İmam Mansur'dan sonra onun gibi dini bir direniş harekâtı başlatan ilk İmam Gazi Muhammed olmuştur. Gazi Muhammed'en sonra harekâtı İmam Hamzat ve Şeyh Şamil yürütmüşler. Bunların zamanında meydana gelen savaşları burada

³⁰⁴ Akmaz, *Kafkasya Hareketi'nin Önderi...*, 306.

³⁰⁵ Baddeley, *a.g.e.*, 79.

³⁰⁶ Akmaz, *Kafkasya Hareketi'nin Önderi...*, 306.

³⁰⁷ Baddeley, *a.g.e.*, 79.

³⁰⁸ Şamil Mansur, *Çeçenler*, İstanbul, Baskı 4, 1996, 157.

değilde tezimizin dördüncü kısmında Karahi'nin kroniğın de verilen bilgiler ışığında değerdendirme yapacağız.

2. İKİNCİ BÖLÜM: MUHAMMED TAHİR EL-KARAKHİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Muhamed Tahir el-Karakhi’nin Hayatı ve Eğitimi

Muhammed Tahir el- Karakhi’nin hayatın ele alacağımız bu bölümde şunu belirtmeliyiz ki onun hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Hatta yokta denebilirdi. Neyse ki Dağıstan bilginlerinden Ali Kayayev’in (1887/1943) “Teracim-i Ulema-yı Dağıstan” (Dağıstan Bilginleri Biyografileri)³⁰⁹ adlı eserinde Muhammed Tahir el- Karahi’nin hayatına dair bazı faydalı bilgiler bulmak mümkündür. Dağıstan’ın birçok bilginleri hakkında önemli bilgiler içeren bu önemli eser Hasan Orazayev ve Tuba Işınsu Durmuş taraflarından 2012 yılında türkçeye çevrilmiştir.

Muhammed Tahir el- Karahi hakkında bilgi edindiğimiz diğer bir kaynakta Nazir Magommedhaciye (Durgeli) tarafından arapça yazılan “Nuzhetü’l- Ezhan fi Teracimi Ulema-i Dağıstan”³¹⁰ isimli eserdir. Dağıstan bilginleri’nin biyografyası hakkında önemli bilgiler içeren bu eser’de Türkçe’ye çevrilmediği için bizde eserin Arapça ve Rusça yayınlarını kullandık.

Muhammed Tahir el- Karahi’nin hayatı hakkında bilgi veren diğer bir eserde Amri Rizayev Şih Saidov’un “Muhammed Tahir el- Karahi’nin Biyografisi 1809-1880” (Мухаммадтахир Ал-Карахи (1809-1880)Биобиблиографический)³¹¹ adlı eserdir. Bizde bu eser’in Rusça’ya çevrilmiş olan nüshasından yararlandık.

Muhammed Tahir el- Karahi’nin hem hayatı hakkında hemde eserinin Rusça’ya çevrilmesi süreci hakkında önemli bir kısım bilgileri de M. A. Barabonov’un onun eserini Rusça’ya çevirdiği “Muhammed Tahir el- Karahi’nin Kroniği” adlı eserin önsöz kısmında verdiği bilgilerden yararlandık.³¹² Şimdi burada

³⁰⁹ Ali Kayayev, *Teracim-i Ulema-yı Dağıstan (Dağıstan Bilginleri Biyografileri)*, Çev: Hasan Orazayev/ Tuba Işınsu Durmuş, Ankara, 2012, 29.

³¹⁰ Назир ад-Дургели, Услада умов В Биографиях Дагестанских Учёных. Перевод Амри Рзаевич Шихсаидов, М.Кемпер, А.Бустанов. Москва, 2012, 2.

³¹¹ Амри Рзаевич Шихсаидов, Мухаммадтахир Ал-Карахи (1809-1880)Биобиблиографический Очерк, Махачкала 2010, 4.

³¹² Александр Михайлович Барабанов, Хроника Мухаммеда Тахира Ал- Карахи(О Дагестанских Войнах В Период Шамиля), Ленинград 1941, 3.

saydığımız eserlerden adlıığımız bilgiler doğrultusunda Muhammed Tahir el-Karahi'nin hayatı hakkında bilgiler verebiliriz.

Asıl ismi Muhammatilav olan Muhammed Tahir el Karakhi 1808 yılında³¹³Dağıstan'da bulunan yerel yönetim sistemlerinden biri olan Karahi icmasının bünyesinde bulunan Julda (Çulda) aulun da veya kalesinde doğdu. Rusların Kuzey Kafkasya'da idari uygulamalarından sonra Çulda aulu Günib gazasına bağlanmıştır. Dolayısıyla birçok kaynakta'da belirtildiği gibi Muhammed Tahir'in Günib kazasına bağlı Julda Aulun'da doğduğu bilinmektedir.³¹⁴Muhammed Tahir el- Karahi'nin babasının ismi ise Hucalav'dır. Ali Kayayev'e göre Muhammatilav ismini İmam Şamil'in işaretile Muhammed Tahir olarak değiştirmiştir. Şihsaidov'un yukarıda belirtmiş olduğumuz eserinde verdiği bilgilere göre Muhammed Tahir el- Karahi küçük yaşından itibaren Dağıstan'ının önde gelen birçok âliminden dersler almıştır. Muhammed Tahir el-Karahi ilk önce Koroda köyünde "Maan" lakaplı Dağıstan'ın ünlü âlimlerinden olan Kurban Muhammed'den Arapça, yine aynı köyde bulunan Süleyman oğlu Hacı Muhammed Hoca'dan şiir nazariyesine dair dersler aldı. Daha sonra Gunuk köyünde bulunan Hacı Dibir'den felsefe, mantık, belâğat, fıkıh ve tefsir dersleri aldı. Kendisi Moksaba köyünde buluan Dağıstan'ın ünlü âlimlerinden olan Nur Muhammed'den Gramer ve İslam ahlakı, İslam tarihi ve İslam hukuku derslerini ise Gagabliyet köyünde bulunan Dait Bek'ten almıştır.³¹⁵ Şihsaidov Muhammed Tahir el-Karahi'nin hocaları hakkında bu bilgileri verdikten sonra şöyle der: "Muhammed Tahir el-Karahi'nin bir hocası onu okuttuktan sonra diğer bir hocayla istişare eder sonra gönderir ve bu böyle devam etmiştir".³¹⁶Görüldüğü üzere Dağıstan'ın birçok tanınmış âliminden dersler alan Muhammed Tahir el- Karahi'nin sahip olduğu ilimlerin ve bu ilimlerin seviyesi hakkında bilgi veren en önemli kaynak onun kaleme almış olduğu eserlerdir. Muhammed Tahir el- Karakhi'nin İleride ayrı başlık altında ele alacağımız eserlerine baktığımız zaman onun başta islami ilimler olmak üzere birçok ilme vakıf olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

³¹³ Амри Рзаевич Шихсаидов, *a.g.e*, 4.

³¹⁴ Кауауев,*a.g.e*, 92.

³¹⁵ Шихсаидов, *a.g.e*, 4.

³¹⁶ Шихсаидов, *a.g.e*, 4.

Muhammed Tahir el- Karahi'nin islami ilimler'den kur'an, hadis, fıkıh, tefsir ve bunları asıl kaynalarından okuyabilecek aynı zamanda yazabilecek kadar ileri düzeyde Arapça eğitiminin olduğunu kanıtlayacak olan en önemli eseri Dağıstan'da en çok okunan Şafii Fıkıh kitabı olmuştur.³¹⁷ Bunu yanı sıra Muhammed Tahir el- Karahi'nin Dağıstan'da uzun yıllar Kadılık³¹⁸ yapmasında onun islami ilimlere ileri düzeyde vakıf olduğunu gösteren diğer bir delildir. Çünkü insanlar arasında meydana gelen husumetleri ve davaları Şer'i hükümlere göre çözüme kavuşturmak için yetkili makamlarca tayin edilen Kadı'nın erdem, adalet ve güvenilir olma gibi ahlaki şartlarının olduğu gibi onun ilmi olarak ta ileri düzeyde islam hukukuna sahip olması gerekir.³¹⁹ Dağıstan'ın ünlü islam âlimlerinden olan Muammer Tahir el Karahi aynı zamanda mantık, beleğat, edebiyat (şiiir) ve tarih ilimleriyle meşgul olmuş ve bu alanlarda eserlerde kaleme almıştır. Onun şairliği İmam Şamil'i hiev edip düşmanları tarafında söylenen şiiirlere karşılık İmam'ı öven ve müdafa eden şiiirler yazmasıyla ön plana çıkmıştır.³²⁰ Barabanov'a göre Karahi ilk şiiirini (ağıt) 1832 yılında Gazi Muhammed'in şehadeti üzerine yazmıştır. İkinci şiiirini ise 1837 yılına aittir. Bu şiiirde de Karahi Aşilta aulunu Ruslara karşı savunan mücahidlerin ve burada şehit olan kendi hocası Hacı Dibir el- Hunuhi'nin şahsiyetlerini ve kutsal davalarını yüceltmiş, Ruslara karşı ise nefret söylemlerinde bulunmuştur.³²¹

Muhammed Tahir el- Karahi İmam Şamil'in yönetiminin hâkim olduğu Dağıstan'ın bazı bölgelerinde kadılık ve müftülük görevlerinde bulunmuştur. Yapmış olduğu devlet görevlerinde son derece başarılı olan Muhammed Tahir el- Karahi İmam Şamil'in hocası ve aynı zamanda kayınpederi Şeyh Cemaleddin Gazikumuki'nin tavsiyesi üzere İmam Şamil'in sekreteri ve sır kâtibi olarak atanmıştır³²². Bu atamanın 1850 yılında gerçekleştiğine dair kaynaklar mütabıktır.³²³

³¹⁷ Abdullayev, *a.g.m*, 136.

³¹⁸ Kayayev, *a.g.e*, 93.

³¹⁹ Fahrettin Atar, "Kadı", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, 66-67.

³²⁰ Kayayev, *a.g.e*, 92.

³²¹ Александр Михайлович Барабанов, Хроника Мухаммеда Тахира Ал- Карахи(О Дагестанских Войнах В Период Шамиля), Ленинград, 1946 , 8.

³²² Разият Абакаровна Абакарова, Художественное СвоеобразиеИсторических Хроник Дагестана Второй Половины XIX Века(на материале хроник М.-Т. аль-Карахи, Х. Геничутлинского, Г. Гимринского), Институт Языка, Литературы И Искусства им. Г. Цадасы ДНЦ РАН, Махачкала, 2009, 15.

Muhammed Tahir el- Karahi 1850 yılında kendi memlekinin terk edip Dargo'ya İmam Şamil'in yanına göç etmiştir. Muhammed Tahir el- Karahi sadakatiyle, din âlimliğiyle, engin bilgisiyle ve tarihçiliğiyle İmam Şamil'i etkilemiş ve onun güvenini ve takdirini kazanmıştı. Bunun sonucunda da Muhammed Tahir el- Karahi İmam Şamil'in en sadık mahiyetlerinden bir olmuştu. Ali Kayayev'e göre Muhammed Tahir el- Karahi İmam Şamil'in esaretine kadar, yani 1859 yılına kadar Dargo'da ikamet etmiştir.³²⁴Fakat diğer kaynaklara göre Muhammed Tahir el- Karahi 1858 yılına kadar Dargo'da yani İmam Şamil'in yanında kalmıştır. Bu görüşte olanlara göre Karahi 1858 yılında babasının ölümü nedeniyle kendi memleketi Çulda auluna dönmüştür. Barabanov'a göre Karahi bilinmeyen nedenlerden dolayı bir daha Dargo'ya dönmemiştir. Hatta Günib'in kuşatılması sırasında İmam Şamil'i teslim olmaya ikna için Ruslar tarafından gönderilen üç şahıstan biri olmuştur. Fakat bunun bu misyonu başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³²⁵

1859 yılında İmam Şamil'in Günib'te Ruslar'a teslim olmasından sonra Muhammed Tahir el- Karahi Dağıstan'daki Rus yönetiminin kontrolü altında olan ve Temirhanşura şehrinde faaliyette bulunan Narodnoy Sud'a (Halk mahkemesi) Baş Kadı olarak atanmıştır.³²⁶ A. Kayayev'e göre Karahi Dağıstan Narodnoy Sud'un kadısı Murtaza Ali'nin vefatı üzerine Rus Hükümeti'nin talep ve ısrarı ile kadılık görevini kabul etmiştir.³²⁷ Kendisinin bu görevi hangi şartlar altında kabul ettiği çok muammalıdır. Çünkü uzun müddet İmam Şamil'in yanında en üst düzey görevlerde bulunan bir şahsın bu görevi kabul etmesi akıllara Muhammed Tahir el- Karahi'nin Rusların safına geçipte önceden savunduğu davasına ihanetmi etti sorusunu getirir. Burada şu belirtmek gerekir ki Ruslar bölgede itibarlı kimseleri taraflarına çekmeyi ve onları kazanmayı bir polika haline getirmişlerdi. Bu politika gereğince Muhammed Tahir el- Karahi'nin kazanımı Rusların işine yarayacaktı. Çünkü Muhammed Tahir el- Karahi'nin İmam Şamil ve taraflarlarının yanındaki saygınlığının yanı sıra bölge halkı üzerinde etkisi olan seçkin alimlerden biri idi. Bu sebeple Muhammed Tahir el- Karahi'nin Rusya hükümeti adına kadılık yapması

³²³ Шихсаидов, *a.g.e*, 7.

³²⁴ Кауаев, *a.g.e*, 93.

³²⁵ Барабанов, *a.g.e*, 8.

³²⁶ Барабанов, *a.g.e*, 8.

³²⁷ Кауаев, *a.g.e*, 92.

Rusların bölgede kendilerini kabul ettirmek ve varlıklarını meşrulaştırmak istemelerinden ileri geliyordu. Ruslar burada sadece Muammer Tahir el- Karahi üzerinde yapmamışlardı. Çünkü Muhammed Tahir el- Karahi'den önceki Kadı Murtaza Ali de İmam Şamil'in iyi bir taraftarı iken Ruslar tarafından kadı olarak tayin edilmişti.³²⁸ Rusların ısrar ve çabalarıyla kadılık yapan Muhammed Tahir el- Karakhi bu görevde altı yıl yürüttükten sonra kendi rızası ile istafa etmiş ve memleketi olan Julda Aulu'na yerleşmiştir.

Muhammed Tahir el- Karakhi'nin vefatıyla ilgili çeşitli tarihler mevcuttur. Şıhsaidov Karahi'nin ölüm tarihini Hicri 1297, Miladi ise 1880 yılı olduğunu idda ediyor. Şıhsaidov 1297 tarihinin Çulda aulundaki kabristanlıkta metfun bulunan Karahi'nin mezar taşı üzerinde yazılı olduğunu söyler. Karahi'nin oğlu Habibullah'ın verdiği bilgiler bu tarihin doğru olduğunu teyit ediyor. Şıhsaidov'a göre Karahi'nin Çulda Aulun'daki kütüphanesinde Habibullah'a ait bir el yazısında şöyle yazılmıştır: “O 1224 (Miladi1809) yılında doğdu, Zilhicce 22 1297(25 Kasım 1880)'de sabaha doğru güneş doğduğu vakit öldü. Ve 73 yıl yaşadı”.³²⁹A. Kayayev onun Hicri 1297 Miladi ise 1879 yılında vefat ettiğini söyler.³³⁰Barabanov'a göre ise Karahi 1882 yılında vefat etmiştir.³³¹Bizce Karahi'nin ölüm tarihi konusundaki farklılıklar Hicri takviminden Miladi takvime çevrildiği zaman ortaya çıkmış ve o da şöyle olmuştur. Kayayev'in ifade ettiği Hicri 1297 Miladi ise 1879 yılları arasında bir tezatlık söz konusudur. Çünkü hicri 1297 yılını miladi takvime göre çevirdiğimiz vakit 1879 değil Saidovun dediği gibi 1880 yılına tekabül eder. Barabanov'un söylediği 1882 tarihindeki yanlışlık ise Habibullah'ın “babam 73 yıl yaşadı” demesi olmuştur. Çünkü 73 yılı Karahi'nin Miladi doğum tarihi olan 1809 yılına eklediğimiz zaman 1882 yılına tekabül eder.

2.2. Muhammed Tahir el- Karakhi'nin Eserleri

Dağıstan'ın ünlü âlimlerinden olan Muhammed Tahir el- Karakhi ömrü boyunca ilimle meşgul olmuş ve bu engin ilminin semeresi olan fıkıh, belâğat, mantık, edebiyat ve tarih alanında birçok eser kaleme almıştır. Karakhi'nin bu

³²⁸ Каауев, а.г.е, 91.

³²⁹ Шихсаидов, а.г.е, 5.

³³⁰ Каауев, а.г.е,93

³³¹ Барабанов, а.г.е, 9.

alanlarda yazmış olduğu eserler ve bazı eserlere yapmış olduğu şerhler Dağıstan'ın birçok medresesinde ders kitabı olarak okutulmuştur.³³²

Muhammed Tahir el-Karahi eserlerini Arapça yazmıştır. Bunun en önemli nedeni de Kuzey Kafkasya'da birçok dil konuşulmasına rağmen genel olarak Arapça çok yaygındı. Kimileri Kuzey Kafkasya'nın kendine ait bir yazısı olmadığı için arapçayı kullanırdı. Kimileriye bu Arapça dilini yerel dillerden daha zengin bulur ve onun için kullanırdı. Bu yüzden Kuzey Kafkasya'da resmi kâğıtlar ve belgeler Arapça düzenlenirdi. Bu nedenle Kuzey Kafkasya bütün mezar taşı yazıları Arapça olurdu.³³³ Muhammed Tahir el-Karakhi'nin başlıca eserleri şunlardır:

1. “Şerhu-l Mefruz ala Mueddi-il Furuz”eseri. Bu eser Dağıstan'da en çok okunan fıkıh kitabı olmuştur. Bu eseri diğer fıkıh kitaplarından ayıran özelliğı müellifin tasavvuf konusuna ayrı bir bölüm ayırması olmuştur.³³⁴Bu eser Kırım'ın Bahçesaray şehrinde bulunan İ. Gaspıralı'nınTercüman matbaasında 1321/1902 yılında basılmıştır. Bizzat incelediğimiz bu eser İttikatta (inanç) Eşşari, fıkıhta ise İmam şafii'nin görüşlerine göre yazılmıştır. Edebi yönü de bulunan Muhammet Tahir el-Karakhi eserde şiirlerine de yer vermiştir.³³⁵

2. “Tasrifu'l –Ma' kud Şerhu'l-Vasati'l-Maksud”eseri. Muhammed Tahir el- Karakhi'nin bu eseride Arapça eğitimi için medreselerde okutulan Arap dilinin kelime yapısıyla yani Sarf ilmiyle ilgilidir. 1876 yılında Dağıstan'da yayımlanan bu eser 13.yüzyılda yaşamış ünlü İslam âlimi İzettin Zencani'nin Arap dilinin grameri konusundayapmış olduğu “el-‘İzzi fi't-Tasrif” adlı eserine yazılmış bir şerh niteliğindedir.³³⁶

3. Şamil Devleti'ndeki Cezalar ve Cerimeler eseri. Bu eserde Şamil Devleti'nde uygulamaya konulmuş cezalar ve bazı suçlara karşı alınan nakdi ödemeler ele alınır.³³⁷

³³² Шихсаидов, *a.g.e*, 11.

³³³ Hamzatov, *e.g.e*, 470.

³³⁴ Abdullayev, *a.g.m*, 136

³³⁵ Muhammed Tahir el-Karahi, *Şerhu'l merfuz ala mueddil furuz*, Bahçesaray, 1902, 2.

³³⁶ Шихсаидов, *a.g.e*, 11.

³³⁷ Шихсаидов, *a.g.e*, 12.

4.“**Risaletun fi İlmi’l – Aruz**”eseri. Muhammed Tahir el Karakhi’nin Arap diliyle meşgul olduğu gibi Arap edebiyatıylada meşgul olmuştur. Bununlada ilgili Muhammed Tahir el- Karakhi bu eseri kaleme almıştır.

5. “**Ahsenu Delilin Bi-e’e azzi Te’vilin Lima Vaka’a fi Zemeni Şamuil**” eseri Muhammed Tahir el-Karakhi döneminde memleketi Dağıstan yoğun bir şekilde Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun işgaline maruz kalmıştı. Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun işgaline karşı Kuzey Kafkasya halkları arasında birbirine zıt iki türlü siyasi fikir hâkimdi. Doğal olarak dönemin âlimleri de bu siyasi fikirlerden uzak olmadıkları gibi halk arasındaki siyasetin şekillenmesinde önemli rolleri vardı. Kuzey Kafkasya halkları arasında hâkim olan iki siyasi fikir ön plana çıkmaktaydı. Birinci siyasi fikre sahip olanlar Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun tarafdarı olup işgale karşı gazavatın ve imamlara karşı idiler. İkinci kısım siyasi fikre sahip olanlar ise birincinin tam tersi Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun işgalini zulüm olarak görüp gazavatın ve doğal olarak onun yöneticilerinin yanında olanlardı. Konunun daha iyi anlaşılması için siyasi işlerle uğraşan âlimlerin bazılarında örnek vermek yerinde olacaktır. Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun Kuzey Kafkasya işgalini haklı bulup onlara bu konuda yardımcı olan Dağıstan âlimlerinden biri Yusuf Kadı idi.³³⁸ Dağıstan’ın ileri gelen âlimlerinden olan Yusuf Kadı Rusya İmparatorluğu’nun işgalini fatihane bulurken bu işgale karşı olanlara bozguncu gözüyle bakıyor ve onların yürütmüş oldukları mücadelenin şeri’ata muhalif olduğunu ileri sürüyordu. Bu kadarıylada yetinmeyen Yusuf Kadı mücadelenin lideri olan İmam Şamil’e karşı derin bir nefret beslemekle beraber onu hicv eden şiirler kaleme almıştır. Yusuf Kadi İmam Şamil’in esaretinden sonra’da yüreğinde ona karşı olan kin ve nefretini ifade eden Arapça bir manzume kaleme almıştır. Bu manzumede İmam Şamil şu şekilde hicvedilmiştir:

Her ne kadar onu İmam olarak tayin etmiş de olsalar, Şamil’in özellikleri toz toprak gibi değersizdir.

Gençlik zamanında lider oldu, çevreyi kapkara rezilliklerle doldurdu.

³³⁸Kayayev, *a.g.e*, 96.

Haramları helal saymaktaki zafiyetinden dolayı gidişati karanlık oldu ve Ruslara esir düştü.

Kim Allah’a karşı yalan söylerse Allah onu alçaltır, ömür boyu da esenlikle karşılamaz.

Yusuf Kadı’nın ilk dört mısrasını ele aldığım bu manzumesi 17 mısradan oluşmaktadır.³³⁹

Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun işgalini Kafkasya için medeniyetin gelişi gibi algılayan ve mücadele karşıtı faaliyetler gösteren diğer bir âlimde Hacı Molla Tağı idi. Hacı Molla Tağı Kuzey Kafkasya’daki Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun işgaline karşı verilen mücadelenin liderlerine Gazi Muhammed’in ve İmam Şamil’in tutumlarının İslam karşıtı olduğunu ifade eden bir kitap kaleme almıştır. Hacı Molla Tağı bu kitabında İmam Şamil’i şeriattan uzak ve murted yani dinden çıkmış biri olarak adlandırır. Yine Hacı Molla Tağı İmam Şamil’in taraftarlarına silahlarını bırakıp Rus Çarı’nın merhametine sığınmalarını öğütüyordu.³⁴⁰ Yukarıda örnek verdiğimiz âlimler gibi Muhammed Tahir el- Karakhi de Dağıstan’da siyaset işleriyle uğraşan âlimlerdendi.³⁴¹ Muhammed Tahir el- Karakhi’nin siyasi tercihi ikinci gruptan yana idi. Buna göre Muhammed Tahir el- Karakhi Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun Kuzey Kafkasya’da uygulamaya çalıştığı işgalci siyasete karşı çıkmış ve bu uğurda gazavatın lideri olan İmam Şamil’i savunmuştur. Kendisi karşıt görüşte olan âlimlerin aksine İmam Şamil’in haklı olduğunu ve onun hareketinin yani gazavatın şeri’ata uygun olduğunun ispatı için çalışıyordu. Bunun için Muhammed Tahir el- Karakhi İmam Şamil’in davasının şeri’ata uygunluğunu ispat eden “Ahsenu Delilin Bi-e’ azzi Tevilin Lima Vaka’a fi Zememi Şamuil” isminde on üç sayfalık küçük bir risale yazmıştır.³⁴²

³³⁹Kayayev, *a.g.e*, 99.

³⁴⁰Kuluyev, *a.g.e*, 360

³⁴¹ Kayayev, *a.g.e*, 92.

³⁴²Kayayev, *a.g.e*, 92.

6.“Şerhu Sellemi’l-Münevrak fi İlmi’l-Mantık”eseri. Bu eserde Muhammed Tahir el- Karakhi İslam medreselerinde okutulan mantık ilmiyle ilgili önemli hususları ele almıştır.³⁴³

7. “Barikatü’s Suyufid –Dağıstaniyye fi Gazavat aş- Şamiliyye” (Şamil’in Bazı Gazavatlarında Dağıstan Kılıçlarının Parıldaması)eseri. Bu eser kronik veya gazavatname türünde yazılmıştır. Aynı zamanda bu kronikMuhammed Tahir el- Karahi’nin önemli bir tarihçi olduğunu kanıtlayan önemli bir eserdir.

Muhammed Tahir el- Karakhi bu eserinde Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun işgaline karşı Kuzey Kafkasya halkının 1827-1859 yılları arasında İmamlar önderliğinde vermiş oldukları bağımsızlık mücadelesini ele alır. Muhammed Tahir el- Karakhi’nin bu önemli eseri tezimizin konusunu oluşturduğu için diğer bölümlerde daha detaylı bilgi vereceğiz.

³⁴³ Kayayev, *a.g.e*, 93.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MUHAMMED TAHİR EL-KARAHİ’NİN “BARİKATÜ’S SUYUFİD –DAĞISTANIYYE Fİ GAZAVAT AŞ- ŞAMİLLİYYE” ESERİNİN YAYINLANMA SÜRECİ VE AKADEMİK CAMİA İLE TANIŞMASI

3.1.“Barikatü’s suyufid –Dağıstaniyye fi Gazavat aş- Şamilliyye” Adlı Eserin Yazılma Süreci, Türü ve İçeriği

Tezimizin giriş kısmında belirttiğimiz gibi Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun Kuzey Kafkasya işgaline ve askeri faaliyetlerine dair zengin bir literatür bulunmaktadır. Buna karşı Kuzey Kafkasya’daki yerel tarihi kaynaklarda oldukça sınırlıdır. Hatta batılı kaynakların bile Kuzey Kafkasya’daki yerel kaynaklardan fazla olduğuda apaçık ortadadır. İşte burada tezimizin konusu oluşturan ve Muhammed Tahir el- Karahi tarafından kaleme alınan “Barikatü’s suyufid – Dağıstaniyye fi Gazavat aş- Şamilliyye” (Şamil’in Bazı Gazavatlarında Dağıstan Kılıçlarının Parıldaması) adlı eseri Kafkasya’daki ilk el kaynaklarının en önemlisidir.

Muhammed Tahir el- Karahi “Barikatü’s suyufid –Dağıstaniyye fi Gazavat aş- Şamilliyye” (Şamil’in Bazı Gazavatlarında Dağıstan Kılıçlarının Parıldaması) adlı eserini İmam Şamil’in isteği üzere kaleme almıştır. Bunuda Muhammed Tahir el- Karahi’nin oğlu Habibullah’tan öğreniyoruz. Muhammed Tahir el- Karakhi’nin oğlu Habiyyullah eserin yazılışı hakkında babasından defalarca duyduğu sözleri şu şekilde nakletmiştir: “İmam Şamil babam Tahir’e “Benim zamanımda cereyan eden olayların hikâyesini kaydetmek istiyorum, ama çeşitli işlerim ve savaşlar sebebiyle vakit bulamıyorum” diye arzusunu söylemiştir. Bunun üzerine uygun bir kış mevsimi İmam Şamil’in kaldığı evde İmam ve babam bir araya geliyorlar. Şamil olayları bizzat Arapça olmayan bir dilde Muhammed Tahir el- Karakhi’ye yazdırıyor. Aynı gün öğleden sonra Muhammed Tahir el- Karakhi İmam Şamil’in anlattıklarını Arapçaya çevirip kendisine gösteriyor. Yazım işide bu şekilde devam ediyordu”.³⁴⁴

Muhammed Tahir el- Karahi’nin oğlu Habibullah’ın eserin yazımıyla ilgili verdiği bilgilerin bir benzerinide Dağıstan’ın ünlü yazarı Resul Hamzatov da “Benim Dağıstanım” adlı eserinde şöyle nakleder: “Şamil’in bir yazıcısı vardı: Muhammed Tahir el-Karahi. Şamil onun hiçbir zaman tehlikeli yerlere sokmazdı. Ama

³⁴⁴ Nevruz, a.g.m, 311.

Muhammed Tahir bu durumdan hiç hoşnut değildi. Birgün: İmam, dedi yoksa bana güveninmi yok? Beni de savaş meydanına gönder! Herkes ölse bile sen sağ kalmalısın. Tahir elde kılıç çarpışan savaşçılarımızdan yitenlerin yerlerine yenilerini buluruz, ama senden başka eli kalem tutanımız yok. Sen savaşlarımızın kitabını yazmayı sürdür” Muhammed Tahir kitabını bitiremeden öldü. Ama oğlu babasının işini sürdürdü. Bu kitabın adı şöyleydi: “İmamın Kılıcının Bazı Savaşlardaki İşıltısı”.³⁴⁵

İngiliz yazar Lesley Blanch ise “Cennetin Kılıçları” adlı kitabında Muhammed Tahir el- Karahi hakkında düşüncelerini şöyle ifade eder: “Şamil’in gençlik zamanları ve savaş yıllarının çoğu haberleri biricik kaynaktan çıkmaktadır: Karahi’den Muhammed Tahir’in vesikaları, Tahir Şamil’in vefakâr bir maiyeti ve elinci yılın başındanberi onun sekreteriydi. Vesikalarının büyük kısmı Şamil’in esareti zamanında dikte etmesiyle yapılmıştır. Bu tarihi vesikalar Arapça yazılmıştır. Ve esere Tahir’in ölümünden sonra oğlu Habibullah devam etti.”³⁴⁶Yukarıda aktardığımız örneklerden anlaşıldığı üzere İmam Şamil sır kâtibisi olan Muhammed Tahir el- Karahi’yi Osmanlı Devleti’ndeki tabiriyle Vak’anüvis olarak tayin etmiştir. Burada vak’anüvis kavramından biraz bahs edersek ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılacaktır. Arapça “vak’a” ile Farsça “nüvis” (yazan, yazıcı) sıfatından meydana gelen bir tabirdir. Vak’anüvislik kurumu İslam Devletlerinde ve özellikle Osmanlı Devleti’nde resmi tarihçiliğin devlet kontrolünde yazılması ihtiyacından dolayı ortaya çıkmıştır. Eğer kişi Devlet başkanının doğrudan atamasıyla yazım işlemini gerçekleştirdiği zaman vak’anüvis, şifahi işaretiyle yaptığı zaman ise vakayi’nüvis olarak nitelendirilmişlerdir. Osmanlı Devleti’nde vak’anüvisliğe getirilecek kimselerde öncelikle yenek, marifet, kavrayış, sürekli tahrir ve “neşr-i ulumla iştiğal” gibi özellikler aranmıştır. Ayrıca şiir sanatında tanınmış kişilerin bu göreve getirildiği söylenebilir.³⁴⁷Muhammed Tahir el Karahi’ninde “Barikatü’s suyufid –Dağıstaniyye fi Gazavat aş- Şamiliyye” (Şamil’in Bazı Gazavatlarında Dağıstan Kılıçlarının Parıldaması) adlı eserini İmamet Devleti’nin kurucusu olan İmam Şamil’in doğrudan isteği üzere kaleme alması ayrıca vak’anüvisliğe getirilecek kimselerde aranan

³⁴⁵Hamzatov, *a.g.e*, 459-460.

³⁴⁶Blanch, *a.g.e*, 51.

³⁴⁷Bekir Kütükoğlu, “Vak’anüvis” *DİA*, XLII, İstanbul, 2012, 457-458.

şartlara sahip olması onu vak'anüvis olarak tanımlamamızın ap açık ispatıdır. Ayrıca vak'anüvisler genellikle her yılın başında kaleme aldıkları olayların pasajlarını Padişaha sunmak üzere sadarete verirler, daha sonra eksikler varsa düzeltip tamamlanırdı.³⁴⁸ Sözün burasında Muhammed Tahir el- Karahi'de yazdıklarını İmam Şamil'e kontrol ettirirdi. Bunun sebebidir Muhammed Tahir el- Karahi'nin kaleme aldığı bu eser sadece İmam Şamil'e ait olan bilgilerden oluşmuyordu. Çünkü Muhammed Tahir el- Karahi başta İmam Şamil'in askeri sekreteri olan Ali el- Çuhi'nin³⁴⁹ bizzat tanık olduğu olaylara yer verdiği gibi savaşa katılan bazı kimselerin de bilgilerine başvurmuştur. Fakat İmam Şamil'in Ruslara esir düşmesinden sonraki Kroniğe yapılan eklemeler tamamen kendi inisiyatifinde olmuştur. Örneğin İmam Şamil'in Kaluga'daki esaretine dair bilgiler Abdurrahman el- Gazikumuki'nin yazmış olduğu hatıratından alınmıştır.³⁵⁰ Barabanov'da Muhammed Tahir el-Karahi'nin eserinin ana kaynaklarını şöyle özetler: "İmam Şamil'in hikâyeleri ve sohbetleri, askeri olayların görgü tanıkları, İmam'ın Naiblerle yazışmaları, diğer resmi belgeler ve birde yazarın kişisel görüşleri".³⁵¹ Muhammed Tahir el- Karahi 1850 yılında kaleme almaya başladığı bu önemli eserinin yazımına'da 1880 yılına yani ölümüne kadar devam etmiştir. İlerde değineceğimiz gibi Muhammed Tahir el- Karahi'nin ölümünden sonra eser oğlu Habibullah'a inkilat etmiştir. Habibullah'ta bu esere uygun gördüğü eklemeler yapmıştır. Ama bu eklemelerin neler olduğu ya da ne kadar olduğu ve bu bilgileri kimlerden aldığı konusunda bir bilgide yoktur.

Muhammed Tahir el- Karahi'nin eserinin içeriğine geçmeden önce bu eserin hangi türden yazıldığını açıklamak bizce daha doğru olacaktır. Karahi esere yazdığı mukaddimedede kendisine ait bir bilgiye yer vermediği gibi esere ait'te bir bilgiye yer vermez. Ama eserin içeriğini incelediğimiz zaman Gazavatname türünden yazılmış bir eser olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Burada Gazavatname'nin tanımını yapıp eserle karşılaştırdığımız zaman bu konudaki haklılığımızı ispatlayabiliriz.

³⁴⁸Kütükoğlu, *a.g.m*, 457.

³⁴⁹Türker, *a.g.m*, 185.

³⁵⁰Шихсаидов, *a.g.e*, 11-14.

³⁵¹Барабанов, *a.g.e*, 8.

Gazavat kelimesi “Cenge gitmek”, “Cenk etmek” manasına gelen gaza kelimesinin çoğuludur. Gaza ya da gazavat din düşmanlarıyla yapılan savaşları ifade eden “Cihad”la aynı anlamda kullanılmış ve bu anlam yaygınlaşmıştır.³⁵² Bunun için düşmanla yapılan savaşların anlatıldığı eserlere “gazaname” veya “gazavatname” denilir. Eğer eserde bir savaş konu edlimişse “gazaname” birden fazla savaş ele alınmışsada buna “gazavatname denilir. Sözüün burasında Muhammed Tahir el-Karahi eserinde 1827 yılından 1859 yılına kadar Kuzey Kafkasya halkının İmamlar önderliğinde Çarlık Rusya’ya karşı yapmış oldukları bağımsızlık savaşlarını ele alır. Muhammed Tahir el- Karahi her iki taraf arasında vuku bulan savaşları ele alırken bu savaşlar esnasında meydana gelen olaylarada yer verir. Muhammed Tahir el- Karahi bu savaşları Cihad (gazavat) olarak adlandırırken gazavat taraftarlarındada Mü’min, Mücahid ve Mürid olarak niteler. Karahi gazavatı yürüten liderleride çoğu yerde isimleriyle anarken onlardan “Müceddid”,³⁵³ “Mücahid”,³⁵⁴ “İmam” ve “Şehy”³⁵⁵ diye bahs eder. Karahi eserinde bu savaşların Şeri’atı hâkim kılmak ve yurdularını bağımsızlığa kavuşturmak için yapıldığını işler. Hatta Karahi Gazi Muhammed’in ortaya çıkışının bile Şeri’atı hâkim kılmak için Allah’ın kendilerine gönderdiği bir önder olarak niteler ve şöyle der: “Cenab-ı Hakk, Dağıstan bölgesinde İslam dinini yenilemek ve Şeri’atı kalıcı bir hale getirmek istediği için Gimrivi namında bir müceddid ortaya çıkıp halka nasihatlarde bulunduğu gibi öğütler içeren bir risale ele aldı”.³⁵⁶ Karahi düşmanı yani Kuzey Kafkasya’yı işgale girişen Rus ordusunuda kâfir ve din düşmanı olarak nitediği gibi bölge halkından olup Rus hükümetini destekleyenleride “Hain” ve “Münafık”³⁵⁷ olarak isimlendirir. Kısacası bu eserde gazavatname de olduğu gibi din düşmanlarıyla yapılan savaşlar ele alınır. Yine Gazavatname türü eserleri isimlendirmek müelliflerin tercihinin bir sonucudur. Muhammed Tahir el- Karahi’de eserini kendi isteği doğrultusunda “Barikatü’s suyufid –Dağıstaniyye fî Gazavat aş- Şamiliyye” diye isimlendirmiş. Karahi eserine bu ismi vermekteki amacını eserine yazdığı mukadime şu şekilde açıklamış: “bende şu üç zevatin kahrahanca yapmış oldukları savaşları anlatmak için bu eseri yazıp

³⁵² Mustafa Erkan, “Gazavatname”, *DİA*, XIII, İstanbul, 1996, 439.

³⁵³ Tahirül Mevlevi, *Kafkasya Mücahidi Şeyh Şamil’in Gazavatı*, İstanbul, 1914, 10.

³⁵⁴ Mevlevi, *a.g.e*, 11.

³⁵⁵ Mevlevi, *a.g.e*, 9.

³⁵⁶ Mevlevi, *a.g.e*, 11.

³⁵⁷ Mevlevi, *a.g.e*, 14.

“Barikatü’s suyufid –Dağıstaniyye fi Gazavat aş- Şamiliyye” diye isimlendirdim. Zira Şeyh Şamil Hazretleri, Gazi Muhammed ve Şehit Hamzat merhumların gazaların da bulunmuş ve o muharebelerde nice fedakârlıklar göstermiştir”.³⁵⁸Karahi’nin eserine vermiş olduğu bu isim daha sonra eserin tercümesini yapanlar tarafından değiştirilmiş ve farklı isimlerle anılmıştır.

Karahi’nin bu eseri gazavatname olduğu için diğer ilk el kaynaklar içerisinde türü bakımından tektir. Çünkü ilk el kaynaklar içerisinde bundan başka yazılmış gazavatname yoktur.

Muhammed Tahir el- Karahi eserine bir mukaddime yazarak başlamıştır. Karahi’nin yazmış olduğu bu maküddime ise eserin Osmanlıca, Rusça ve Arapça tercümelerin hepsinde bulunur. İçerik olarak hemen hemen aynıdır. Karahi’nin eserinin Rusça ve Arapça terercümelerinde bulunan mukaddimesinde “Hamdele” (Allah’a hamd) ve “Salvele” (Peygambere salât) bulunurken Osmanlıca’ya yapılan türkümede bulunmaz.

Karahi eserinin mükaddimesinde şu hususlardan bahs eder.

1. Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun Dağıstan’daki işgalinden söz ederek şöyle der. “bir kaç seneden beri Dağıstan bölgesinin çoğu Rusya’nın istilasına altında ve halkıda o sömürgecinin vezorbacının idaresi altında idi.”³⁵⁹

2. Karahi bölge halkının Rusya’nın işgaline ve çoğunluğunun inancını oluşturan İslam dininin uygulamaları hakkında halkın tutumundan bahs ederek bu durumda şöyle ifade eder. Son zamanlarda yani 1240/ 1824 yıllarında Dağıstan halkının çoğu Rus yetkilileriyle görüşmeleri sonucu hatta onlardan rütbe ve makam aç gözlülüğünde bulunmalarından dolayı Müslümanlara büyük derecede pislik bulaştı ki yüce Şeri’atın hükümlerini unutup yalnız ismen müslüman kaldılar.³⁶⁰ İçlerinden halkı uyuracak yani emr-i ma’ruf ve nehy-i münkere (iyiliği emr edip kötülükten sakındırmak) yektili erdemli ve faziletli kimseler yetişmediği için ulema kılığındaki cahilleri genellikle Lezgista’nın kadı ve hâkimleri, halkın yozlaşmasını devam

³⁵⁸ Mevlevi, *a.g.e.*, 9.

³⁵⁹ Mevlevi, *a.g.e.*, 8.

³⁶⁰ Mevlevi, *a.g.e.*, 8.

ettirmeye ve Rusların zorbalıklarını ve zulümlerini onlara iyi gözükmek için adaletli diye söylemeye başladılar.³⁶¹ Halkta bunların sözlerine uyurak Ruslar'la seviştiler. Çocuklarını Rusya'nın kurumlarına memuriyetlik için gönderdiler. Rusya'nın âlem-i İslam'a karşı olan siyasetini hoş görüp onun askerleriyle birlik olup müslüman memleklere saldırdılar.³⁶²

3. Gazi Muhammed'in, İmam Hamza'nın ve Şeyh Şamil'in ortaya çıkışından bahs ederek bunu durumuda şöyle tarif eder. “Böyle bir hangamede Cenab-ı Hakk Hz. Peygamberin getirdiği yüce Şeri'atın uygulama faaliyeti ve Dağıstan'daki unutulmuş hükümleri düzeltmesi için ilk önce Gazi Muhammed'i, ikinci Hamzat ve üçüncü olarakta Şeyh Şamil adlı üç muhterem zatı gönderdi”.

4. Şeyh Şamil'in mücadelesinin ve savaşlarının İslam dünyasındaki etkisinden bahs ederek şöyle der. “Özelikle Şeyh Şamil'in mücadeleleri ve savaşları Müslümanlar arasında yayılıp, “Haremeyn-i Şerifeyn” ve Türkistan ve diğer İslam beldelerinin halkları daima onun başarısı için dua ederlerdi.³⁶³ Bu duaların tesiri ve Allah'ın yardımı ile bunların yiğitliklerinden Rusya gibi kolay teslim olmayan bir hükümet korkar ve bir avuç dini bütün Müslümanlarla uğraşmaktan çoğunlukla aciz kalırdı”.³⁶⁴

Karakhi mükadimesinin sonunu da şu sözleriyle bitirir. “Bende bu üç zevatıniğitçe yapmış oldukları savaşları özetle içeren bu eseri yazıp, “Barikatü's suyufid –Dağıstaniyye fi Gazavat aş- Şamilliyye” diye isimlendirdim. Çünkü Şeyh Şamil kendinden önce Gazi Muhammed ve Şehit Hamza merhumların savaşlarında bulunmuş ve o savaşlarda nica fedakârlıklar göstermiştir.³⁶⁵ “Vallahu ala ma yeşau kadir ve hüve ni'me'l- mevla ve ni'me'n – nasir” (Allah dilediği her şeye güç yetirendir. Ve o ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcıdır.)”³⁶⁶

³⁶¹ Mevlevi, *a.g.e*, 8.

³⁶² Mevlevi, *a.g.e*, 8.

³⁶³ Mevlevi, *a.g.e*, 9.

³⁶⁴ Mevlevi, *a.g.e*, 9.

³⁶⁵ Mevlevi, *a.g.e*, 9.

³⁶⁶ Mevlevi, *a.g.e*, 9.

Muhammed Tahir el- Karahi eserine yazdığı mükkadimeden sonra İmam Gazi Muhammed'in ortaya çıkışını, faaliyetlerini ve savaşlarını 10 başlık altında ele alır. Karahi Gazi Muhammed'in dönemini anlatırken İmam Şamil'in onun yanındaki konumunu ve yapmış olduğu savaşlarada yer verir. Müellif Gazi Muhammed'in şehadetinden sonra mücadelenin ikinci lideri İmam Hamzat dönemindeki faaliyetlere ve savaşlara yer verir. İmam Hamzat dönemi dört başlık altında ele alır. Karahi İmam Hamzat'ın şehadetinden sonra İmam Şamil dönemini de altmış bir başlıkte ele alır. Yazar İmam Şamil'in mücadelenin başına gelişini, faaliyetlerini ve savaşlarını yani eseretine kadar geçen zamanı kronik olarak ele alır.

Müellif Rus işgaline karşı mücadelenin liderliğini yapmış olan İmamların geçmişleri hakkında bir bilgi vermez. Sadece mücadeleye başladıkları andan itibaren onların hayatına yer verir. Karahi eserinde Kuzey Kafkasya halkının İmamlar önderliğinde yapmış oldukları savaşları ele alırken Rusya cephesine yer vermez.

Karahi kendi Kroniği'nde beş tane şiire yer vermiştir. Bu şiirlerden biri Abdurrahman Suguri'ye³⁶⁷ diğer dördü'de kendisine aittir³⁶⁸. Karahi eserinde Şeyh Şamil'in bir topluluk karşısında terennüm ettiği ayetlere de yer verir.

3.2.“Barikatü’s suyufid –Dağıstaniyye fi Gazavat aş- Şamilliyye” eserin Rusya’da yayınlanma süreci.

3.2.1. Eserin Çarlık Rusya Dönemindeki Yayınlanma Girişimleri

Muhammed Tahir el-Karahi'nin “Barikatü’s suyufid –Dağıstaniyye fi Gazavat aş- Şamilliyye” eserinin Ruslar tarafından Arapça'dan Rusça'ya aktarılak yayınlanma süreci Karahi hayatta iken başlamıştır. Barabanov'a göre Gunib'in düşmesinden sonra General Lazaryev tarafından Kronoğın bir nüshası Adolf Berje'ye hediye etmiştir.³⁶⁹ Berje'de bu nüshanın üç bölümünü Rusça'ya çevirmiş fakat bilinmeyen seseblerden dolayı yayınlamamıştır.³⁷⁰

³⁶⁷ Köse, *a.g.e*, 218.

³⁶⁸ Köse, *a.g.e*, 125, 228, 239, 243.

³⁶⁹ Барабанов, *a.g.e*, 16.

³⁷⁰ Барабанов, *a.g.e*, 16.

Muhammed Tahir el-Karahi'nin Kronoğı'nın yayınlanmısı için ikinci teŖebbüs Albay P.G. Prjeçlavskiy tarafından yapılmıŖtır. Derbend ilçesinin askeri komutanı olan Prjeçlavskiy bu eseri 1860- 1862 yılları arasında hızlı bir Ŗekilde Rusça'ya çevirmeye baŖlamıŖtır. Daha sonra çevirisini yaptığı eserdeki bilgilerin doğruluğunu teyyit için Kaluga'da esir bulunan İmam Ŗamil'e götürmüŖtür. İmam Ŗamil ise gözlerinin iyi görmediğini ve Rusça bilmediğini mazeret göstererek çevrideki bilgileri teyyit etmekten imtina etmiŖtir.³⁷¹

Muhammed Tahir el- Karahi'nin ölümünden sonra eser oğlu Habibullah'a intikal etmiŖtir. Habibullah'ta babasından kalan bu eser bazı eklemeler yaparak yayınlamak istemiŖtir. Ne yazık ki Habibullah'ın bu giriŖimide diğerlerinde olduğu gibi olumsuzlukla sonuçlanmış ve yayımlanamamıŖtır. Buda Ŗöyle olmuŖtur. Habibullah 1902 yılında bu eseri TemirhanŖura'ya götürerek Arapça yayınlamak istemiŖtir. Bunun için maatbanın sahibi Mirza Mavrayev'le tanışmıŖ ve kendisine niyetini açıklamıŖtır. İncelemelerde bulunan Mavrayev eserin bu bu Ŗekilde basımının imkânsız olduğu söylemiŖtir. Çünkü eserin bütün içeriği Ruslara karŖı kin ve nefret, mücahidlere karŖı ise derin bir muhabbet içermekteydi. Mavrayev bunu sebep göstererek eserin baŖlıđı dâhil olmakla beraber bütün içerisinde değişikliklerin yapılmasını öneriyordu.³⁷² Barabanov'a göre Mavrayev'in bu önerisi üzerine Habibullah eserin içeriğinde bir takım değişiklikler yapmak için altı ay boyunca çalıŖmıŖ ve çalıŖmasıyla ilgili sürekli Mavrayev'i bilgilendirmiŖtir.³⁷³

Habibullah'ın uyguladığı sansürden sonra kroniğin asıl ismi “Ŗamil'in Bazı Gazavatlarında Dağıstan Kılıçlarının Parıldaması” iken “Ŗamil Döneminde Dağıstan'da Olaylar” olarak deđiŖtirildi. Onun uyguladığı sansür bununlada sınırlı kalmadı ve eserin içeriğinde Ruslara karŖı kullanılan ifadelerde deđiŖtirildi. Örneğin “Lanetli Argut” (Argut BaŖkan), “Vorontsov Köpeği”(Vorontsov Kocası), “Domuz Pullu”(Pullu'nun BaŖı), “Lanetli Klokı”(Klokı'nın Büyük BaŖı) ve “Kafirler”(Ruslar), olarak deđiŖtirildi. Bunula beraber Ŗamil'e karŖı Ruslarla iŖbirliđi yapan yerel beyler ve acımasız eylemlerde bulunan Rus generalleriyle ilgili bilgiler

³⁷¹Барабанов, а.г.е, 10.

³⁷²Шихсаидов, а.г.е, 26.

³⁷³Барабанов, а.г.е, 18.

eserden atıldı. Birde İmam Şamil'in bir daha Rusya ile savaşmayacağına dair Çar II. Alexsandr'a gönderdiği yemin mektubu'da kroniğe eklendi. Fakat Habibullah ve Mavrayev'in tüm uğraşlarına rağmen 1904 yılında Çarlık Rusya'nın sansür kurumu bu eseri yinede "Tehlikeli" görerek yayınlanmasına izin vermedi. Böylelikle bu önemli eser sansür kurulunun arşivine terkedildi.³⁷⁴

Karahi'nin Kroniği yayınlanması çeşitli nedenlerle Çarlık Rusya tarafından engellenmesine rağmen eserin el yazma nüshaları Kafkasya halkı arasında elden ele dolaşarak okunuyordu. Hatta bu önemli eserin elyazma kopyaları Hacca giden bölge halkı tarafından Türkiye, Mısır ve diğer Arap ülkelerinde yayıldı. Böylece Muhammed Tahir el- Karahi'nin bu önemli eserinden Rusya ve İslam dünyası bir nebze de olsa haberdar oldular.³⁷⁵

3.2.2. Sovyetler Birliği Döneminde Yapılan Akademik Çalışmalar

Sovyet Rusya dönemine gelince Muhammed Tahir el- Karahi'nin eserine Çarlık Rusya döneminde olan sıkı sansür uygulamasının aksine daha iyimser yaklaşımlar olmuştur. Karahi'nin eseriyle ilgili ilk akademik çalışma 1920'li yıllarda Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Dağıstan Şubesi tarafından yapılmıştır. Şube bünyesinde çalışan Hasan Mallaçihan tarafından kronik Rusça'ya tercüme edilmiştir. Mallaçihan yaptığı tercümenin yanı sıra esere bazı şerhler de yazmıştır. Bu eserde Alibey Alibeyoviç Taho-Godi'nin editörlüğünde "Üç İmam" adı altında 1927 yılında Mahaçkale şehrinde yayımlanmıştır³⁷⁶. Fakat birçok akademisyen bu tercümenin çok zayıf olduğunu iddia etmiştir. Yılmaz Neveruz'a göre: "bu tercümenin yayınlanması büyük hatadır. Araştırmacıların bu tercümeyi kontrol etmeden kaynak göstermeleride daha büyük bir hatadır".³⁷⁷

Bu başarısız tercümeden sonra Karahi'nin kroniği ile ilgili çalışmalar 1930'lu yıllarda tekrar gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği İlimler Akademisi Doğu Elyazmaları Enstitüsü'nde çalışan Ordinaryüs Profesör İgnati Yuliyanoviç Kraçkovski bu eserle ilgilenmeye başlamıştır. Kraçkovski ilk önce olarak İmam

³⁷⁴Барабанов, а.г.е, 18.

³⁷⁵Nevruz, Kafkas İstiklal Mücadelesinde..., 311.

³⁷⁶Гасан Маллачихан, Три имама , Махачкала, 1926, 2.

³⁷⁷ Nevruz, Kafkas İstiklal Mücadelesinde..., 312.

Şamil'in mektuplarıyla ilgili iki makale yayınlayarak kroniğin doktora tezi olarak çalışılmasını gündeme getirmiş ve bunun elzem olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁸ Bunun üzerine 1938 yılında Kraçkovski kendi danışmanlığında bu eseri Aleksandr Mihayiloviç Barabanov'a doktora tezi olarak çalıştırmaya başlar. Tezin bitmesinden sonra Kraçkovski bunu üç cild: ana metin, çeviri ve akademik değerlendirme olarak yayınlamayı düşünmüştür.³⁷⁹

Barabanov hocasının belirlediği doktora tezi için çok sıkı bir şekilde çalışmalar sürdürüyordu. Bu maksatla Barabanov esere dair bilgiler edinmek ve yeni kaynaklar tesbit etmek için Kuzey Kafkasya bölgesinde saha araştırması yapmıştır. Bu araştırmalar sonucunda Barabanov Kuzey Kafkasya'daki Arapça kaynaklarla ilgili bir makale kale almış, fakat bu makale onun vefatından sonra yayınlanmıştır.³⁸⁰

Barabanov Karahi'n Kroniği'nin Arapça'dan Rusça'ya çevirisini 1940 yılında tamamladı. Bu tercüme'de Kraçovski'nin önsözü ve Barabanov'un yazmış olduğu 23 sayfalık giriş metniyle beraber 1941 yılında Leningrat'ın (S.t. Petersburg) Naziler tarafından kuşatılması sırasında yayımlandı.³⁸¹ Bu eser yayınlamadan önce Barabanov ikinci dünya savaşında Naziler'e karşı savaşırken hayatı kaybetmiştir.³⁸² Bu nedenle Barabanov yayımlanan eserini görmediği gibi hedeflediği çalışmasında tamamlayamamıştır. Fakat Barabanov'un yarım kalan çalışmasını A. N. Genko devam etmiştir. Bunun üzerine Genko Barabanov'un hedeflediği şekilde eseri tamamlamıştır. Böylelikle eser yeni versiyonla 1946 yılında Leningrat'a yayınlanmıştır.³⁸³ Karahi'nin eseri 1946 yılından sonra 1990 yılına yani Sovyet Birliği'nin yıkımına kadar yayınlanmamıştır.

³⁷⁸ Игнатий Юлианович Крачковский, Арабская Рукопись Воспоминаний о Шамиле, Записки Института Востоковедения Академии Наук СССР, II, 1. Ленинград, 1933, 9-20, Игнатий Юлианович Крачковский, Неизданное Письмо Шамиля, Записки Института Востоковедения Академии Наук СССР, II, 1. Ленинград, 1933, 1-7.

³⁷⁹ Барабанов, *a.g.e.*, 18.

³⁸⁰ Александр Михайлович Барабанов, Пояснительные Значки В Арабских Рукописях И Документах Северного Кавказа, Советское Востоковедение. III. М, 1945, 183-214.

³⁸¹ Барабанов, *a.g.e.*, 4.

³⁸² Барабанов, *a.g.e.*, 4.

³⁸³ Барабанов, *a.g.e.*, 4.

3.2.3. Günümüz Rusya’da Yapılan Çalışmalar.

Muhammed Tahir el- Karahi’nin kroniği ile ilgili günümüz Rusya’da yapılan ilk çalışmalar 1990 yılından itibaren başlamıştır. İlk olarak Hasan Mallaçıhan tarafından 1927 yılında yayınlanan “Üç İmam” adlı eser 1990 yılında Mahaçkala’da tekrar yayınlanmıştır.³⁸⁴ Muhammed Tahir el- Karai’nin A. Barabanov tarafından yayınlanan kroniği Timur Aytberov tarafından yapılan yeni bir yorumla 1990 Mahaçkala’da “Şamil’in Dağıstan’daki Bazı Savaşlarda Kılıçları Parlaması” ismiyle yayınlanmıştır.³⁸⁵ Bu çalışma 1998 yılında Mahaçkala’da tekrar yayınlanmıştır.

Bu dönemde Karahi’nin sözü edilen eseri hakkında kitap bazında ilk çalışma yapan araştırmacı Amri Şihsaidov’dur. Şihsaidov’unbu çalışması “Muhammed Tahir el- Karahi (1809- 1880)” adıyla 2010 yılında yayınlanmıştır.³⁸⁶ Şihsaidov bu eserin de Muhammed Tahir el- Karahi’nin şeceresi, hayatı, eserleri ve onun kroniği hakkında önemli bilgiler içerir. Şihsaidov çalışmaları için birçok defa Karahi’nin köyü Çulda’da bulunmuş ve orada önemli araştırmalar yapmıştır. Ayrıca Şihsaidov Karahi’nin Çulda köyünde bulunan ve akrabası Abdullah Abdullayev tarafından korunan kütüphanesinin bilimsel çalışmalara kazandırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Şihsaidov Karahi ile ilgili çalışmalarına ölümüne kadar devam etmiştir. Şihsaidov’la beraber Hacı Hamzatoviç Hamzatov Hamzatov,³⁸⁷ Mogomed Said Saidov, M. H. Haydarbekova, V. G. Hacıyeva, M. G. Nurm Muhammedova, A. G. Güseyneva, H. M. Omarova, Timur Magomedoviç Aytberov³⁸⁸ ve Natalya Amirovna Tahirova³⁸⁹ Karahi’nin hayatı ve onun eserleri ile ilgili çok önemli çalışmalar yapmışlardır.

³⁸⁴Мухаммед Тахир, Три Имама, Махачкала, 1990, 2

³⁸⁵Мухаммад Тахир аль-Карахи, Блеск Дагестанских Сабель В Некоторых Шамилёвских Битвах, (Перевод с Арабского А. Барабанова, Комментированный Перевод Т. Айтберова) , Махачкала, 1990, 2

³⁸⁶ Шихсаидов, *a.g.e.*, 3.

³⁸⁷Гаджи Гамзатович Гамзатов, Магомед-Сайд Саидов, Амри Рзаевич Шихсаидов, Арабо Мусульманская Литературная Традиция в Дагестане, Махачкала, 1990, 2.

³⁸⁸ Наталья Амриевна Тагирова, Тимур Магомедович Айтберов, Гасан Магомедрасулович Оразаев, Дагестанские Исторические Сочинения. Махачкала, 1993.1.

³⁸⁹Амри Рзаевич Шихсаидов, Наталья Амриевна Тагирова, Диана Хайрутдиновна Гаджиева, Арабская рукописная книга в Дагестане. Махачкала, 2001, 2.

Muhammed Tahir el- Karahi'nin hayatı ve onun kroniğinin bazı kısımları Rusya Fedarasyonu'nun çeşitli üniversiteleri ve Rusya İlimler Akademisi Dağıstan İlmi Merkezi'nin bünyesinde bulunan çeşitli enstitüler tarafından yapılan Doktora tezine konu olmuştur. Bu konuyla ilgili Raziye Abakarova,³⁹⁰ Ramiz Gaşimov,³⁹¹ Rüstam Tovsultanov,³⁹² Vadim Munayev³⁹³ ve İslam Musayev,³⁹⁴ tarafından yapılan doktora tezeri tarafımızdan incelenmiştir.

3.3. Geçmişten Günümüze Kadar Türkiye'de Yapılan Çalışmalar.

3.3.1. Osmanlı Devleti'nde Yayın Süreci.

Barabanov'a göre "Barikatü's-Suyufi'd-Dağıstaniyye fi Ba'd-ı Gazavatü's-Şamiliyye" isimli eser 1910 yılında ilk defa İstanbul'da bir şiir toplusu olarak yayımlanmıştır.³⁹⁵ Şihsaidov'da Barabanov gibi bu eserin ilk defa İstanbul'da 1910 değil de 1909 yılında bir şiir toplusu olarak yayımlandığını söyler.³⁹⁶ Bizde bu bilgilerden yola çıkar adı geçen esere İsam Kütüphanesin de bulunan nüshasına ulaştık. Bu eser 1909 yılında Seyyid Tahir b. Abdürrahim b. Ali el- Rakkali Hüseyini tarafından "Matbaatü'l ihve" de basılarak yayımlanmıştır. Ali el- Rakkali'nin 23 sayfadan oluşan "Barikatü's-suyufi'd-Dağıstaniyye fi ba'd-ı Gazavatü's- Şamiliyye" adlı eserin içerisinde Arapça yazılmış şiirler bulunur. Hatta bu eserde Muhammed Tahir el- Karahi'nin Çoka kalesi olayı üzerine yazmış olduğu bir şiirde yer alır. Kısacası bu eser Muhammed Tahir el- Karahi'nin yazmış olduğu eserle sadece isim benzerliği taşıyıp içerik olarak tamamen farklıdır.³⁹⁷

³⁹⁰Разият Абакаровна Абакарова, Художественное Своеобразие Исторических Хроник Дагестана второй половины XIX Века: На Материале Хроник М.-Т. аль-Карахи, Х. Геничутлинского, Г. Гимринского, 2009.

³⁹¹Рамис Рамазанович Гашимов, Борьба Горцев Северо-Восточного Кавказа 20-50-х годов XIX века в советской историографии, 2012.

³⁹²Рустам Товсултанов, Чечня В 30-50-е Годы XIX Века (Проблемы Общественно-Политического Развития, 2012.

³⁹³Вадим Мунаев, Военная И Государственная Деятельность Наместника На Кавказе М.С. Воронцова: 1844-1854 гг. 2012

³⁹⁴Ислам Мусаев, Торгово-Экономические И Культурные Связи Народов Чечни и Дагестана во Второй Половине XIX - Начале XX вв. 2011.

³⁹⁵Барабанов, а.г.е, 9.

³⁹⁶Шихсаидов, а.г.е, 22.

³⁹⁷ Seyyid Tahir b. Seyyid Şeyh Abdurrahman b. Seyyid Şeyh el- Rakkali el- Hüseyini, *Barikatü's-suyufi'd-Dağıstaniyye fi ba'd-ı Gazavatü's- Şamiliyye*, İstanbul, 1909, 12-13.

Muhammed Tahir el- Karahi'nin "Barikatü's-suyufi'd-Dağıstaniyye fi ba'd-ı Gazavatü's- Şamiliyye" adlı eseri ilk defa 1914 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Eserin İstanbul'a gelişide Mehmet Akif Ersoy'un 5 Ocak-05 Mart 1913 tarihleri arasında Mısır ve Hicaz'a yaptığı ziyaret sırasında olur. Mehmet Akif ziyareti esnasında Medine'ye uğrar. Medine'de İmam Şamil'in "Cennetül Baki" de bulunan mezarını ziyaret eder. Daha sonra ise İmam Şamil'in Medine de bulunan oğlu ile görüşür. İmam Şamil'in oğlu iki elyazma eseri Akif'e verir. Mehmet Akif'de eseri İstanbul'a dönünce incelemesi için Tahirül-Mevlevi'ye (Olgun) verir. Bundan sonrasında eserin Osmanlıca tercümesine mükaddime yazan Tahirül Mevlevi şöyle yazar: "Mehmet Akif Medine'den İstanbul'a döndüğün'de daha önce basılmamış iki eser bana verdi eserleri iyice gözden geçirdim ve birinin Arapça yazılmış diğerinin de ondan osmanlıcaya tercüme olduğunu gördüm der. Arapçası'nın Dağıstan'ın ulema-yı fazılasından Muhammed Tahir el- Karahi tarafından yazıldığını adının "Barikatü's-suyufi'd-Dağıstaniyye fi ba'd-ı Gazavatü's- Şamiliyye" olduğunu söyleyen Tahirül Mevlevi Osmanlıcaya tercümesi'de "Mezaku'l – ervah Şa'sa'atü's-silah" (kılıçların şakırtısından ruhların zevk alışı) adında olup Dağıstan ulemasından ve Medine'de ikamet eden Abdülhamid bin Abdullah el-Şekii tarafından yapılmıştır. Lakin mütercim merhum Osmanlıca'yı iyi bilmediğini ve eski usule uygun olarak yazdığını söyleyen Tahirül Mevlevi Osmanlı okuyucularını Şeyh Şamil'e ait bir menakıbnamenin okunup anlaşılmasından mahrum bırakmamak için bugünkü şiveye göre sadeleştirmeye ve anladığım kadar okuyuculara anlatmağa karar verim der".³⁹⁸

Yukarıda belirttiğimiz gibi Tahirül Mevlevi eserinin iki isminden bahs eder. Birinci isim eserin müellifi olan Muhammed Tahir el- Karahi tarafından verilen "Barikatü's-suyufi'd-Dağıstaniyye fi ba'd-ı Gazavatü's- Şamiliyye" dır. İkncisi ise eserin osmanlıca tercümesini yapan Abdülhamid bin Abdullah el-Şekii'nin adlandırdığı "Mezaku'l – ervah Şa'sa'atü's-silah") ismidir. Ama Tahirül Mevlevi bu iki isimden de bağımsız kalarak eseri "Şeyh Şamil'in Gazavatı" olarak adlandırır. Ve nihayet bu önemli eser Tahirü'l Mevlevi (Olgun) tarafından "Kafkasya Mücahidi Şeyh Şamil'in Gazavatı" adıyla Sebilürreşad Kütüphanesi Neşriyatı'nın 24 nolu

³⁹⁸Mevlevi, *a.g.e*, 6.

kitabı olarak Daru'l-Hilafe'de Matbaa-i Amide Hicri 1333 Miladi 1914 yılında 216 Sayfa olarak yayınlanmıştır.³⁹⁹

Tahirül Mevlevi tercüme ettiği esere yazmış olduğu mükaddime özetle şunlara yer vermiştir. Dağıstan savunucularından Şeyh Şamil gibi bir mücahidin namını içimizde işitmeyen yoktur sanırım. Fakat Rusya gibi zorlu bir hükümeti çeyrek asırdan fazla uğraştıran bu islam kahramanının menakıb-ı hamasetini lakıyla bilenimiz de nadirdir zannederim. Biz nedense bizden öncekilerin hayatlarına hiç ehemmiyet vermiyoruz. Bundan dolayı da birçok insanımızı tanıyamıyor ve onların övünülecek şahsiyetlerinden haberdar olamıyoruz. İşte bu umursamazlığımız sebebiyle şahsiyetini tamamıyla bilemediğimiz ve icraatını öğrenemediğimiz ümmetin büyüklerinden biride Şeyh Şamil hazretleridir. Başkları için bir şey diyemem amma ben kensine mukkades bir sevgiyle muhabbet duyduğum halde onun hayatına dair Türkçe yazılmış beli başlı bir esere rastlamadım. Yanlız Ahmet Midhat Efendi merhum tarafından yazılan İmam Şamil'e ünlü gaziye atıfta bulunan "Konak" hikayesiyle, "Kamusü'l-a'lam"ın şu satırlarını okudum der.⁴⁰⁰

Tahirül Mevlevi'nin bahsini ettiği "Konak" diğer bir adıyla "Konak Yahut Şeyh Şamil'in Kafkasya Muharebelerinden Bir Garip Hikaye" adlı eseri tezimizin giriş kısmında da belirttiğimiz gibi Ahmet Mithat Efendi ile Vizantel Efendi'nin 1879 yılında Almanca'dan Osmanlıca'ya tercüme etmişlerdir.⁴⁰¹ Alman yazar Adolf Mützelburg'un Amerikalı bir seyyahın dilinden Kafkasya'da yaşadığı olayları dile getirdiği bu eser Kafkasya'ya ve İmam Şamil'e ait Osmanlı devletinde ilk müstakil eseridir.

Tahirül Mevlevi "Kamusü'l-a'lam"ın birde bir dostunun Laros'tan tercüme etmiş olduğu İmam Şamil'e ailt bir maddeyi okuduğunu söyler. Bu iki ansiklopediden okuduğu maddelerin içeriğine yer veren Tahirül Mevlevi şöyle der: "O büyük mücahid hakkında şu kadarcık malumat o da yanlış olmak şartıyla, bizim için pek küçük hatta pek küçüklük değilmi? İnsaf ve itiref edelimki, evet!"⁴⁰²

³⁹⁹ Mevlevi, *a.g.e*, 1.

⁴⁰⁰ Mevlevi, *a.g.e*, 2.

⁴⁰¹ Mützelburg, *a.g.e*, 7.

⁴⁰² Mevlevi, *a.g.e*, 5.

Tahirül Mevlevi'nin yanlışlık olarak bahs ettiği konu Laros'ta İmam Şamil hakkında yazılmış olan madde de verilen bilgidir. Laros'ta İmam Şamil'in 1871 yılında Mekke'de vefat ettiği yazılmıştır.⁴⁰³ Hâlbuki İmam Şamil Tahirül Mevlevi'nin de mükaddimesinde dipnot vererek düzelttiği gibi 16 Şubat Çarşamba günü akşam ezanına çeyrek kala Mekke'de değil "Medine-i Münevvere" de vefat edip, Cennetü'l Baki mezarlığında Kubbe-i Abbas civarında defn olunmuştur.⁴⁰⁴ Tahirül Mevlevi Mükaddimesinde İmam Şamil yâda onun savaşları hakkında Türkçe yazılmış müstakil bir eser bulunamamasından dolayı sitemini ifade ettikten sonra eserin kendisine Mehmet Akif tarafından iki nüsha halinde verildiğini söyler. Bu nüshlardan biri arapça diğeri ise Abüllah eş- Şekii tarafındna osmanlıcaya tercüme edilen bir eser olduğunu söyler. Mevlevi eserin Osmanlıca tercümesi'nin yapan eş- Şeki'nin Türkçe'yi bilmediğini için eski üsüle göre yazdığını bildirir. Eser bu tercümeyle yayımlandığı vakit fazla rağbet görmeyeceğini ifade eden mevlevi Osmanlı okuyucusunu İmam Şamil'in gazavatlarını anlatan bu önemli eserden mahrum olmamaları için osmanlıca tercümeyi daha anlaşılır bir şekilde düzenledikten sonra yayımlandığını söyler.

Tahirül Mevlevi esere yazdığı mükadimede Muhammed Tahir el- Karahi hakkında sadece yukarıda aktardığımız gibi Dağıstan'ın ulemayı fazılasındandır der ve onun hakkında başka bir bilgi vermez. Yine Tahirül Mevlevi Mehmet Akif'in eseri İmam Şamil'in hangi oğlundan aldığını yâda eseri hediye edenin eser hakkında bir malumat verip yâda vermediğindende bahs etmez. Ayrıca Tahirül Mevlevi yazdığı mukaddimede Mehmet Akif'in kendisine verdiği eserin arapça ve osmanlıca nüshalarının akibetleri hakkında da malesef bir bilgiye rastlamadık.

Araştırmamız sonucunda Mehmet Akif'in Medine'den getirdiği eserin asıl nüshası hakkında önemli bir bilgiye İbrahim Öztürkçü'nün "Berlin Caddelerinden Necid Çöllerine Mehmed Akif"⁴⁰⁵ adlı eserinde rastladık. İbrahim Öztürkçü adı geçen eserinde Mehmet Akif'in Medine'de İstanbul'a getirdiği Muhammed Tahir el- Karahi'ye ait bu önemli esere dair şu bilgilere yer verir: "Mehmed Akif Medine

⁴⁰³ Mevlevi, *a.g.e.*, 4.

⁴⁰⁴ Mevlevi, *a.g.e.*, 4.

⁴⁰⁵ İbrahim Öztürkçü, *Berlin Caddelerinden Necid Çöllerine Mehmed Akif*, İstanbul, 2016.

ziyaretinde Şeyh Şamil'in oğlu Mehmed Paşa ile görüşmüş, Paşa'nın babasına ait olan iki kitabı İstanbul'a getirmiştir. "Barikatü's-Süyufi'd Dağıstaniyye fi Gazavati's Şamiliyye" isimli ve Arapça olup Dağıstan ulemasından Muhammed Tahir el-Karahi tarafından yazılan eseri, Ömer Rıza Doğrul Sebilürreşad Kütüphanesi neşriyatının 24. Olarak Hicri 1333'de Şeyh Şamil'in Gazavatı ismiyle tercüme etmiştir.⁴⁰⁶

Burada İbrahim Öztürkçü'nün ifade ettiği gibi eser Ömer Rıza Doğrul tarafından değil, yukarıda ifade ettiğimiz gibi esere mukaddime de yazan Tahirül Mevlevi tarafından tercüme edilmiştir. İbrahim Öztürkçü'nün yukarıda aktardığımız bilgilerin devamında bu önemli eserin Arapça aslı ile tercümesinin Fatih yangınında kül olduğunu aktarır.⁴⁰⁷

Tahirül Mevlevi'nin tercümesini yaptığı bu eserin içeriğinin tamamı Muhammed Tahir el- Karakhi tarafından yazılmamıştır. Eserin 1827 yılından yani Gazi Muhammed'in ortaya çıkışından Şeyh Şamil'in oğlu Cemaleddin'in düşman elinden kurtulmasına 1854 yılına kadarki olaylar Muhammed Tahir el- Karakhi tarafından yazılmıştır. 1854 yılından Şeyh Şamil'in vafatına 1871 yılına kadarki olaylarda eserin ilk osmanlıca tercümesini yapan Abdülhamid bin Abdullah el- Şekii tarafından yazılmıştır. Abdullah el- Şekii'de bu olayları Medine'ye gelen ziyaretçilerden birde Şeyh Şamil'in eserinden sonraki olaylara dair Hedanlı Hacı Muhammed'in Arapça bir risalesini Osmanlıcaya çevirmiştir.⁴⁰⁸

3.3.2. Günümüz Türkiye'sinde Yapılan Çalışmalar.

Günümüzde Muhammed Tahir el- Karahi'nin bu önemli eseri hakkında ki çalışmalar sadece Mevlevi'nin yapmış olduğu osmanlıca tercümesinin günümüz türkçesine çevrisidir. Bir çalışmada Karahi'nin bu eserinin Avarca versiyonunun günümüz

⁴⁰⁶ Öztürkçü, *a.g.e*, 122.

⁴⁰⁷ Öztürkçü, *a.g.e*, 122.

⁴⁰⁸ Mevlevi, *a.g.e*, 210.

Türkçesine çevrilmesi olmuştur. Hâlihazırda Mevlevî'nin tercümesini esas alarak günümüz türkçesine dört yeni eser kazandırılmıştır. İlk çeviri 1987 yılında Tarık Cemal Kutlu tarafından yapılmış ve “İmam Şamil'in Gazavatı” adı ile Gözde kitaplar yayınevi tarafından yayınlanmıştır.⁴⁰⁹ Yanlız kitap cidlenirken içine başka bir roman karışmış ve kitabın bütünlüğü bozulmuştur. Aynı kitap “Şeyh Şamil'in Cihad Hatıraları” adıyla Saddetin Doruklu tarafından 1997 yılında sadeleştirilen kitap seha neşriyat tarafından yayınlanmıştır.⁴¹⁰ Görüldüğü üzere yazar kitabın başlığını değiştirerek yayınlamıştır. Sonraki yıllarda Hacı Ahmet Özdemir tarafından günümüz türkçesine göre sadeleştirilerek “Şamil'in Kâtibi M.Tahir el- Karahi'nin Kaleminden İmam Şamil'in Hatıratı” adıyla 2002 yılında yayınlanmıştır.⁴¹¹ Özdemir'de eserin ismini orjinal isminden farklı bir şekilde verdiği gibi eserin içerisindeki başlıklarıda içeriğe uygun bir şelikde değiştirmiştir. Yine Özdemir eserde anlatılan konulara dair John f. Baddeley'in “Rusların Kafkasya'yı İstilas ve İmam Şamil” adıyla Türkçe'ye kazandırılan eserinden dipnotlar vererek karşılaştırma yapmıştır. Diğerlerin farklı olarak Ensar Köse eseri günümüz türkçesine çevirmemiş bilakis eserin Osmanlıca baskısının tam transkripsiyonu'nu günümüz harfleriyle yazmıştır. Yazar eserde geçen ve anlaşılması güç olabileceğini düşündüğü kelime ve ifadelerin, sayfa altlarında dipnot şeklinde Türkçe açıklamalarını vermiştir. Bu çalışma “Kafkasya Mücahidi Şeyh Şamil'in Gazavatı” adıyla 2015 yılında yayınlanmıştır.⁴¹²

Karakhi'nin kroniği 1990 yılında Timur Aytberov'un düzenlemesiyle tekrar olarak Mahaçkala'da Rusça yayınlanmış ve daha sonra ise Avarca'ya aktarılmıştır. Avarca versiyonu Cafer Barlas tarafından “Dağıstan Kılıçlarının Parlaması”adıyla Türkçe yayınlanmıştır⁴¹³. Cafer Barlas'ın bu eserinde üç bölüm bulunmaktadır. Birinci bölüm Nur Muhammed Muhammed tarafından yazılan “İmam Gazi Muhammed”⁴¹⁴ ikinci bölüm Muhammed Tahir el- Karahi'nin “Barikatü's suyufid –

⁴⁰⁹ Tarık Cemal Kutlu, İmam Şamil'in Gazavatı, İstanbul, 1987.

⁴¹⁰ Saddetin Doruk, Şeyh Şamil'in Cihad Hatıraları, İstanbul, 1997.

⁴¹¹ H. Ahmet Özdemir, Şamil'in Katibi M. Tahir el- Karahi'nin Kaleminden İmam Şamil'in Hatıratı, İstanbul, 2002.

⁴¹² Ensar Köse, Kafkasya Mücahidi Şeyh Şamil'in Gazavatı, İstanbul, 2015. 10.

⁴¹³ Cafer Barlas, Dağıstan Kılıçların Parlaması, İstanbul, 1999.

⁴¹⁴ Barlas, Dağıstan Kılıçların Parlaması, 22-152.

Dağıstaniyye fî Gazavat aş- Şamilliyye”⁴¹⁵ adlı kroniği, üçüncü bölüm ise Dağısta’nın günlük gazetesi “Hakikat Gazetesi” ve “Bizim Dağıstan”⁴¹⁶ isimli dergide yayınlanan İmam Şamil’in mektupları yer alır. Karahi’nin burada bulunan eseri 1827 yılından 1859 yılına kadar olan olayları ele alır. Bu eserin Mevlevi’nin tûrcûme ettiğı eserle içerik bakımından benzerlik var, ama bazı değışiklerde söz konusudur.

Yaptığımız çalışmalar sonucunda Kamran Abdullayev,⁴¹⁷ Özgür Türker⁴¹⁸ ve Yılmaz Nevruz⁴¹⁹ tarafından yayınlanan makalelerde Karahi’nin kroniği ile ilgili kısa bilgilere yer verildiğini tesbit ettik. Muhammed Tahir el- Karahi Rusya’da bir çok teze konu olmasına rağmen Ülkemizde ilk defa tarafımızdan bir tez olarak ele alınmıştır.

⁴¹⁵ Barlas, *Dağıstan Kılıçların Parlaması*, 159-277.

⁴¹⁶ Barlas, *Dağıstan Kılıçların Parlaması*, 283-343.

⁴¹⁷ Abdullayev, *a.g.m*, 136.

⁴¹⁸ Türker, *a.g.m*, 185.

⁴¹⁹ Nevruz, *Kaskaf İstiklal Mücadelesinde...*, 311-312.

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MUHAMMED TAHİR EL KARAKHİ’NİN TARİHÇİLİĞİ’NDE İMAM ŞAMİL

4.1. Çarlık Rusya İşgali Sürecinde Kuzey Kafkasya’nın Siyasi Durumunun Muhammed Tahir el-Karakhi’nin Kroniğine Yansımaları

Muhammed Tahir el- Karahi gazavatnamesinde Çarlık Rusya İmparatorluğu’nun Kuzey Kafkasya işgali boyunca bölge halkının siyasi durumu hakkında önemli bilgiler sunar. Kuzey Kafkasya halkının işgale karşı tutumunu bimekte imamlar önderliğindeki mücadelenin hangi şartlar altında gerçekleştiğini öğrenmemiz açısından oldukça önemlidir. Karakhi bu bilgileri de üç safhada ele alır. Birinci safhada İmam Gazi Muhammed’in mücadeleye başlamadan önceki siyasi durum, ikinci safhada İmam Gazi Muhammed’in mücadeleye başladığı andaki siyasi durum ve üçüncü safhada ise İmam Şamil’in 1859 yılında Rus ordusu tarafından esir alınmasına kadar olan dönem ele alınmıştır.

Muhammed Tahir el- Karahi Kuzey Kafkasya halkının Gazi Muhammed’in ortaya çıkmasından önceki siyasi durumu hakkındaki bilgileri yukarıda aktardığımız gibi eserinin mükaddimesine değinmiştir. Bu bilgilere göre bölge halkı İmam Muhammed’den önce Rusya ordusunun işgaline karşı koyacak bir tavır içinde değillerdi. Hatta Ruslarla ilişkileri gayet iyiydi. Karahi’ye göre bu ilişki sonucunda bölge halkı kendi dinlerinin yani İslam’ın hükümlerini unutup hayatlarından çıkarmışlar sadece ismen müslüman kalmışlardı.⁴²⁰Bu duruma karşı bölge halkını uyuracak ve onlara iyiliği emr edip kötülükten sakındıracak faziletli kimselerde yoktu.⁴²¹ Sözde kadıve hâkimlerde halkın yozlaşmasını devam ettirip sırf Ruslara iyi gözükmek için onların zorlama ve zülümelerini adaletmiş gibi gösteriyorlardı.⁴²² Bölge halkıda bunların sözlerine inanarak Ruslarla ilişkilerini daha da ilerletiyorlardı. Hatta çocuklarını memur olmaları için Rusya’nın resmi kurumlarına

⁴²⁰ Mevlevi, *a.g.e.*, 8.

⁴²¹ Mevlevi, *a.g.e.*, 8.

⁴²² Mevlevi, *a.g.e.*, 8.

gönderiyorlardı.⁴²³Karahi'ye göre 1824-1825 yılları arasında Dağıstan halkının siyasi durumu bu şekildeydi.

Gazi Muhammed'in ortaya çıktı zaman bölge halkının siyasi tutumunu Karakhi şu şekilde ele alır: “Bir kısmı ahkâm-ı şeri'ata, bir kısmı Ruslar'dan öğrendikleri adetlere göre hareket etmek ister. Üçüncü bir kısım da, iki fikir arasında tereddüt edip, hangi tarafı seçeceklerine karar veremeyenler”.⁴²⁴ Gazi Muhammed'de bir kısım halkı vaazlarıyla ve kalemiyle Şeri'ata ve gazavata davet ederken ikinci ve üçüncü kısım ile ise kılıçla mücadele etmiştir.⁴²⁵Gazi Muhammed kendi zamanında Ruslarla mücadele ettiği kadar bölge halkından olupta gazavat karşıtı olup ve Ruslara destek verenlerle de çok mücadele etmiştir. Gazi Muhammed'den sonra İmam Hamza döneminde de bölgenin siyasi durumu bu şekildeydi. İmam Hamzat nasihatın fayda vermeyeceğini anlayınca biraz sert bir tavır takınarak gazavata muhalif olanlara karşı savaş açmıştı.⁴²⁶ Bu durum İmam Hamzat'dan sonra mücadelenin başına geçecek ve uzun yıllar liderlik yapacak olan İmam Şamil'in zamanında da devam etmiştir.

İmam Şamil'de gazavata muhalif olanları nasihat ederek ve mektuplar göndererek kazanmaya çalışmıştır.⁴²⁷ Bunun yanı sıra İmam Şamil'de önceki İmamlar gibi bölge halkından olupta gazavata mühalif olanlarla hep mücadele etmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki bölge halkının gazavat karşı siyasi tutumları pasif bir şekilde değildi. Çoğu zaman Rusları askeri olarak desteklemişlerdir. Bunun için Karahi'de bölge halkının Rus destekçilerini düşman olarak görüyor ve onları münafık olarak nitelendiriyor.

4.2.Muhammed Tahir el- Karakhi'ninKroniğinde İmam Şamil'e Kadarki İmamların Mücadelesi

Gazi Muhammed'in doğum tarihi tam olarak bilinmesede onun 1793 yılında Gimri'de doğdu söylenir.⁴²⁸ Muhammed Arapça eğitimini Karanay karyesinde

⁴²³ Mevlev, *a.g.e*, 8.

⁴²⁴ Mevlevi, *a.g.e*, 11.

⁴²⁵ Mevlevi, *a.g.e*, 11.

⁴²⁶ Mevlevi, *a.g.e*, 26.

⁴²⁷ Mevlevi, *a.g.e*, 49.

⁴²⁸ Baddeley, *a.g.e*, 235.

tamamladı. Gazi diğer dini eğitimini de Şamil ile beraber Harakanili Said Hoca'nın yanında tamamlamıştır.⁴²⁹Gazi Muhammed çok iyi bir dini eğitime sahipti. Fakat Gazi Muhammed üstün bir ilime ve hitabet kabiliyetine sahip olmasına rağmen az konuşurdu. Hatta İmam Şamil onun hakkında “bir taş kadar sessizdi” demiştir.⁴³⁰ Gazi Muhammed'in Ruslara karşı mücadele başlatığı zaman kendisinin Nakşibendî tarikatının Halidiyye koluna mensup olduğu söylenir.⁴³¹ Karakhi ise Gazi Muhammed'din ortaya çıktığı anda Dağıstan Bölgesi'nde Şeyh Muhammed Yarağı ve Seyyid Cemaleddin Kumuki'nin aracılığı ile Nakşibendî tarikatı'nın Halidiyye kolu da yayılmaya başlamıştı diyor⁴³². Yani Gazi Muhammed ilk ortaya çıktığında Nakşibendî tarikatına mensup değildi. Karkhi'nin anlatımından daha sonra bu iki grubun birlikte hareket ettikleri anlaşıyor.

Rus ordusunun Kafkasya işgaline karşı ilk mücadeleyi başlatan Gazi Muhammed'ir. Karakhi Gazi Muhammed'in ortaya çıkışı şöyle değerlendirir: “Hicri 1242 yılında dini mübini yenilemek ve Şeri'atı ebedileştirmek için Allah'ın muradı üzere ortaya çıkmıştır. Bu zatın kuvveti kabilesi, aşireti olmadığı halde, Allah'ın nusret ve himayesine iltica ile emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l munker eylemek üzere huruc etmişti.”⁴³³Bu bilgilerden anlaşıldığı gibi Gazi Muhammed'in hayatı ile ilgili bir bilgi vermediğinden dolayı tarahi olayların anlaşılması için

Gazi Muhammed sohbetleriyle insanlara şeri'atın hükümlerini yaşamaya davet eden nasihatlerde bulunmuş. Daha sonra bu nasihatlerini içeren bir risale kaleme almıştır.⁴³⁴ Gazi Muhammed'in amacı bölgede şeri'atı hakim kılmaktı. Çünkü Rus işgaline karşı verilen mücadele gücünü şeri'attan alıyordu. O halkı şeri'ata davet ederken aynı zaman da halkı Rus ordusuna karşı savaşa da davet ediyordu. Yani şeri'at gazavatı da kapsıyordu.

Gazi Muhammed'in daveti sonucunda bir kısım halk kendisine taabi olurken bir kısımda daveti kabul etmeyerek muhalif olmuşlardır. Kendisine taabi olanlardan

⁴²⁹ Baddeley, *a.g.e*, 235.

⁴³⁰ Köse, *a.g.e*, 28.

⁴³¹ Köse, *a.g.e*, 28.

⁴³² Mevlevi, *a.g.e*, 10.

⁴³³ Mevlevi, *a.g.e*, 10.

⁴³⁴ Mevlevi, *a.g.e*, 10.

bir grubu yanına alarak ilk Karanay ve İrrifili köylerine gidip halkını uyarmıştır. Karanay köyünün kadısıyla bazı ileri gelenleri de karargâhı olan Gimri'ye gönderip hapsedirmiştir.⁴³⁵ Gazi Muhammed bundan sonra Harakan, Ensâl ve Bakulîl köylerine gidip buraları idaresi altına aldı. Harakan'da ikamet eden Said Hoca İmam'dan korktuğu için Rusya'nın idaresi altındaki bir köye kaçtı. Daha sonra Said'in evini arayıp küplerle dolu şarap buldular ve küpleri kırıp şarapları döktüler.⁴³⁶ Burada bir bilgi verilmesede Said isimli bu âlim Gazi Muhammed ve Şamil'in hocalığını yapmıştır.⁴³⁷ Bundan sonra Gazi Muhammed Militle köyüne gidip buranın kadısını dövdükten sonra halkını da Andal Mahallesi'ne sürgün etti.⁴³⁸ İmam Militle köyünden sonra Gagâl karyesine gitmişti. Gagâlîler ise karşılık vermiş ve İmamın yanında bulunan bir kaç kişiyi öldürmüşlerdir. Fakat sonunda mağlup olup Gazi-i mücahidin emrine itaat etmişlerdir.⁴³⁹

Gazi Muhammed'i en çok uğraştıran ise Hunzah Bölgesi'nin ahâlisi olmuştur. Kendisi yanına bir grup tarftarını alıp Hunzah üzerine gittiğine oranın hakimetini elinde bulunduran Bahu Bike Hanım, halkı Gazi Muhammed'e karşı koymak için teşvik etti. Karşı tarafın saldırıya geçtiğini gören Gazi Muhammed'e karşılık verince iki taraf arasında silahlı bir çatışma meydana geldi. Hunzahlılar'ın yağmur misali kurşunları karşısında Gazi Muhammed'in maiyyeti bozulup kaçtı.⁴⁴⁰ Bu arada İmam'ın en büyük yardımcısı Şamil'de otuz arkadaşı ile birlikte bir eve sığındılar. Daha sonra iki taraf arasında barış ilan edildi. Ve evde bulunan Şamil'e dışarı çıkması söylendi ama kendisi bunu bir tuzak olarak algıladı ve dışarı çıkmadı. Yanındaki gaziler başlarına gelen olaylardan Şamil'i sorumlu görüp üzerine hücum ettiler neyseki yakında bulunan İnhivi'li Derviş Nur Muhammed ve Militle Kadısı'nın oğlu Hadis araya girip Şamil'i kurtardılar. Karahi bu olayın yani Hunzah birinci vaka'nın 1245/1830 yılında meydana geldiğini söyler fakat buradaki kayıp hakkında bir bilgi vermez. Baddeley bu olayın 1830 yılında olduğunu ve 200

⁴³⁵ Mevlevî, *a.g.e*, 11.

⁴³⁶ Mevlevî, *a.g.e*, 12.

⁴³⁷ Kayayev, *a.g.e*, 114.

⁴³⁸ Mevlevî, *a.g.e*, 12.

⁴³⁹ Mevlevî, *a.g.e*, 12.

⁴⁴⁰ Mevlevî, *a.g.e*, 13.

mürid'in yaşamını yitirdiği, çok sayıda da yaralının olduğunu bildirir.⁴⁴¹ Karahi'nin verdiği tarih ile Baddeley'in vermiş olduğu tarih uyusmaktadır.

Karahi Hunzah olayının müttakileri mahzun münafıkları ise memnun bıraktı der.⁴⁴² Yine onun verdiği bilgilere göre Hunzah olayından kısa bir süre sonra bölgede deprem olmuş ve daha sonra veba hastalığı zuhur ederek birçok halkın ölümüne sebep olmuştur.⁴⁴³

Daha sonra Bahu Bike Hanım'ın davetiyle Ruslar, Hunzah'ın yardımına koşular. Gazi Muhammed, bir miktar mücahidi ile karşı karşıya verse de, mağlup oldu. Böylelikle Rus askeri Hunzah'ı zapt etti.⁴⁴⁴ Karahi'nin anlatımına göre Gazi Muhammed'in Ruslarla ilk karşılaşması bölge halkından olan Bahu Bike Hanım'ın onları yardıma çağırmasıyla olmuştu. Bundan sonra Gazi Muhammed bir yandan bölge halkına karşı mücadele verirken bir yandan da Ruslarla savaşmıştır.

Ruslar 1830 yılında Çar mevkiiinde Çartala kalesi'ni inşaa etmişlerdi. Hamza-i Hunzahi 1831 yılında Gazi Muhammed'in izniyle yanında bir miktar cengâverle bu kaleyi ele geçirmek için saldırmıştı. Kaledeki Ruslar, şiddetli bir savunmada bulundularsa da, Hamza ile yanındakilerin hücumuna dayanamayıp kaçtılar. Ruslar kaçarken dışarı da bir top bıraktılar. Mücahidler, maktullerin silahlarıyla işlerine yarabilecek birçok ganimet ele geçirdiler. Dışarıda kalan topu kırıp etkisiz hale getirmek istedilersede bunda başarılı olamadılar. Rusların ilk kayıp vermeleri de bu savaş sırasında olmuştur.⁴⁴⁵ Bu savaş sırasında Gazi Hamzat yanına Şeyh Şaban Buhnudi'yi alarak çevredeki müslüman ahaliye zarar vermemeleri için Ruslarla görüşmeye gitmiştir. Ama Ruslar kendilerine yiğitçe gelen bu iki zatı esir ederek Tiflis'e göndermişlerdir. Esir olan Hamzat ve arkadaşı iki kişiyi kefil göstererek geri dönmüşler. Hamza kefilinin rencide olmaması için hanesine çekilip öğrenci okutmaya başlamıştır. Daha sonra kefilinin vefat ettiğini öğrenince evinden çıkıp tekrar Gazi Muhammed'in yanına gitmiştir.⁴⁴⁶ Burada adı geçen Hamza-i Hunzahi Gazi

⁴⁴¹ Baddeley, *a.g.e*, 247.

⁴⁴² Mevlevi, *a.g.e*, 14.

⁴⁴³ Mevlevi, *a.g.e*, 14.

⁴⁴⁴ Mevlevi, *a.g.e*, 14.

⁴⁴⁵ Mevlevi, *a.g.e*, 15.

⁴⁴⁶ Mevlevi, *a.g.e*, 16.

Muhammed'en sonra imam olan Hamzat Bek'tir. Karakhi burada Rusların vermiş olduğu askeri kayıp hakkında bir bilgi vermez. Ama Baddeley göre Hamza Bey'in bu saldırısında Rusların 6 subay ve 243 askeri ölmüş, 10 subay ve 139 asker ise yaralanmıştır. Ayrıca Ruslara ait top da mücahidlerin eline geçmiştir.⁴⁴⁷

Karakhi'nin anlatımına göre Gazi Muhammed'in faaliyetleri ve savaşları Dağıstan'la sınırlı kalmamıştır. 1832 yılında Gazi Muhammed halkını kendine tabii kılmak ve muhalif olurlar ise savaşmak üzere Çeçen vilayetine yürümüştür. Gazi Muhammed'in bu yolcuğu sırasında yanında Şeyh Muhammed Yarağı'de bulunmuştur. Çeçen vilayetine girdiği vakit birkaç köy yakmış ve Gudermes mevkinde karşılaştığı 500 Rus askerini de öldürmüştür. Bir gün sonra Ruslar'ın büyük bir kuvvetle üzerine geldiğini görünce karşılık veremeyeceğini anlayarak geri çekilmiştir.⁴⁴⁸ Gazi Muhammed bir gün önce ele geçirdiği iki topu Bayan karyesine gönderdi. Daha sonra bir yaz boyunca ikamet etmek için Dikinig Vadisi'nin uygun yerlerine hendekler kazarak evler yapmıştır.⁴⁴⁹

Gazi Muhammed Dikinig vadisindeyken ziyaretine bir grup kadın gelmiştir. Bu kadınlardan biride kendisinin dayısı kızı ve Şeyh Şamil'in halası kızıydı. Gazi kadınlarla sohbeti sırasında onlara yakında aranızdan ayrılacağım dedi. Bunu duyan kadınlar ağıtlar yakarak senden sonra halimiz nice olur diye söylenmeye başladılar. Gazi ise üzülmeysin benden sonra Şamil size hurmette ve ihsanda kusur etmez diyince, kadınlar o bize riayet konusunda senin gibi iyi davranmaz dediler. Bunun üzerine kendisi benim size anlattıklarım gördüğüm bir rüyanın yorumudur dedi. Ve şöyle devam etti: "ben rüyam da bir nehir kenarında duruyordum. Nehrin üzerinde iki direk yüzüyordu. Bu direklerden biri benim diğeri de Şamil'in imiş. Bana ait olan direk nehirde yüzüp kayboldu. Şamil'in direği ise kenara gelip dışarı çıktı. Bundan anlıyorum ki ben yakında öleceğim, Şamil ise yaşayıp benim vekilim olacaktır."⁴⁵⁰

Gazi Muhammed Dikinig mevkiindeyken Ruslar bir miktar askerlerine Osmanlı ve İranlılara ait elbiseler giydirip kendi memleketi olan Gimri üzerine

⁴⁴⁷ Baddeley, *a.g.e.*, 249.

⁴⁴⁸ Mevlevi, *a.g.e.*, 23.

⁴⁴⁹ Mevlevi, *a.g.e.*, 24.

⁴⁵⁰ Mevlevi, *a.g.e.*, 24-25.

geldiler. Yanlarında Cemal ve Said isminde iki namerd de vardı. Bunlardan biri Çirkey’li bir serderge diğeri Harakan’lı bir hoca olup ikiside Ruslar’a satılmışlardı. Bunun üzerine Gazi Muhammed hemen müdafaa için Gimri’ye gelip köyün yolunu kapatıp arkadan engeller teşkil etti.⁴⁵¹ Bu gece yani 28 Ekim Pazartesi 1832 yılının da Şamil bir rüya gördü. Şamil rüyasında tüfeğiyle tabancası kırılıp bozulmuş ve bir evin içinde mahsur kalmıştı. Düşman evin damına çıkıyor ve tavanı delip içeriye ateş ediyordu. Bunun üzerine kendisi dışarıya fırlıyor ve böylelikle düşmanın elinden kurtluyordu.⁴⁵² Bu gecenin sabahında Rusar köye saldırdılar. Gazilerde ikindi vaktine kadar karşılık verdiler. Fakat bu Rus saldırısına daha fazla dayanamayıp dağıldılar. Gazi Muhammed yanında bulunan bir kaç kişiyle beraber bir eve girip saklanmak istedi. Şamil’de bu arada Gazi’yi takip ediyordu. Gazi, Şamil’e hitaben “Sende bizimle muhasara edecek misin”? Aslında o bu sözüyle “Senin daha çok işin var buraya giripte canını tehlikeye atma” manasını kast ediyordu.⁴⁵³ Gazi Muhammed, Şamil ve yanlarında bulunan bir kaç kişiyle beraber bir eve sığındılar. Bu ev çok tehlikeli idi. Çünkü içinde fazla miktarda barut bulunuyordu. Ruslar evi sarıp içine ateş etmeye başladılar. İçeridekiler bu ateşe karşılık veremiyorlardı. Bu sırada Şamil’in tüfeği ve tabancası kırılıp bozuldu. Yani Şamil’in gece gördüğü rüya gerçek olmuştu. Gazi Muhammed ise emrindekilere dışarı çıkıp Rusların üzerine atılmalarını söyledi. Fakat dışarıdaki düşmanın fazla oluşundan kimse buna cesaret edemedi. Bunun üzerine kendisi tek bir getirerek kılıcını çekip düşmanın üzerine atıldı. Arkadan teyzesinin oğlu Muhammed de çıktı. Şamil içeride bulunanlara bakın Gazi Muhammed kurtuldumu yoksa şehit mi oldu diye sordu. Gazi şehit odu cevabını alınca artık onun için ağlamayalım onun gittiği yolda gidelim dedi. Şimdi cennete hüriler bizi şehit olarak bekliyorlar. Burada biraz hada bekleyecek olursak, damdan gelen kurşunların etkisiyle barutlar ateşlenecek ve bizi kasıp kavuracaktır. Böyle kapana sıkışmış bir halde ölmektense çıkıp savaşa savaşa şehit olalım dedi.⁴⁵⁴ Şamil arkadaşlarında bir hareketlenme görmeyince kılıcını çekip “lailahe illallah” deyip kapıdan dışarıya fırladı. Şamil karşısına ilk çıkan Rus askerini kılıcıyla vurup çenesini parçaladıktan sonra ikincisini de öldürdü. Bu sırada diğeri bir Rus askeri

⁴⁵¹ Mevlevi, *a.g.e.*, 26.

⁴⁵² Mevlevi, *a.g.e.*, 26.

⁴⁵³ Mevlevi, *a.g.e.*, 26.

⁴⁵⁴ Mevlevi, *a.g.e.*, 27-28.

elindeki süngüyü Şamil'in göğsüne sapladı. Şamil bir eliyle süngüyü çıkarırken diğer eliyle de kılıncını çekerek Rus askerini öldürdü. Şamil'in cesaretle üzerlerine atıldığını gören diğer Rus askerleri onun önünden çekilmeye başladılar. İçlerinden Uluhan isimli biri Şamil'in üzerine bir tüfek dolusu ateş ettiysede isabet ettiremedi. Şamil bu kişinin üzerine kılıcıyla gidip onu ağır yaraladı. Lakin onun ölüp ölmediği kesin olarak bilinemedi. Bu arada Rus askerlerinden biri büyük bir taş fırlatarak Şamil'in köprücük kemiğini kırmıştı. Şamil vücudundaki öldürücü darbelerin etkisiyle uzaklaşırken arkasından tekbir getirecek karşısına çıkan Rus askerlerini etkisiz hale getiren müezzin ona yetişti. Şamil müezzin ile birlikte düşman hattını yarıp güvenli bir bölgeye ulaştılar. Şamil arkadaşından kendisini ölümle başbaşa bırakıp gitmesini istediysede arkadaşı onu yalnız bırakmadı. Ertesi gün arkadaşının ihbarı üzerine bir at getirip Şamil'i ailesinin yanına götürdüler.⁴⁵⁵

Bu sırada Rus askeri bir hafta boyunca Gimri'de kaldı. Ve daha sonra Gazi Muhammed'in naaşını alarak Dargo şehrine götürdüler. Ruslara Gazi Muhammed'in naaşını Dargo'ya götürme fikrini Hoca Said vermişti. Çünkü o Ruslara Gazi'nin naaşı burada defnedilir ise müridler ziyaret maksadıyla toplanırlar. Bu da yeni bir fitnenin ortaya çıkması demek olur. Buna mücadele etmeyin demişti. Ruslar Gazi Muhammed'in naaşını bir hafta boyunca Dargo'da askerlerin gözetimi altında bekletip halka seyr ü temaşa ettirdiler. Sonra kaldırıp bir yere detnettiler. Çok zaman sonra Şeyh Şamil Dargo'yu ele geçirince Gazi'nin naaşını Gimri'ye nakletti. Ve burda bir türbe yaptırdı.⁴⁵⁶

Karahi Gazi Muhammed'in Hicri 1242 yılında ortaya çıktığını Hicri 1245 yılında gazavata başladığını ve Hicri 1248 senesinde de şehit olduğunu söyler. Yine Karahi Rus tarihlerinin kaydına göre Gazi Muhammed üç senelik gazavatı boyunca 8.000 Rus askerini öldürmüştür.⁴⁵⁷ Der. Karahi bu savaşta her iki tarafında kayıpları hakkında bir bilgi vermez. Fakat Baddeley'e göre Rusların kaybı 1 subay 40 asker

⁴⁵⁵ Mevlevi, *a.g.e*, 29-30.

⁴⁵⁶ Mevlevi, *a.g.e*, 30.

⁴⁵⁷ Mevlevi, *a.g.e*, 31.

ölü, 19 subay ve 320 yirmi asker yaralı ve 18 subay 53 asker de ağır yaralanmıştır. Savaşta ölen müridlerin sayısı ise 192 dir.⁴⁵⁸

Bu sırada Şeyh Şamil aileisiyle birlikte Ensar köyüne gitmişti. Burada vücüdündeki ağrılar sebebiyle yirmi gün uyuyamamıştı. Daha sonra bir cerrah gelip vücüdünü muşambaya sarınca yirmi dört saatlik derin bir uyukuya daldı. Şamil ilk uykudan uyanınca da ilk söylemi öğlen namazını kıldımını sualli olmuştur. Baddeley Şeyh Şamil'in Ensar köyünde 25 beş gün kaldığını ve ölümle yaşam arasında gidip deldiğini söyler. Yine ona göre Şamil'i tedavi eden cerrah aynı zaman da onun kayınpederi olan Abdülaziz'di. Abdülaziz onun vücüdüne eşit miktarda katran, tereyağı ve balmumu karşımı ile bir melhem yaparak iyleştirmiştir.⁴⁵⁹

Karakhi Şeyh Şamil'in 1832 yılının ekim ayından 1833 yılının Ocak ayı başlarına kadar yani üç ay yatak döşek yattıktan sonra iyileşerek ayağa kalktı der. Şamil iyileştikten sonra Balakun köyünde bulunan Şeyh Muhammed Yarağı'nin ziyaretine gitti.⁴⁶⁰

Karakhi Gazi Muhammed'in şehadetinden sonra mücadelenin ikinci imamı olan Hamzat Bey'in dönemine geçmeden önce Şeyh Şamil'in Gimri halkıyla yaşadığı bazı olaylara yer verir. Aslında yaşadığı bu olaylarda ileride mücadelenin üçüncü ve en uzun yıllar liderliğini yapacak olan Şeyh Şamil'in kişiliği ve davasına karşı tutumu hakkında önemli bilgiler içerir. Bu yüzden bizde Şeyh Şamil'in Gimri'de yaşadığı bu olayları özetle vermeyi faydalı buluyoruz.

Şeyh Şamil Balakun köyünde bir kaç gün oturduktan sonra Ramazan'ın ilk günü Gimri köyüne geldi. Burada abdest almak için mescidinin şadırvanına gitti. Yol üstünde bir kaç kadın mahremiyete önem vermeden oturmuş yün örüyorlardı. Şamil bunları görünce: “Galiba hayasızlar, Gazi Muhammed'in şehadetiyle Şeri'at ortadan kalkı sanıyorlar” diyerek yürüdü ve dönüşünde bunların oradan kalkıp gideceklerini zannetti. Dönüşünde baktı ki o kadınlarla beraber, avret yerleri görünecek kadar pervasızca giyinmiş bir ihtiyar adam da orada oturuyordu. “Yabancı kadınlarla

⁴⁵⁸ Baddley, *a.g.e*, 270.

⁴⁵⁹ Baddeley, *a.g.e*, 269.

⁴⁶⁰ Mevlevi, *a.g.e*, 31.

oturmayı Şeri’at kabul ediyormu?” diyerek ihtiyarın elindeki sopayı çekti. İhtiyar da sarsıntıdan yere düşüp yuvarlandı ve avret yeri iyice açıldı. Şamil eline aldığı değnekle kadınları dövmek istedi. Kadınlardan biri hariç hepsi evlerine kaçtılar.⁴⁶¹ İnat edip oturan kadın bir kaç sopa yedikten sonra: “Beni öldürdüler” diyerek bağıra bağıra kaçtı. Bu olaydan sonra dayak yiyen kadının oğlu Şamil’i şikâyet etmek için kadıya gitti. Bu kadı Haribli’den Muhammed bin Hasan isminde biri idi. Gazi Muhammed hayattayken bu kadıya “Şeri’at Allah’ın dinidir, Sadece bana mahsus değildir. İyiliği eretmede ve kötülükten alıkoymada sende bana tabii ol ki dinde cahil kimseler yollarını şaşırmasın” diyerek elini öpmüş, fakat bu zat nasihat dinleyenlerden olmamıştı.⁴⁶² Bu şikâyet üzerine bir görevli gelip: “Sen kadı’nın izni olmadan nehy-i ani’l münker yapmışsın; bu yaptığın dinen caiz olmadığından kadı ta’zir için seni istiyor” dedi. Bunun üzerine Şamil kadı’nın huzuruna vardı. Kadı kensine yirmi değnek vurulmasını hükmetti. Darb esnasında Şamil’in vücüdünden kan akmaya başladı. Şamil değneği vurana dönerek göğsümdeki yaranın açılmasına sebep oldun şimdi bunun zararını çekmen lazım dedi. Adam da “biz o yaranın kapandığı biliyorduk iyi olmadığını bilsem zaten vurmazdım”. Cevabını verdi.

Şamil’in bu olayı yaşadığı gün Cuma idi. Cuma namazını eda etmek için mescitte bulunduğu sırada söz isteyerek konuşmaya başladı. O konuşmasında insanlara iyiliği emredip ve kötülükten sakındırmanın lüzumunu ve bunun içinde kadının izninin gerekmediğini ispat etti.⁴⁶³ Ondan sonra da: “Yüce Allah’a yemin ederim ki, yaşadığım müddetçe emr-i ma’ruf ve nehy-i münkerden vazgeçmeyeceğim. Ahiret sevabına nail olmak isteyen bana yarım etsin; şeri’ata muhalif harekette bulunan ise bizden göreceğine hazırlansın” dedi.⁴⁶⁴ Şamil’in bu sözleri müttakileri cezbe ederken, muhalifler ise korkularından ötürü bir şey diyemediler.

İmam Şamil namazdan sonra Ensâl köyüne gidip Ramazanı orada geçirdi. Bayram geceside Gimri’deki evine geri döndü. Şamil Ensâl’deki faaliyetlerine burada da devam etmiştir. Bunun sonucunda da Gimri’dekine benzer bir hadise de Ensâl’de

⁴⁶¹ Mevlevî, *a.g.e.*, 32.

⁴⁶² Mevlevî, *a.g.e.*, 32.

⁴⁶³ Mevlevî, *a.g.e.*, 32.

⁴⁶⁴ Mevlevî, *a.g.e.*, 32.

yaşanmıştı. Bu olayda şöyle olmuştur. Şamil bir gece sabaha karşı güsül etmek için mescide giderken bir takım günahkârlar ateş yakmış etrafında davul çalıp oynuyorlardı. Bir yandan da Şamil ve müridlerine çok ağır küfürler ederek “Yarın Bayram günü içeceğiz, eğleneceğiz, çalıp oynayacağız; müridler hakeretin âlâsını görecekler.” Diyorlardı.⁴⁶⁵ Şamil bu olaya müdahale edip etmemede kararsız kaldı. Sonun da müdahale etmesem imanım noksan olur diye kamasını çekti ve bu grubun içine daldı. Ve onlara Allahın yardımıyla kimin galip geleceğini ve kimin mağlup olacağını görürsünüz dedi. Oyuncular Şamil karşısında duramayıp davullarını bırakıp hemen orayı terkettiler. Bunun ardından Şamil terk edilen Davulu parçalayıp kullanıma hale getirdikten sonra evine geldi.

Şamil’in evinin bitişiğinde bir hane bulunuyordu. Şamil bu evi Şeyh Muhammed Yarağı için satın almıştı. Fakat Yarağı Balakun köyüne gittiğinden o evde bir münafık oturuyordu. Bu münafık herif Ruslar Gimri üzerine geldikleri vakit onlara yol göstermiş ve bunun mükâfatı olarak Rus General tarafından Gimri’ye yönetici olarak atanmıştı. Geceki oyuncular, sabahın erkenden yöneticiye gidip, Şamil’i şikâyet ettiler. Ve yöneticiye Ramazan davulunu kırdığı için Şamil’den yeni bir davul tedarik etmesini söylediler. Bir taraftan da köyün ihtiyar heyeti Şamil’in kapısına dayanarak “sen bir fitneyi bastırarak ken, hiç yok yere fitne çıkarıyorsun” diye söylendiler. Şeyh Şamil onları yöneticinin yanına gönderdi. Hemen sonra da kendisi gitti. Köy yöneticisi başta omak üzere orada bulunanlara oyuncuları ne şekilde bulduğunu anlattıktan sonra sözlerine daha önce Ensal köyündeki vakadan sonra söylediğinin benzeri ifadeleri şöyle dile getirmiştir: “Ben nehy-i münkerden vazgeçemem, yapayalnız kalsam da Şeri’atın muhâfazası için savaşmaktan da geri kalmam; dileyen benimle beraber olsun, isteyende muhalif tarafı tutsun” dedi. Şeyh Şamil buradan da bayram namazını eda etmek için Camii’ye gitti. Şamil camide de Gazi Muhammed şehit oldu diye şeri’at zayıfladı diye düşünüyorsanız bilin ki çok büyük bir yanılga içindesiniz. Vallahi ben onun yolundan bir adım geri durmam, belki bir adım ileri gitmeye çalışırım dedi. Şamil sözlerine şöyle devam etti: “bilirsiniz ki Gazi’nin ilmi benden fazla idi. Fakat benim kabilem ve taraftarım çoktur” dedi. Bunun üzerine dini bütün müslümanlar onun tarafına geçerken muhalif

⁴⁶⁵ Mevlevi, *a.g.e.*,34.

grup ise sessiz kalmayı tercih ettiler. Tabi bunuda korktukları için yapıyorlardı. Bu sıra da Gimri köyünün yöneticisi bir bahane bularak Ruslara sığındı.⁴⁶⁶ Müellif bu olayları bitirken de şu bilgiye yer verir: “bu yıl içinde yani 1833 yılının nisan ayında Şamil’in bir oğlu oldu ve ismini Muhammed koydular.” Der.⁴⁶⁷ Karakhi’nin kaleme aldığı bu olaylar bize Gazi’nin ölümünden sonra bölge halkının eski alışkanlıklarına dönme isteği ve Şamil’in ise şeri’atı hâkim kılma arzusunun yanı sıra müellifin üslubü hakkında da önemli bilgiler verir.

Gazi Muhammed’den sonra mücadelenin ikinci lideri İmam Hamzat olmuştur. 1789 yılında Hozait köyünde dünyaya gelen İmam Hamzat Avar hanları ailesine mensup bir prensdi. Eğitimini Hunzah’ta tamamlayan Hamzat erdemli kişiliği sayesinde çevresinden oldukça saygı görülen biri idi. İmam Hamzat Rus işgaline karşı mensup olduğu Avar Hanlığı’nın değil de Gazi Muhammed’in safında yer almıştır.⁴⁶⁸ İmam Hamzat, Gazi Muhammed zamanında birçok savaşta bulunmuştur. Hatta Çakala kalesinin saldırısını Gazi’nin izniyle bizzat kendisi gerçekleştirmiştir.

Karakhi’ye göre Gazi Muhammed’in ölümünden sonra Avar vilayetinin ileri gelenleri ile ulemâ İmam Hamzat’ı mücadelenin lideri olarak seçmişlerdi.⁴⁶⁹ Mücadelenin başına geçen Hamzat Bey ilk iş olarak yanına bölgenin ileri gelenlerinden ve ulemadan bazılarını alarak çevre köyleri tek tek dolaşarak halkı Şeriat’a davet etti. Halkın sadece nasihatle yola gemeyeceğini anlayan İmam Hamzat biraz da sert bir tavır takınarak şiddete başvurdu. Bunun sonucunda o Rikkun köyünde bidât ehlinden birkaç kişiyi öldürdü.⁴⁷⁰ İmam Hamzat çok sayıda taraftarıyla birlikte Rikkun köyünden kalkıp Ensâl köyüne geldi ve köyden uzak bir mevkiye yerleşti. Daha sonra İmam Hamzat İmam Şamil’i yanındaki on iki kişi ile beraber köye gönderdi. Köylü İmam Şamil’i iyi bir şekilde karşıladıktan sonra ona ne emrederseniz “semi’nâ ve ata’nâ”(işittik ve kabul ettik) dediler. Fakat Kibid Hacia isminde bir kişi gelip Şamil’e Ensâl köylülerinin bu tumumunun bir hileden ibaret

⁴⁶⁶ Mevlevi, *a.g.e*,35.

⁴⁶⁷ Mevlevi, *a.g.e*,36.

⁴⁶⁸ Erel, *a.g.e*, 130.

⁴⁶⁹ Mevlevi, *a.g.e*,36.

⁴⁷⁰ Mevlev, *a.g.e*,36-37.

olduğunu söyledi. Bunu duyan İmam Şamil köylülere rehin almadıkça sizden emin olamam dedi. Bunun üzerine köylüler Şamil'e 60 tümen rehin verip ittat ettiler.⁴⁷¹

Burada bulunan İmam Şamil'e İmam Hamzat bir elçi göndererek ondan Muşul karyesi üzerine gitmesini istiyordu. Çünkü Muşul halkı kendi naibleri olan Said İhlili'yi dinlemiyorlardı. Bunun için İmam Hamzat'da Şamil'i bölge halkını terbiye etmesi için göndermişti.⁴⁷²

İmam Hamzat kendi döneminde Ruslarla hiç karşı karşıya gelmemişti. Onun faaliyetleri daha çok bölge halkını şariat'a davet etmek ve kendisine muhalif olanlarla savaşmakla geçmişti. Gazi Muhammed döneminde olduğu gibi İmam Hamzat'ıda en çok uğraştıran Hunzahlılar olmuştur.

İmam Hamzat İmam Şamil ile buluşarak Hunzah üzerine yürümüşü. İmam Hamzat Hunzah halkını şariat'a davet etmek için burada 15 gün bekledi. Burada bulunan mücahidler açlık ve rahatsızlık sebebiyle çekilmek istediler. Fakat İmam Şamil nasihat ederek onları bu isteklerinden vazgeçirdi. İmam Hamzat Bahu Hanım'ın oğlu Bulaç Han'ı rehin almak şartıyla barışa razı oldu. Sonuçta Bulaç Han İmam Hamzat tarafında rehin alınarak Horaç karyesine sevk olundu. Bundan sonra Bahu hanım'ın diğer iki oğlu Nutsal Han ve Umma Han beraberindeki 200 kişi ile beraber gelip İmam Hamzat ile musâfaha ettiler.⁴⁷³ Bu arada İmam Şamil gelenlere biz buraya iki katili öldürmek için geldik başka kimsenin canına kasdımız yoktur, dedi. Bu sırada Ahburdi isminde biri gelerek Şamil'e Bahu Hanım buradan İmam Hamza'yı alıp götürmen karşılığında sana 200 tümen teklif ediyor dedi.⁴⁷⁴ İmam Şamil bunların samimi olmadığını ve kendine yapılan rüşvet teklifini İmam Hamzat'a açıkladı. Daha sonra iki katili istediler. Fakat Hunzahlılar katilleri İmam Hamzat'a vermediler. Bu teklif rededilince İmam Hamza bu sefer korunmak amacıyla yaptığınız kaleleri yıkıncaya kadar Nutsal Han ile Umma Han ve falanca kişiler benim yanımda kalsın dedi. İmam Hamzat'ın bu teklifini de Hunzahlılar kabul etmeyip gitmeye kalkıştılar. Hunzahlılar gitmeye çalışınca İmam Hamzat'ın adamları

⁴⁷¹ Mevlev, a.g.e, 37.

⁴⁷² Mevlev, a.g.e, 37.

⁴⁷³ Mevlev, a.g.e, 40.

⁴⁷⁴ Mevlev, a.g.e, 41.

buna engel oldular. Hunzahlıların içinde bulunan Mirza Hacıyev isminde bir âlim silahına davranıp ateş ederek: “Ey Hunzah gençleri! Hamzat ile arkadaşlarını öldürün” dedi. Bunun sonucunda iki taraf arasında meydana gelen silahlı çatışmada Bahu Hanım’ın oğullarıyla, Nur Muhammed Kadı, Mirza Hacıyev, Kadı Hasan bin Muhammed el-Herbegî ve Hunzah’ın ileri gelenlerinden birçok kişi öldürüldü. Diğer taraftan İmam Hamza’nın kardeşi Murad Bey, amcasının oğlu Çapan, Molla oğlu Sule Muhammed Ali el-Gimrivi ve birçok kişide bu çatışmada öldürüldü.⁴⁷⁵ Bu olaydan sonra İmam Hamzat Şamil ile beraber oradan uzaklaşıp memleketi olan Huzal karyesine geldi. Ertesi gün Şamil İmam Hamzat’ın yanına gelerek ona siz güvenli bir yerde kalın ben tarafınızdan şeriatın hükümleriyle beraber sizin emirlerinizi yerine getiririm dedi. Hamzat bu teklifi kabul ederek, Şamil’in on kişi ile beraber gidip Bahu Hanım’ın Gençuka denilen mevkideki emval ve eşyasını getirmesini emretti.⁴⁷⁶ Bu emir üzerine yola çıkan İmam Şamil Gençuka’ya vardığında bir şey bulamadı. Şamil oradaki halkı sıkıştırdı Bahu Hanım’a ait olan sekiz arabalık eşya toplayıp bunları Huzal’a getirdi. Şamil döndüğünde İmam Hamza’yı ulemâ ile beraber toplantı yaparken buldu. Orada bulunan ulemâ Hamza’yı burada değilde Hunzah’ta ikamet etmeniz daha uygun olur dediler. Bu fikri benimseyen İmam Hamzat yanına İmam Şamil’i alarak Hunzah’a vardı ve fitnenin kaynağı olan Bahu Hanım ile beraber Surhay’ı öldürdüler.⁴⁷⁷

Bu sırada İmam Şamil’in adamlarının elbiseleri iyice eskimiş hatta bazıları parçalanmıştı. Çünkü evlerinden ve köylerinden uzaklaşalı üç ay olmuştu. Adamları bu hallerinden şikâyet edince İmam Şamil’de İmam Hamzat’a müracat ederek onlar için elbise, ya da yama yapmak için kumaş istedi. İmam Hamzat ise İmam Şamil’in bu isteği’ni reddetti. Karahi İmam Hamza’nın bu tumuna karşı fesuphanallah diyerek şaşkınlığını ifade eder.⁴⁷⁸

Bundan sonra Şamil ile adamları köylerine gitti. Yoculuk esnasında Şamil şöyle dedi: “Hamzat bir yıl daha yaşarsa, bizim için daha hayırlı olacaktır. Fakat

⁴⁷⁵ Mevlevi, *a.g.e.*, 41.

⁴⁷⁶ Mevlevi, *a.g.e.*, 41.

⁴⁷⁷ Mevlevi, *a.g.e.*, 43.

⁴⁷⁸ Mevlevi, *a.g.e.*, 43.

herkezi kızdıracak davranışlarda bulunduğumuz için uzun ömürlü olacağını ümit etmiyorum.⁴⁷⁹

Hamzat Huzal karyesine gidip birçok tüfek satın aldıktan sonra halkını şeriata davet etmek için Hunzah karyesine döndü. Bu sırada Hunzahlılar Hamza'yı Cuma namazına giderken öldürmek için aralarında müzakere ediyorlardı. Halkın niyetini öğrenen Hacı Yesul Muhammed ismin de biri, Hamzat'ın huzuruna gelip duyduklarını ona anlattı. Fakat Hamzat bu söylentilere ehemmiyet vermeyip Cuma namazına tedbirsiz bir şekilde gitti. Hamzat yanında bulunan Hacı Muhammed ile birlikte camiye yaklaştığı zaman birkaç kişi birden hücum edip onu öldürdüler. Hacı Muhammed, Hamzat'ın katilini hemen öldürdüysede onu da öldürdüler.⁴⁸⁰ Karakhi Hamzat'ı öldürenin Meşhur Hacı Murad'ın biraderi olduğunu söyler. Hatta Hacı Muhammed'i de Hacı Murad öldürmüştür.⁴⁸¹ Baddeley'e göre ise İmam Hamzat'ın öldürülmesi şöyle olmuştur: İmam Hamzat tütün içilmesini yasaklamıştı. Birgün yanındaki görevli ile birlikte bir topluğun bulunduğu yere gitti. Orada tütün kokusu alınca suçluyu sormuş ise de kimse buna cevap vermemişti. İmam Hamzat ise orada bulunan herkese hakaret etti. Onların içlerinde Hacı Murad ve kardeşi Osman da vardı. Bu iki kardeş zaten İmam Hamzat'a kin kusuyorlardı. Çünkü İmam Hamzat bunların süt kardeşi olan Umma Hanı öldürmüştü. Bu olaydan sonra da Hacı Murad ve kardeşi bir süikast planı düzenlediler. İmam Hamzat bu suikast planından haberdar olunca, "Allah'ın isteği asla önlenemez; eğer Allah, yarın ölmemi istediye ben yarın öleceğim" diyen Hamzat yanında bulunan on iki kişi ile beraber camiye gitmiştir. Fakat cami içinde bulunan süikastçılardan Osman, silahını Hamzat'a doğrultarak onu göğsünden vurup ölümcül bir şekilde yaraladı.⁴⁸²

Yukarıda belirttiğimiz gibi Karakhi'ye göre İmam Şamil İmam Hamzat'nın en büyük yardımcısı olmuş ve onun izniyle büyük işler başarmıştı. Lakin Mirze Kazım Bey'e göre İmam Şamil İmam Hamzat'a hiç bir zaman tabii olmamıştı. Yine ona göre İmam Hamzat seçimle başa gelmemiş ve Gazi Muhammed'in ölümünden sonra kendisini imam ilan etmişti. Halk ise İmam Hamzat'ın değil, İmam Şamil'in lider

⁴⁷⁹ Mevlevi, *a.g.e.*, 43.

⁴⁸⁰ Mevlevi, *a.g.e.*, 44.

⁴⁸¹ Mevlevi, *a.g.e.*, 45.

⁴⁸² Baddeley, *a.g.e.*, 276.

olmasını istiyordu. Ve bunun üzerine bölge halkı defalarca İmam Şamil'e liderlik teklif etmişlarsede o bunu her defasında redetmiştir. Daha sonra İmam Şamil halk arasında bölünme yaşanmasın diye İmam Hamzat döneminde onun yönetiminden uzaklaşıp Aşilta'ya yerleşmişti.⁴⁸³

4.3.Muhammed Tahir el- Karakhi'nin kroniğinde İmam Şamil'in Milli Mücadele'nin Başına Geçmesi.

Şamil yada Şamuil 1797 yılında Dağıstan'ın Gimri kasabasında dünya gelmiştir.⁴⁸⁴ Kendisi Avar halkına mensup olduğu için Şamil'in Türk olup olmadığı her zaman tartışıla gelmiştir. Şamil'in babası Dengav Muhammed annes ise Avar Beylerinden Pir Budah Beyin kızı Bahu Mesedu'dur.⁴⁸⁵ Ailesi ona ilk doğduğunda Ali ismini koymuştular. Fakat Ali çocukken çok büyük bir hastalık geçirmiş ve oldukça zayıflamıştı.⁴⁸⁶ O günkü Dağıstan Bölgesi'nde böyle büyük bir hastalığa yakalanan kimsenin şifa bulması için yapılan bazı adetler vardı. Bunlarda hastanın başında üzerlik yakmak, zezem suyu ile yıkamak ve yattığı yeri değiştirmekti. Ali'nin annesi yavrusunun şifa bulması için bunların hepsini yapmış ama oğlu yine şifa bulmamıştı. Yine geleneklere göre bunun tek çaresi kalmıştı, oda hastanın ismini değiştirmek. Bunun üzerine ailesi onun Ali olan ismini Şamil diye değiştirdi.⁴⁸⁷ Yıllar sonra bu durum İmam Şamil'e sorulunca şöyle cevap vermiştir: “Ben çabucak sağlığıma kavuştum. Ama bu isim değiştirmeden mi oldu? Yoksa! başka bir şeydenmi onu bilmiyorum”, der.”⁴⁸⁸ Baddeley, Şamil'in bu hastalığı geçirdiği zaman altı yaşında olduğunu söyler.⁴⁸⁹

Mirze Kazım Bey, İmam Şamil'in sadece bir kız kardeşinin olduğunu söyler.⁴⁹⁰ Karahi'nin bildirdiğine göre ise İmam Şamil'in kız kardeşi Nefiset Ruslarla yapılan bir savaş esnasında şehit olmuştur.⁴⁹¹ Şamil eğitimini Gazi Muhammed ile birlikte Harakanlı Said Hoca'dan almıştır. İmam Şamil iyi bir dini eğitime sahip

⁴⁸³ Kazım Bey, *a.g.e*, 76-77.

⁴⁸⁴ Kazım Bey, *a.g.e*, 68.

⁴⁸⁵ Mustafa Budak, “Şeyh Şamil”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2015, 67.

⁴⁸⁶ Kazım Bey, *a.g.e*, 69.

⁴⁸⁷ Kazım Bey, *a.g.e*, 70.

⁴⁸⁸ Kazım Bey, *a.g.e*, 70.

⁴⁸⁹ Baddeley, *a.g.e*, 235.

⁴⁹⁰ Kazım Bey, *a.g.e*, 70.

⁴⁹¹ Mevlevi, *a.g.e*, 88.

olduğu gibi şeriatın hükümlerini yaşama konusunda da oldukça titiz davranırdı. Mirze Kazım Bey bu durumu şöyle ifade eder: “İmam Şamil her hareketinde Hz. Muhammed’i taklit ederdi”⁴⁹².

İmam Şamil en yakın dostu Gazi Muhammed’in ölümüne kadar vaktini genellikle onun yanında geçirmiştir. Gazi Muhammed’in Şamil üzerinde büyük etkisi olmuştur. Yukarıda aktardığımız bilgilerden de anlaşılacağı gibi İmam Şamil kendinden önceki iki imamın döneminde de birçok savaşa katılmış ve bu uğurda çok büyük başarılar elde etmiştir.

Karakhi’ye göre İmam Hamzat vefat etmeden önce “benden sonra hilafet ve riyaset Şamil’indir” demiştir. Hamzat’ın şehâdetinden sonra ulemâdan bazıları İmam Şamil’e biat etmek istedilerse de kendisi imam olmaya razı olmadı. Daha sonra ulemânın ve çevrenin zorlaması karşısında mücadelenin lideri olmayı kabul etti.⁴⁹³ Şamil ilk iş olarak Gimri’de mahpus bulunan Ruguç beldesinin reisi olan Sultanev ismindeki adamı idam ettirmek oldu.⁴⁹⁴ Bundan sonra Şamil Ensallı karyesine gidip halkını şeriata davet ederek nasihatler etti. Ensallılar görünüşte İmam Şamil’e itâat edip onunla birlikte cihada çıktılar. Fakat diğer taraftan Ensallılar Şamil’in yurdu olan Gimri’ye baskın düzenlemeleri için Rusları davet ettiler. Bunun üzerine biri gelip Şamil’e bu durumu haber verdi. Şamil hemen köye geldiğinde Gimri ile Ensallı arasındaki nehrin üzerinde bulunan köprünün yanmış olduğunu görünce, yanındaki on kadar adamıyla birlikte suya atlayıp karşı tarafa geçti. Şamil burada karşısına çıkan Rus askerlerinin çoğunu ve subaylardan bazılarını öldürdü. Bu çatışmada Şamil’in askerlerinden Aşilta’lı bir mücahid şehit olmuştu.⁴⁹⁵ Bu arada Ensallılar sadece Rusları Gimri’ye davet etmekle kalmamışlardı. Çünkü Ensallılar da Ruslarla birlikte Gimri’ye girip, köyün bağ ve bahçelerini talan etmişlerdi. Hatta gözü dönmüş olan Ensallılar köyün kadınlarına bile saldırmışlardı.⁴⁹⁶ Karakhi’ye göre Şamil mücadelenin liderliğini kabul ettiği andan itibaren büyük bir enerjiyle, halkı şeriata ve Rus işgaline karşı koymaları için davete başlamıştı. Yanlız Şamil bu

⁴⁹² Kazım Bey, *a.g.e*, 77.

⁴⁹³ Mevlevi, *a.g.e*, 45.

⁴⁹⁴ Mevlevi, *a.g.e*, 46.

⁴⁹⁵ Mevlevi, *a.g.e*, 47.

⁴⁹⁶ Mevlevi, *a.g.e*, 47.

düşünceyle hareket ederken bölgenin yerli halkı olan ve sözde şeriat uğruna savaşıacaklarının sözünü veren Ensallıların ihanetine maruz kalmıştı. Bu arada bölgedeki Rus Generalleride bölge halkını Şamill'e karşı kullanmak için onların gönlünü kazanacak girişimlerde bulunuyorlardı. Örneğin Ensallıların Gimri'ye saldırılarından sonra bölgede erzak sıkıntısı baş göstermişti. Bunun üzerine Rus Generali Klugenav yüz seksen çuval un gönderip halkın gönlünü almaya çalışmıştır.⁴⁹⁷ General Klugenav bununla da yetinmemiş Gimri kadısını ve ileri gelenlerden bazılarını Şura Kalesi'ne davet etmiştir. Kadı ve yanındakiler Klugenav'ın yanına vardıkları zaman o gelenlere hürmeti ikram göstermişti. Bunun üzerine Kadı Klugenav'ı överek o kusursuz biridir tek eksiği kelime-i şهادet getirmemesidir der.⁴⁹⁸ İmam Şamil göreve başladığı zaman Rus baskısının yanı sıra bölge halkının ihanetiyle de çok uğraşmıştır. Hatta Rusları Şamil'e karşı kazandıkları birçok zafer onları destekleyen bölge halkının sayesinde olmuştur. Buna rağmen İmam Şamil çalışmaları sonucunda mücadelesini tüm Kuzey Kafkasya'ya yayabilmiş ve Ruslara karşı birçok zafer elde etmiştir.

4.4. Muhammed Tahir el- Karakhi'nin Kroniği'nde İmam Şamil'in Kuzey Kafkasya'daki Uygulamaları ve Savaşları

İmam Şamil'in yönetimindeki uygulamaların belirleyicisi şeriat olmuştur. Kendisi gerek devlet yönetiminde gerekse sosyal hayatta şeriatı uygulama konusunda hiçbir tavize yer vermemiştir. Hatta bir keresinde İmam Şamil halkını şeriata davet etmek için Aşilta karyesinde bulunduğu sırada bir çocuk gelip ona filanca evde kadın ve erkek karşık bir halde bulunup darı ayıklıyorlar; hâlbuki siz böyle toplatınları yasaklamıştınız diye haber verdi. Bunun üzerine İmam Şamil o eve varıp içeride bulunanları sopayla dövdükten sonra ev sahibini azarladı. Ertesi gün o evde bulunanlardan iki kişi Şamil'e muhalefet edip eski yaşantılarını sürdürmeye devam etmişlerdi. Bundan haberdar olan İmam Şamil eline bir kitap alarak o kişilerin bulunduğu mahalleye vardı: “bugün Şeri'ata uyanla uymayanın ayrıldığı bir gündür. Şimdi gidip bana o mühalifleri getirin. Yoksa ben gider şeriatın icrası için o herifleri öldürürüm. Sonra da etraftan yardımcı bulur sizin de haddinizi bildiririm. Şeri'atı

⁴⁹⁷ Mevlevi, *a.g.e*, 49.

⁴⁹⁸ Mevlevi, *a.g.e*, 49.

uygulayacak kimse kalmadı mı sanıyorsunuz? Cenâb-ı Hakk dininin muhafızı ve ona yardım edenlerin yardımcısıdır” dedi.⁴⁹⁹ Köyülüler Şamil’in kararlı olduğunu görünce hemen gidip o adamları getirdiler. Getirilen suçlular Şamil’in huzurunda şeriat’ta belirlendiği gibi cezalarını çektiler.⁵⁰⁰

Karakhi Şamil’in döneminde bölge halkının durumunu şu sözlerle ifade eder: “Fakat zaman öyle bir zaman idi ki, dini bütün müslümanlar zayıf, fâsık ve münafık olanlar ise oldukça güçlüydüler”⁵⁰¹.

İmam Şamil şeriatı uygulama da gösterdiği kararlılığını Rus işgaline karşı mücadelede de göstermiştir. Şamil Ruslarla Antlaşmaya hiçbir zaman yaklaşmamıştır. İleride anlatacağımız konularda Şamil’in Ruslara karşı tutumu daha iyi anlaşılacaktır.

İmam Şamil mücadelenin lideri olsa da yanında aldığı kararlarda etkili olan kişilerde bulunurdu. Bunun için Şamil’in yapmış olduğu birçok faaliyet istişare sonucu olmuştur. Karakhi eserinde Şamil’in yaptığı iki önemli faaliyetten bahseder. Bunlardan biri Osmanlı Devleti’ne yazdırdığı mektup. Diğer de Şamil’in top döktürmesi. İmam Şamil’in bu önemli iki faaliyetide istişare sonucu olmuştur.

İmam Şamil yönetimi boyunca Osmanlı Devleti’yle birçok yazışmalarda bulunmuştur. Fakat Karakhi bunlardan sadece birine yer verir. Karakhi’nin bildirdiğine göre İmam Şamil’in Osmanlı Padişahına mektup göndermesi Kurçaloy Gazvesinden sonra olmuştur. Ruslar büyük bir kuvvetle Kurçaloy mevkiinden hareket edip büyük bir kuvvetle Dargo üzerine yürümüşler.⁵⁰²

İmam Şamil teçhizatlı Rus ordusu karşısında birçok imkânsızlığa râğmen yılmadan savaşıyordu. Tabi bu arada Rus ordusunda Kafkasya İşgalinde kendisine büyük bir engel teşki eden İmam Şamil’ ortadan kaldırmak için durmadan savaş açıyordu. Ama birçok seferinde de Rus ordusu büyük bir hezimete uğrayarak geri çekilmek zorunda kalıyordu. Rus ordusunun Şamil’i ortadan kaldırmak için

⁴⁹⁹ Mevlevi, *a.g.e*, 55.

⁵⁰⁰ Mevlevi, *a.g.e*, 55.

⁵⁰¹ Mevlevi, *a.g.e*, 55.

⁵⁰² Mevlevi, *a.g.e*, 56.

düzenlediği savaşlardan biri de 1842 yılında meydana gelen Kurçaloy gazvesiydi.⁵⁰³ Rus ordusu büyük bir kevvetle Dargo üzerine hücum ettikleri vakit Kurçaloy mevkiinde Şamil'in naiblerince karşılanmışlar ve büyük bir hezimete uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Karakhi, bu savaştan sonra Rus askerağaç kabuklarını emmeye mecbur kaldılar.⁵⁰⁴ Karakhi bu savaşı düzenleyenin Rus General Grabbe olduğunu öyler.⁵⁰⁵

Karakhi, İmam Şamil Grabbe hezimettinden sonra yakın arkadaşlarının önerileri üzerine Halife-i İslâm olan Abdülmecid Han'a bir mektup yolladı. Bu işlede Amir han, Şeyh el- Çirkeyi ve Musa el- Balakuni adında üç kişiyi görevlendirdi. Şamil İstanbul'a gönderdiği arkadaşlarına sakın ha dünyalık talep etmeyin demiştir.⁵⁰⁶ Fakat Şamil gönderdiği bu mektuptan Rus Jandarması haber alınca mektup götürmekle görevli olanların peşine döştüler. Bu zorluk için hepsi değilde sadece Şeyh Çirkey İstanbul'a varabilmiştir. Karakhi bu mektuba karşılık Devleti Aliyye'den bir karşılık gelmediğini söyler.⁵⁰⁷

Karakhi'nin anlatımına göre İmam Şamil'in top döktürmesi Ansoklu Hacı Cebrâil ismindeki bir zâtın yardımıyla olmuştur. Hacı Cebrâil İmam Şamil'den izin almadan Hicaz'a gitmiştir. Cebrâil hac görevini yaptıktan sonra Mısır'da bulunduğu sırada bir rüya görmüştü. Bu rüya'ya göre Cebrâil'in hemen Dağistan'a varıp Şamil'e yardım etmesi gerekiyormuş. Cebrâil Hicaz'dan İstanbul'a geldiğinde aynı rüya'yı orada da görmüştür. Cebrâil tekrar tekrar gördüğü bu rüya üzerine hemen Dağistan'a dönmüş ve İmam Şamil'in yanına gitmiştir⁵⁰⁸. Cebrâil Şamil ile konuşması sırasında ona top döktürmesini tavsiye etmiştir. Şamil ise: "Biz onu kullanmayız; zira barut, gülle ve katır gibi birçok şeye ihtiyaç vardır." Dedi. Fakat yayında bulunanlar bu işe çok hevesle yanaşıp İmam Şamil'i ikna ettiler.⁵⁰⁹ Bunun üzerine Kurçaloy muhârebesinde Ruslar'ın bir topu parçalanıp mücahidlerin eline

⁵⁰³ Mevlevi, *a.g.e*, 128.

⁵⁰⁴ Mevlevi, *a.g.e*, 131.

⁵⁰⁵ Mevlevi, *a.g.e*, 140.

⁵⁰⁶ Mevlevi, *a.g.e*, 88.

⁵⁰⁷ Mevlevi, *a.g.e*, 132.

⁵⁰⁸ Mevlevi, *a.g.e*, 125.

⁵⁰⁹ Mevlevi, *a.g.e*, 131.

geçmişti. Hacı İbrahim ise bu topu eritip bir kalıba döktü. Daha sonra bu topu tecrübe maksadıyla ateşlediler. Ama top ilk atışla parçalandı. İmam Şamil ise: “Başladıkları bir işi getiremediler diye ayıplanmak istemem gerekirse bu uğurda atımı ve tüfeğimi satar yeniden bir top yaptırırım”, dedi. Bundan sonra Rusların attıkları gülleleri topladılar. Yaptıkları topları düşmana karşı kullanmaya başladılar. Daha sonra ise esir edilen Rus topçuları da bu amaçta kullandı ve çok faydası görüldü.⁵¹⁰

İmam Şamil’in aldığı kararlar üzerinde etkili olan diğer bir isimde Cemâledid Gazikumuki’dir. Ama bazen Şamil’in Cemâleddin’i dinlemediğini bildirir. Bu olayda 1843 yılında Şamil’in Gazikumuku fethettiği sırada olmuştur. Cemâleddin Şamil’e Gazikumuka girme dedi. Şamil ise onu dinlemeyerek Allah’a tevekkül ederek Gazikumuk üzerine yürümüştür.⁵¹¹

İmam Şamil kendi döneminde Naiblik kurumunu oldukça geliştirmişti. Karakhi’nin eserinde birçok naibin var olduğunu anlıyoruz. Fakat karakhi naibler hakkın da çokta bilgi vermez. Ama Karakhi’nin anlatımına göre birçok savaşı naibler yanlarında İmam Şamil olmadan yönetmiş ve oldukça başarı elde etmişler.

İmam Şamil savaşlarda başarı gösteren naiblerini taltif ederek onlara ödül vermiştir. Şamil’in kendisine ödül verdiği naiblerden biride Kurçaloy meydan Muhârebesini yöneten Naib Şuayb’tır.⁵¹² Karakhi’nin söylediğine göre Şamil Naib Şuayb’e çok mükemmel bir sancak hediye etmiştir.⁵¹³

İmam Şamil naiblerini ödüllendirdiği gibi onların şeriata veya davaya uymayan davranışlarından dolayı görevden uzaklaştırdığıda olmuştur.⁵¹⁴ Karakhi İmam Şamil’in en ünlü naibi olan Hacı Murad’a dair bilgiler de verir.⁵¹⁵ Bu bilgilerde Hacı Murad’ın Şeyh Şamil’e biât etmesi, daha sonrada görevden uzaklaştırılıp Ruslara sığınması hakkındadır.

⁵¹⁰ Mevlevi, *a.g.e*,131.

⁵¹¹ Mevlevi, *a.g.e*,140.

⁵¹² Mevlevi, *a.g.e*,128.

⁵¹³ Mevlevi, *a.g.e*, 128.

⁵¹⁴ Mevlevi, *a.g.e*, 185.

⁵¹⁵ Mevlevi, *a.g.e*, 67.

İlk iki imam döneminde olduğu gibi Şamil'e göre de şeriat aynı zaman da Rus işgaline karşı koymaktı. Rus işgali için bölgede görevli Generaller Şamil'i savaş meydanında yenemeyince onu kendilerine karşı savaştan vazgeçirmek için bazen mektupla, bazen de yüz yüze görüşmelerde bulunmuşlardır. Şeyh Şamil Hunzah'ta iken Rus Genarali'nin bir mektubu geldi ki, Şamil'in yaptığı mücadeleyi eleştirir mahiyetteydi. Şamil bu mektuba karşılık: "Bizim seninle antlaşmamız ancak senin şeriata tabi olman sonucunda olur" dedi. Rus komutan bu mektubu tercüme ettirip okuduktan sonra kızarak yırtıp attı.⁵¹⁶Bu görüşmelerden biride Şamil'in oğlu Cemaleddin'i Ruslara rehin vermesi sırasında olmuştur.

Şamil Aşilta karyesinde bulunduğu sırada Ruslar Hunzah ve Ensal münafıklarıyla beraber oraya baskın düzenlediler. Bu baskında Ruslar hayli bir kalabıkla gelmişken Şamil'in taraftarı ise toplamda 500 bile değildi.⁵¹⁷ Ruslar Aşilta'ya saldırdıklarında Şeyh Şamil'in on yedi taraftarı şehit olmuştu. Bunun üzerine Şamil Aşilta'dan ayrılıp Aholgo tarafına çekildi. Ruslarda Şamil'i takip ederek Ahulgo üzerine yürüdüler. Burada geçen çok çetin bir savaştan sonra Rus askeri kumandanı Şamil'in oğlunu rehin almak şartıyla musâlaha teklif etti. Şamil:

"Bu teklif hileden ibarettir; Ruslar, oğlumu rehin almakla yetinmeyeceklerdir" diye itiraz ettiysede yanında bulunanların ısrarıyla bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı. Şamil de: "Ya Rabbi! Sen Hz. Musa'yı Firavun'un elinde yetiştirdiğin gibi benim oğlumu da Rusların yanında muhâfaza buyur" duâsıyla, oğlu Cemâleddin'i gönderdi.⁵¹⁸

Karakhi Cemâleddin'in 1831 yılında doğduğunu, Ruslara teslim edildiği zaman yani 1839 yılında sekiz yaşında olduğunu söyler.⁵¹⁹ Baddeley ise 1839 yılında Cemâleddin'in Ruslara teslim edildiği zaman 12 yaşında olduğunu söyler.⁵²⁰

Şamil oğlunu teslim ettikten sonra Rus komutan onunla görüşmek istemişti. Fakat Şamil bu görüşmeyi hastayım bahanesiyle kabul etmemişti. Ama yanındakiler

⁵¹⁶ Mevlevi, *a.g.e.*, 79.

⁵¹⁷ Mevlevi, *a.g.e.*, 72.

⁵¹⁸ Mevlevi, *a.g.e.*, 76-77.

⁵¹⁹ Baddeley, *a.g.e.*, 321.

⁵²⁰ Baddeley, *a.g.e.*, 321.

eğer, gitmessen bu hareketin korkaklık olarak görülür, demeleri üzerine o görüşmeyi kabul etti. Şamil Ruslarla görüşmeye giderken “Kadınları da erkek kıyafetine sokup alana çıkarınız ki, topluluğumuz Ruslar’ın gözüne çok görünsün” dedikten sonra yürüdü. Bunun üzerine kadınlar erkek kıyafeti giyerek Şamil’in yanında Rus kumandanın çadırına vardılar. Rus kumandan yeni gördüğü bu askerler kaşısında şaşırmış bir vaziyette Şamil’in adamı Yunus’a “Şimdiye kadar görmediğim bu adamlar kimlerdir?” diye sormuş; o da: “Sizin çadırlarınız askerle dolu olduğu gibi, Ahulgo karyesi de Müslüman mücâhidlerle doludur” cevabını vermişti.⁵²¹Şamil Rus General’le görüştüktan sonra kendi adamlarına dönererk Rusların hilesi bitmez diyerek oradan namaz kılmak için ayrılmıştır.

Karakhi İmam Şamil gerek bölge halkı ile gerekse Rus Ordusuna karşı yapmış olduğu birçok savaştan bahseder. Bu savaşları burada aktarmak mümkün değildir. Ama bizce önemli olan İmam Şamil’in kaybettiği bu savaşların sebebleridir. Çünkü Karakhi’ye göre İmam Şamil’in kaybettiği birçok savaşın fâili teçhizatlı Rus ordusu değildi. Bilakis Şamil’in birçok savaşı kaybetmesinin en önemli sebebi Karakhi’nin de münafık ve hain olarak nitelediği bölge halkıydı. Bölge halkının belli bir kesimi İmam Şamil’in muhalifleri olduğu gibi Rus ordusununda en büyük yardımcılardı. Karakhi göre İmam Şamil’in Ruslara karşı yenilgisinin diğer bir nedenide onun çok fazla askerinin olmamasıydı. Karakhi’nin İmam Şamil’in yapmış olduğu savaşlar hakkında verdiği bilgiler diğer kaynaklarla uyushmaktadır. Fakat Karakhi bu savaşlar sırasında Rus cephesinin durumundan söz etmez.

Karakhi İmam Şamil’in yapmış olduğu bazı stratejilerin ona büyük başarılar sağladığını anlatır. Şamil’in göstermiş olduğu savaş stratejilerinden biride oğlu Cemaleddin’i Rusların elinden kurtarması olmuştur. Daha önce dediğimiz gibi Şamil oğlunu Ruslara rehin olarka vermek istememiştir. Ama yakınında bulunanların ısrarıyla bu durumu kabul etmişti. Şamil istemeyerek rehin verdiği oğlunu ezeli düşmanı Rusların elinden kurtarmak için Ünlü Rus komutanlarını esir olarak ele geçirmiştir. Şamil ele geçirdiği esirler karşısında Çarlık Rusya İmparatorluğu’nu yıldıra bilmişti. Sonuçta Rus ordusu Şamil’in elindeki esirlere karşılık onun oğlunu

⁵²¹ Mevlevi, *a.g.e*, 78.

geri vermiştir. ⁵²² Karakhi İmam Şamil'ın yıllar sonra oğluna kavuştuğu anda ilk yaptığı şey onun üzerinden Rus elbiselerini çıkartmak olduğunu söyler. Esaretten el kurtulan Cemaleddin ise babasından Çarlık Rusya İmparatorluğu'na karşı savaşmamasını ister. Bu teklif karşısında İmam Şamil Cemâleddini bir daha konuşturamaz. Bundan sonra Cemaleddin gerçirdiği elim bir hastalık sonucu hayatını kaybetmiştir. Zaten Karakhi'nin yazdıkları da Cemaleddin'in Ruslar elinden kurtulmasıyla bitmektedir.

Bundan sonraki olaylarıda çok kısa bir şekilde Aldülhamid eş- Şekki yazmıştır. Hâlbuki Cemaleddin Rusların elinden 1854 yılında kurtulmuştu. Şamil ise 1859 yılında Günib'te Ruslara teslim olmuştu. Aradan geçen 5 yıl boyunca birçok savaş yaptığı düşünülse de eş-Şekki sadece bir kaç küçük hadiseye yer vermiştir. Eş-Şekii'nin verdiği bilgide İmam Şamil'in Rus ordusuna teslim olmasıyla bitmektedir.

⁵²² Mevlelvi, *a.g.e*, 207.

SONUÇ

1785-1864 yılları arasında Kuzey Kafkasya’da Çarlık Rusya’ya karşı yapılan Milli Mücadele ile ilgili çoklu sayıda eserler yazılmıştır. Bu eserleri içerisinde Muhammed Tahir el- Karakhi tarafından kaleme alınmış olan “Barikatü’s-Suyufi’d-Dağıstaniyye fî Ba’d-ı Gazavatü’ş- Şamiliyye” (Şamil’in bazı savaşlarında Dağıstan kılıçarının parıltıları) isimli eser önemli yere sahiptir.

Dağıstan’ın ünlü islam âlimlerinden biri olan Muhammed Tahir el- Karakhi 1850-1858 yılları arasında İmam Şamil’in yanında bulunarak onun sır kâtipliğini yapmıştır. Bununla beraber Karakhi İmam Şamil’in isteği üzerine “Barikatü’s-Suyufi’d-Dağıstaniyye fî Ba’d-ı Gazavatü’ş- Şamiliyye” adlı eseri kaleme almıştır. Karakhi gazavatname biçiminde yazdığı bu eserinde 1827 yılından Gazi Muhammed’in ortaya çıkışından 1859 yılına kadar yani İmam Şamil’in Rus ordusuna esir düşüşüne kadar meydana gelen savaşları sırasıyla kaleme almıştır. Karakhi bu eserini kaleme alırken savaş merkezli hareket etsede bu savaşlar sırasında meydana gelen olaylarada yer verir. Kısacası Karakhi Kuzey Kafkasya halkının İmamlar önderliğinde yapmış oldukları savaşları kısa bir şekilde değil de, tüm ayrıntılarıyla kaleme alır.

İslam âlimi olan Muhammed Tahir el- Karakhi eserinde çok yoğun bir şekilde dini kavramlar kullanır. Yine o edebiyatçı ve şair kimliğini kullanarak eserde kendi şiirlerinede yer vermiştir. Karakhi eserinde mücadelenin liderlerine ve taraftarlarına karşı övgü dolu “imam”, “mücahid”, “müridan” ve “cengaver”, gibi sözlerle hitap ederken, Ruslara ve onların bölgeden olan taraftarlarına ise “kâfir”, “münafik”, ve “hâin” gibi nitelermelerde bulunur. Karakhi bunu yaparken de savaşlar konusunda kesinlikle tarafsız bir şekilde yanaşarak olduğu gibi verir. Hatta onun verdiği birçok bilgi diğer kaynaklarla uyushmaktadır.

Karakhi eserini oluştururken bilgi edindiği kaynakları şunlardı: İmam Şamil’in hikâyeleri ve sohbetleri, askeri olayların görgü tanıkları, İmam’ın Naiblerle yazışmaları, diğer resmi belgeler ve birde yazarın kişisel görüşleri.

Karakhi Kroniğin yazımına 1858 yılına kadar İmam Şamil’in yanında yani Dargo’da devam etmiştir. Dargo’daki çalışmaları sırasında Kroniğe 1827’den 1854

yılına kadarki olaylara yani İmam Şamil'in Ruslara esir verdiği oğlu Cemaleddin'in kurtuluşuna kadar olan olaylara yer vermiştir. Fakat Karakhi 1854 yılından İmam Şamil'in ölümüne kadarki olan olayların yazımına da kendini ölümüne, yani 1880 yılına kadar devam etmiştir.

Karakhi'nin ölümünden sonra bu eser oğlu Habibullah'a miras kalmıştır. Daha sonra Dağıstan'ın Temirhanşura Şehrindeki "al-Matbaa al-İslamiya" matbasının sahibi Mogomed Mirza Mavraev Karakhi'nin Kroniği'nin yayımlamak istediğini Habibullah'a bildirmiştir. Habibullah ise bu teklifi büyük bir memnuniyetle kabul ederek eserin el yazma nüshasını Mavraev'e vermiştir. Fakat Mavraev eseri inceledikten sonra bu şekilde yayımlanmasının mümkün olmadığını bildirmiştir. Çünkü Karakhi'nin eserinde Rusların aleyhine dair çok ağır ifadeler bulunuyordu. Habibullah'ta Mavraev'in tavsiyesi üzerine babasının eserinin isminden başlayarak içeriğine bir kısım değişiklikler yapmıştır. Fakat buna rağmen sansür kurulu eserin yayımlanmasına izin vermemiştir. Böylece 1904 yılında Karakhi'nin Kroniği'nin yayımlanma süreci başarısız olmuştur.

Karakhi'nin bu önemli eseri ilk defa 1914 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Bu eserin İstanbul'a gelişi Mehmet Akif (Ersoy) aracılığıyla olmuştur. 1913- 1914 yılları arasında Hicaz'a bir seyahet düzenleyen Akif Medine'ye uğradığında İmam Şamil'in mezarını ziyaret etmiştir. Bundan sonra Mehmet Akif Şamil'in Medine'de bulunan oğlunu ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında Şamil'in oğlu babasına dair iki eseri Akif'e hediye etmişti. Akif İstanbul'a döndüğünde eseri incelemesi için Tahirül Mevlevi (Olgun)'na vermiştir. Mevlevi eseri incelediğinde birinin Arapça yazılmış asıl nüsha diğerinin de ondan Osmanlıcaya tercüme edilmiş olduğunu gördüm der. Bu eserin Osmanlıcaya ilk tercümesini yapan Abdülhamid eş- Şekii'dir. Eş- Şekii Osmanlıcayı iyi bilmediği için yapılan tercüme çokta iyi değildi. Mevlevi Osmanlıca tercümeyi daha anlaşılır bir biçimde düzenledikten sonra eser 1914 yılında KafkasyaMücahidi Şeyh Şamil'in Gazavatı adıyla Sebilürreşad Kütüphanesi Neşriyatı'nın 24 nolu kitabı olarak Daru'l-Hilafe'de Matbaa-i Amide Hicri 1333 Miladi 1914 yılında 216 Sayfa olarak yayımlanmıştır. Yayımlanan bu eser Karakhi'nin ölümüne kadar eklemeler yaptığı eser değildi. Çünkü bu eserde yer alan bilgilerden 1827 yılından 1854 yılına kadar olan olaylar Muhammed Tahir el-

Karakhi tarafından yazılmıştır. 1854 yılından 1859 yılına kadarki olaylarda eserin Osmanlıca tercümesini yapan Abdülhamid eş- Şekii tarafından yazılmıştır. Eş- Şekii kendi yazdığı bilgileri Kafkasya'dan Medine'ye gelen ziyaretçilerden öğrendim der. Ayrıca Şeki İmam Şamil'in Rus ordusuna esir düştükten sonra ölümüne kadar yani 1871 yılına kadar geçen olayları yazmıştır. Eş- Şekii bu olaylarda Hedanlı Hacı Muhammed'in Arapça yazılmış bir risalesini Osmanlıca'ya çevirdim der. Zaten eserin Osmanlıca tercümesi okunduğu vakit her iki anlatımında bir birinden farklı olduğu kolaylıkla anlaşılır. Burada aktardığımız bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu eser Karakhi'nin İmam Şamil'den ayrılmadan önceki ona verdiği eserdir. Ve bu eserin diğer eserlere göre daha güvenilir olduğunun kanısına vardık. Çünkü ileride açıklayacağımız gibi eserin yapılan diğer tercümelerine yazarlar tarafından fantastik hikâyeler eklenmiştir. Bunun için bizde tezimizin konusu itibariyle Karakhi'nin yazılmış bütün eserleri incelemekle beraber Mevlevi'nin tercüme ettiği bu esere bağlı kaldık.

Karakhi'nin bu önemli eseri Osmanlı Devleti'nde yayımlandıktan 12 yıl sonra Rusya'da yayımlanabilmiştir. Rusça tercümeyi yapan G. Mallaçihan'dır. Mallaçihan esere adeta şerh yazmıştır. Yani kendiliğinden esere fantastik hikâyeler eklemiştir. Zaten sonra gelen birçok araştırmacıda bu tercümenin çok sağlıklı olduğunu söylemişlerdir.

Karakhi'nin bu önemli eserinin üzerinde çok ciddi bir şekilde çalışma yapan ve onu Rusça tercüme eden A.M. Barabanov'dur. Barabanov hocası Ordinaryüs Profesör İgnati Yuliyanoviç Kraçkovskiy'nin önerisi üzerine Karakhi'nin bu eserini doktora tezi olarak çalışmaya girişmiştir. Bunun için defalarca Kuzey Kafkasya'ya seyahatler düzenleyen Barabanov eserin Rusça tercümesini yapmış ve bu tercümede 1941 yılında yayımlanmıştır. Barabanov esere yazdığı önsözünde esere ve müellifine dair çok önemli bilgiler verir. Bizde bu bilgilerden oldukça faydalandık. Barabanov'un bu eserine Kraçkovskiy'de bir önsöz yazmıştır. Fakat Barabanov bu eser yayımlanmadan ölmüştür. Barabanov'un yapmış olduğu bu tercüme 1946 yılında eserin Arapça tercümesi de eklenerek tekrar yayımlanmıştır.

Sonuç olarak yukarıdaki bilgilere dayanarak Muhammed Tahir el- Karakhi tarafından kaleme alınan Kronik daha sonra siyasi nedenlerden dolayı bazı

değişmelere ve eklemelere maaruz kalmıştır. Bu bakımından 1914 yılında Tahirül Mevlevi tarafından İstanbul'da yayımlanan tercümenin diğerlerine oranla daha sağlıklı olduğunun sonucuna vardım. Çünkü Mevlevi'nin bu tercümesi Şeyh Şamil'in ailesinin elinde bulunan nüsha üzerine yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Yakubovskiy, A.Y. (1976). *Altınordu ve Çöküşü*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Kayayev, A. (2018). “Şeyh Şamil’in Yazdırdığı ve Kendisine Gönderilen Mektuplar”, *İlahiyat Tetkikleri dergisi*, 131-184.

Atar, F. (2001). “Kadı”, *DİA*, (XXIV, 66-69). İstanbul: TDV Yayınları.

Ağayev, E. (2017). “Rusya Tarih Yazımında Şehy Şamil İmajı”, *Şeyh Şamil ve Kafkasya Mücadele- Sürgün- İskan*, (Ed. Mehmet Ali Bozkuş, Hakan Yazar). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Ahmedova, N. E. (2019). “Mirza Muhammedali Kazım Bey”, *Tarihi Araştırmalar Pedagoji Üniversitesi Haberler*, (1), 18-33.

Akmaz, A. (2014). “Rus Yayılmacılığın Sistemleşme Süreci”, *B.Ü. İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1/2, 29-44.

Akün, Ö.F. (2017). *Eski Bir Şeyh Şamil Destanı, Atsız Armağanı*. (Haz. Erol Güngör v. dğr.). İstanbul: Altınordu Yayınları.

Al- Kadari, H. (2003). *Asar-i Dağıstan*. (Çev: Musa Ramazan). İstanbul: Şamil Vakfı Yayınları.

Aliev, S. M. (1994). “Derbend”, *DİA*, (IX, 164-166). İstanbul: TDV Yayınları.

Aliyev, K. (2015). *Kafkas Tarihi En Gedim Çağlardan IVII. Asrın Sonunadek*. Bakü: Elm Yayınevi.

Altınanıt, H. İ. (2014). *Özgürlüğün Görkemli Ülkesi Kafkasya*. İstanbul: Babiâli Kültür Yayınları.

Ayan, E. (2010). “ Kafkasya Bir Etno- Kültürel Tarih Çözümlemesi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1-32.

Babazade, S. (2019). *Müridizm ve Kafkasya Mücadelesindeki Rolü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Baddeley, J. F. (1989). *Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil*. (Çev: Sedat Özden). İstanbul: Kayıhan Yayın Evi.

Bakühanov, A. A. (200). *Gülüstani- İrem*. (Çev: M. Eskerli). Bakü: Minare Yayınları.

Barlas, C. (2014). *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*. İstanbul: İnsan Yayınevi.

Barlas, C. (2014). *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*. İstanbul: İnsan Yayınevi.

Berje, A. (2010). *Kafkasya Dağı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi*. (Çev: Murat Papşu). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.

Berkok, İ. (1958). *Tarih'te Kafkasya*. İstanbul: İstanbul Maatbası.

Bice , H. (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Blanch, L. (1978). *Cennetin Kılıçları*. (Çev: İzzet Kandemir). İstanbul: Özal Maatbası.

Budak, M. (2015). “Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 4(74), 18-54.

Buniyatov, Z. M.(1993). “Dağıstan” *DİA*, (VII, 404-406). İstanbul: TDV Yayınevi.

Butbay, M. (2007). *Kafkasya Hatıraları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Bünyadov, Z. (2007). *Azerbaycan VII-IX. Asırlarda*. Bakü: Şark-Garb Yayınevi.

Çetinbaş, M. N. (2015). “Kuzey Kafkasya’da Müridizm Hareketi”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 4(74), 348-356.

Davut Dursun, (2003). “Lezgiler”, *DİA*, XXVII. Ankara. 169-170.

Demiryürek, M. (2017). “Erken Dönem Biyografilerine Göre Şeyh Şamil”, *Şeyh Şamil Ve Kafkasya Mücadele –Sürgün- İskan*, (Ed:Mehmet Ali Bozkuş, Hakan Yazar). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Devlet, N. (1991) “Avarlar”, *DİA*, (IV,110-111). İstanbul: TDV Yayınları.

Doruk, S. (1997). *Şeyh Şamil’in Cihad Hatıraları*. İstanbul: Seha Neşriyat.

Dumezil, G. (2000). *Kafkas Halkları Mitolojisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Dursun, D. (2001). “ Kafkasya (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)”, *DİA*,(XXX, 157-158). İstanbul: TDV Yayınları.

Düma, A. (2014). *Qafqaz Seferi*. (Azr Çev: Qezenfer Paşayev, Hamid Abbasov). Bakü: Kanun Neşriyatı.

Efe, F. (2004). *Şeyh Şamil’in 100 Mektubu*. İstanbul: Şule Yayınları.

Beydilli, K. (2002). “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *DİA*, (XXVI, 524-527). İstanbul: TDV Yayınları.

Çelebi, E. (2013). *Seyahatname*. VII. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

El- Karakhi, M. T. (1902). *Şerhu'l Merfuz ala Müeddil Furuz*. Bahçesaray: Tercüman Maatbası.

Erel, Ş. (1961). *Dağıstan ve Dağıstanlılar*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Erkan, M. (1996). “Gazavatname”, *DİA*, (XIII, 439-440). İstanbul: TDV Yayınları.

Erkilet, A. (2015). *Ele Geçirilemeyen Toprak Kuzey Kafkasya*. İstanbul: Büyüyen Yayınları.

Fedakar, C. (2010). *Anapa Kalesi: Kafkasya'nın Kuzeyinde Son Osmanlı İstihkâmı*. (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Forsyth, J. (2019). *Kafkasya*. (Çev: Timuçin Binder). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gammer, M. (1996). *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil*. İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı.

Göztepe, T.M. (1994). *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*. İstanbul: Sebil Yayınevi.

Hamzatov, R. (1984). *Benim Dağıstanım*. (Çev: Mazlum Beyhan). İstanbul: Düşün Yayınevi.

Hızal, A.H. (1961). *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası*. Ankara: Orkun Yayıncılık.

Hızal, A.H. (1961). *İmam Şamil Kafkasya'nın Büyük Harp ve İhtilal Kahramanı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Işık, S. (2015). “Seyahatnamelerde Kuzey Kafkasya Türkleri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 373-390.

Kaflı, K. (1942). *Şimali Kafkasya*. İstanbul: Vakıf Matbaası.

Kanlıdere, A. (2005). “Mirza Kazım Bey”, *DİA*, (XXX, 162-164). İstanbul, TDV Yayınları.

Karagöz, R. (1993). *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Kazım Bey, M. (2015). *İmam Şamil ve Müridizm. Bab ve Babiler, Uyğurlar*. Azerbaycan Türkçesine çev: İsmail Umutlu. Bakü: İlim Yayın Evi.

Beydilli, K. (2002). “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *DİA*, (XXVI, 524-527). İstanbul: TDV Yayınları.

Kırimer, C. S. (1997). *Rus Yayılmacılığın Tarihi Kökenleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Köse, E. (2015). *Kafkasya Mücahidi Şeyh Şamil'in Gazavatı*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayın Evi.

Kurban, V. (2018). *Rus Hükümeti*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Kurbanov, R. (2008). *Kafkas Tarihi*. Bakü: MMC Neşriyat.

Kuş, A. (2019). *Batılı Seyyah Ve Araştırmacıların Gözüyle 19. Yüzyılda Kafkasya Çerkezler, Abhazlar, Karaçay, Malkarlar, Osetler, Çeçenler, Lezgiler, Avarlar, Kumuklar*. Trabzon: Serander Yayınları.

Kutlu, T. C. (1987). *İmam Mansur*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.

Kutlu, T. C. (1987). *İmam Şamil'in Gazavatı*. İstanbul: Gözde Kitaplar Yayınevi.

Kütükoğlu, B. (2012). “Vak'anüvis”, *DİA*, (XLII, 457-461). İstanbul: TDV Yayınları.

Luxembourg, N.(1998). *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*. (Çev: Sedat Özden). İstanbul: Kayıhan Yayınevi.

Aydın, M. (2016). “Abazalar” *DİA*, (I/I, 1-3). İstanbul: TDV Yayınları.

Mützelburg, A. (2019). *Konak Yahut Şayh Şamil'in Kafkasya Muharebelerinden Bir Garip Hikaye*. (Çev: Kudret Savaş). Konya: Neşriyatı yayınevi.

Nevruz, Y. (2017). *Umumi Kafkas Tarihine Giriş*. İstanbul: Sebil Yayınevi.

Nevruz, Y. (2015). “Kafkas İstiklal Mücadelesinde İslam'ın ve Müridlik Hareketinin Rolü, Kafkasya'da Tarikat Faaliyetlerinin Kısa Tarihçesi”, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 4(74), 310-347.

Nevruz, Y. (2015). “İmam Şeyh Mansur'un Liderliğinde Kafkasya'da Milli Birlik Hareketi ve Rus İstilasına Karşı Bağımsızlık Savaşı,” *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 4(74), 259-289.

Nevruz, Y. (2017). “İmam Şamil’in Naibi Hunzakhlı Hacı Murad”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 343-378.

Nurullah, H. F. İ. O. (2014). *Şeyhülislamlık Zirvesi: Hacı Allah Şükür Paşazade*. Bakü: Nurlar Yayınevi.

Özdemir, H. A. (2002). *Şamil’in Katibi M. Tahir el- Karahi’nin Kaleminden İmam Şamil’in Hatıratı*. İstanbul: Semerkand Yayıncılık.

Özsaray, M. (2012). *Çerkeslerin İslamlaşması*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Öztürkçü, İ. (2016). *Berlin Caddelerinden Necid Çölllerine Mehmed Âkif*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Polat, N. K. (2018). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Kafkaslar*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Ankara.

Qasimov, C. (2017). “Alexandre Dumas’ın Gözüyle Kafkasya ve Çevresi”, *VIII. Ankara Uluslararası Atatürk Kongresi (13-13 Ekim 2015 Azerbaycan/ Gence), sunulan bildiri*, 122-134.

Saydam, A. (2007). “Osetler”, *DİA*, (XXXIII, 437-438). İstanbul: TDV Yayınları.

Seyyid Tahir b. Seyyid Şeyh Abdurrahman b. Seyyid Şeyh el- Rakkali el- Hüseyini. (1909). *Barikatü’s-suyufi’d-Dağıstaniyye fi ba’d-ı Gazavatü’s- Şamiliyye*. İstanbul: Matbaatü’l İhve.

Sultanoviç, J. C. (1993). “Çeçenistan”, *DİA*, (VIII, 244-247). İstanbul: TDV Yayınları.

Şerifov, Ş. (2009). *Şeyhül İslam Muammed Hasan Mövlanzade Şekevi ve Onun Kitabül- Beyan fi Tefsiril Kur’an*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli adına el yazmalar Enstitüsü, Bakü.

Şerifov, Ş. (2020). “Arap-Hazar Savaşları ve Azerbaycan,” *Akademik ve Düşünce Dergisi*. 7(1), 645-663.

Tahirül, M. (1914). *Kafkasya Mücahidi Şeyh Şamil’in Gazavatı*. İstanbul: Sebilürreşad Maatbası.

Kayayev, A. (2012). *Teracim-i Ulema-yı Dağıstan (Dağıstan Bilginleri Biyografileri)*. (Çev: Hasan Orazaye, Tuba Işınsu Durmuş). Ankara: Grafiker Yayınları.

- Tavkul, U. (2015). *Kafkasya Gerçeği*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Tavkul, U. (1997). “Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, Ankara, 2(6). 1985-1923.
- Tavkul, U. (2015). “Rusya’nın Kafkasya’ya İnişi ve Yaptığı Faaliyetler”, Ankara *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*. 4(74), 55-62.
- Tavkul, U. (2009). “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizm Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, *TDİD*, İzmir, 9(2), 165-190.
- Tavku, U. (2006). “Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi”, *Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 25-26 Mayıs, 187-202.
- Tavkul, U. (2015). “Lingüistik ve Genetik Yapı Etrafında Şekillenen Kafkasya’da Etnik Topluluklar ve Kafkasyalı Kimliği”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara, 1(7), 93-106.
- Temizkan, A. (2005). *Kuzey Kafkasya’da Osmanlı-Rus Mücadelesi (1780-1812)*. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tolstoy, L. N. (2018). *Hacı Murat*. (Çev: Mazlum Beyhan). İstanbul: Kültür Yayınları.
- Türker, Ö. (2014). “Kuzey Kafkasya’daki Rus İşgaline Dair Rusça Kaynaklar Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, 1-36.
- Türkoğlu, İ. (2002). “Kazan hanlığı.” *DİA*, (XXV, 136-135). .Ankara: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2006). “Müridizm”, *DİA*, (XXXII, 50-52) İstanbul: TDV Yayınları.
- Velihanlı, N. (1993). *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.
- Yerevanski, M. (1963). *Antik Yunanistan Tarihi*. Bakü: Azerneşir Yayınevi.
- Yeşil, M. M. (2017). “Batılı Kaynakların Penceresinden 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasyalıların Ruslara Karşı Verdiği Bağımsızlık Ve Özgürlük Mücadelesi.” *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6, 2684.
- Yetik, Z. (2007). *İmam Şamil*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Yıldız, Y. (2015). “19.Yüzyıla kadar Kafkasya’nın Dini Tarihine Genel Bir Bakış”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*. 4(74), 147-158.

RUSÇA KAYNAKLAR

Гарданова В К, Адыги, Балкарцы и Карачаевцы в Известиях Европейских Авторов XIII–XIX вв. Нальчик, Эльбрус, 1974.

Захаров, В. А, Кравцова Т. Ю , Кавказский Сборник (К истории дореволюционного издания, Кавказских сборников), Кавказский сборник, Ред. Н. Ю. Силаев. Москва, Русская Панорама, 2004, I, 33, 323-326.

Потто, В. А. Кавказская Война : научно-популярное издание. Том 1. От древнейших времен до Ермолова – Москва, Директ-Медиа, 2015

Потто, В. А, Кавказская Война : научно-популярное издание. Том 1. От древнейших времен до Ермолова, Москва, Директ-Медиа, 2015

Потто, В. А. Кавказская Война : Научно-Популярное Издание. Том 2. Ермоловское время - Москва: Директ-Медиа, 2015

Потто, В. А. Кавказская Война: Научно-Популярное Издание. Том 3. Персидская война 1826-1828 гг – Москва, Директ-Медиа, 2015

Потто, В. А. Кавказская война : Научно-Популярное Издание. Том 4. Турецкая война 1828-1829гг – Москва, Директ-Медиа, 2015

Потто, В. А. Кавказская Война : Научно-Популярное издание. Том 5. Время Паскевича, или Бунт Чечни, Москва, Директ-Медиа, 2015

Потто, В. А. (1912). Два Века Терского Казачества(1577-1801) I-II, **Владикавказ**, Электротпечатня Типографии Терского Областно Правления.

Фадеев, Ростислав Андреевич, *Шестьдесят лет Кавказской Войны*, Тифлис, Военно-Походная Тип. Главного Штаба Кавказской Армии, 1860

Жебелёв, С. А. (2017). *Русское Археологическое Общество За Третью Четверть Века Своего Существования (1897–1921)*. Исторический Очерк Приложение: Москва Индрик.

Берже, А. П. (1852). *Геологический очерк Кавказского края от Эльбруса до Бештау, Тифлис*. Кавказский : Календарь.

Берже, А. П. (1856). *О Народных Праздниках, Постах и Замечательных Днях у Мусульман-шиитов Вообще и у Персиян в Особенности*. Тифлис: Кавказский Календарь.

Берже, А. П. (1856). *При-Каспийский Край, Тифлис*. Кавказский : календарь.

Берже, А. П. (1858). *Краткий Обзор Горских Племен на Кавказ*. Тифлис: Тип канцелярии Наместника Кавк.

Берже, А. П. (1858). *Материалы Для Описания Нагорного Дагестана. Тифлис*. Кавказский : Календарь.

Берже, А. П. (1858). *Географические Широты и Долготы Главнейших Мест Закавказского Края*. Тифлис: Кавказский Календарь.

Берже, А. П. (1859). *Чечня и Чеченцы Тифлис. Тип. гл. упр.* Наместника Кавк.

Рзаев, А. (1965). *К. Мирза Казем-Бек*. Баку: Азернешр.

Шамя, П. И. (1997). *Редакционная коллегия серии Памятники письменности Дагестана, Председатель редколлегии Г.Г.Гамзатов*. Махачкала: ДНЦ РАН Ире.

Бартольд, В. В. (1963). Шамиль, Собрание сочинений в 9 томах, Ленинград, Издательство Восточной Литературы.

Крачковский, И. Ю., Арабская Рукопись Воспоминаний о Шамиле, Записки Института Востоковедения Академии Наук СССР, Ленинград, Издательство Академии Наук СССР, 1934, s. 9.

Крачковский, И. Ю. (1960). Неизданное письмо Шамиля, Избранные сочинения, т. VI, Москва-Ленинград. Издательство Академии Наук СССР.

Крачковский, И. Ю. Генко, А. Н. (1945). Арабские Письма Шамиля В Северо-Осетии, Советское Востоковедение III, Москва- Ленинград: Академии Наук СССР.

Шарафутдинова, Р. Ш. (1974). *Шарафутдинова, Р. Ш, Письмо Наиба Ташев-Хаджи К Шамилю, Письменные Памятники Востока(Историко-Филологические Исследования)*. Москва, Наука: Главная Редакция Восточной Литературы.

Гамзатов, Г. Г. (1982). *Саидов, М. С, Шихсаидов А. Р, Сокровища памятников письменности, Т. IX. Тбилиси*. Ежегодник иберийско-кавказского языковедения.

Цагарешвили, Ш. В. (1953). *Шамиль-Ставленник Султанской Турции и Английских Колонизаторов*. Тбилиси, Госиздат Грузинской ССР, Сектор Политической Литературы.

Церетели, Г. В. (1936). *Письмо Шамиля из Калуги, Записки Института Востоковедения Академии Наук СССР*. V, Москва- Ленинград Издательство Академии Наук.

Церетели, Г. В. (1935). *Вновь найденные письма Шамиля(Труды Первой Сессии Арабистов)*. Труды Института Востоковедения, XXIV, Москва-Ленинград Издательство Академии Наук.

Церетели, Г.В. Письмо Шамиля к Барону Николаи, Тбилиси, Бюллетень Государственного музея Грузии, IX-V (на груз.яз.), 1936

Тагирова, Н.А. Арабские письма Шамиля из архива Б.А. Дорна, Письменные памятники Востока, Москва, Историко-Филологические Исследования. Ежегодник, 1970

Тагирова, Н.А. Библиотека Шамиля, Народно-освободительное движение горцев Дагестана и Чечни в 20-50-х годах XIX в, Всесоюзная Научная Конференция. Тезисы докладов и сообщений, Махачкала, 1989. s. 147-149.

Шихсаидов А. Р. Тагирова, Н. А. Гаджиева. Д. Х, Арабская Рукописная Книга В Дагестане, Махачкала, ГУП Дагестанское Книжное Издательство, 2001

Шихсаидов, А. Р, Омаров Х. А, Примечания, Абдурахман из Газикумуха, Книга Воспоминаний / Пер. с арабского М. С. Саидова. Редакция перевода, подготовка факсимильного издания, комментарии, указатели А. Р. Шихсаидова, Х. А. Омарова. Махачкала, Дагестанское Книжное Издательство 1997

Хуласат ат-тафсил ан ахвал ал-имам Шамуил (Краткое изложение, Пер. с араб., введ., коммент., указ. Н. А. Тагировой.) Москва, **Восточная литература**, 2002. S. 11-12.

Тагирова, Н. А. Сочинение Абдурахмана из Казикумуха «Хуласат ат тафсил»: Махачкала, Источниковедение Средневекового Дагестана. 1986, 11-12.

Шихсаидов А. Р, Тагирова Н. А, Гаджиева, Д. Х, Арабская Рукописная Книга В Дагестане, Махачкала, ГУП Дагестанское Книжное Издательство, 2001

Канчавели Н. Г. , Падение Дагестана и Чечни вследствие подстрекательства османов в 1294 г, Тбилиси, Мравалтави: Историко-филологические разыскания. Т. 4 (на груз. яз.), 1975.

Баддели Джон, Завоевание Кавказа русскими. 1720-1860, Москва, Центрполиграф, 2013

Baddeley, J. F. (1908). The Russian conquest of the Caucasus , London, New York, Bombay, Calcutta.

Боденштедт Ф, Народы Кавказа и их освободительные войны против русских. Махачкала, Библиотека фонда Шамиля, 1996

Bodenstedt, Friedrich Die Völker des Kaukasus und ihre Freiheitskämpfe gegen die Russen: Ein Beitrag zur neuesten, Farnffurt am Main, 1848

Назир ад-Дургели. Усилия умов в биографиях дагестанских учёных(Перевод А.Шихсаидов, М.Кемпер, А.Бустанов), Москва, Издательский дом Марджани, 2012

Шихсаидов, А. Р. Мухаммадтахир Ал-Карахи (1809-1880)Биобиблиографический Очерк, Махачкала ,ООО ДИНЭМ, 2010,

Барабанов, А. Хроника Мухаммеда Тахира Ал- Карахи(О Дагестанских Войнах В Период Шамиля), Москва – Ленинград, Издательство Академии Наук СССР 1941

Барабанов, А. Хроника Мухаммеда Тахира Ал- Карахи (О Дагестанских Войнах В Период Шамиля), Москва – Ленинград, Издательство Академии Наук СССР 1946

Барабанов А. М., Пояснительные значки в арабских рукописях и документах Северного Кавказа, Советское востоковедение. III. Москва – Ленинград, Издательство Академии Наук СССР 1946, s 183-214

Маллачихан, Г. Три имама , Махачкала, Дагестанского Научно
Исследовательского Института 1927

Крачковский, И. Ю Арабская рукопись воспоминаний о Шамиле,
Записки Института Востоковедения Академии Наук СССР, II,
Ленинград, Издательство *Академии наук СССР* 1933, 9-20

Крачковский, И. Ю Неизданное письмо Шамиля, Записки Института
востоковедения Академии наук СССР, II, Ленинград, Издательство Академии
Наук СССР 1933 s.1-7

Мухаммед Тахир, Три Имама, Махачкала, Дагучпедгиз, 1990
Мухаммад Тахир аль-Карахи, Блеск Дагестанских сабель в некоторых
Шамилёвских битвах, (Перевод с арабского А. Барабанова,
комментированный перевод Т. Айтберова) Махачкала, Типография МСХ
ДАССР 1990

Гамзатов Г.Г, Саидов М. С, Шихсаидов А.Р. Арабо-мусульманская
литературная традиция в Дагестане. Проблемы изучения, Гамзатов Г.Г.
Дагестан: Историко-Литературный Процесс, Махачкала, Типография 1990.
Шихсаидов А. Р, Айтберов Т. М, Оразаев Г. М.-Р, Дагестанские исторические
сочинения, **Москва, Наука**, 1993.

Шгасаидов А. Р, Тагирова Н. А, Гаджиева Д. Х. Арабская рукописная
книга в Дагестане. Махачкала, Дагкнигоиздат, 2001.

Абакарова, Разият Абакаровна, Художественное Своеобразие
Исторических Хроник Дагестана Второй Половины XIX века: На Материале
Хроник М.Т. аль-Карахи, Х. Геничутлинского, Г. Гимринского, Учреждение
Российской академии наук Институт языка, литературы и искусства им Г
Цадасы ДНЦ РАН, Махачкала ,2009.

Гашимов Рамис Рамазанович, Борьба горцев Северо-Восточного Кавказа 20-50-х годов XIX века в советской историографии, Диссертация выполнена на кафедре истории Дагестана Исторического Факультета Дагестанского Государственного Университета, Махачкала, 2003.

Товсултанов, Рустам Алхазурович, Чечня В 30-50-е годы XIX века (Проблемы Общественно-Политического Развития, Работа Выполнена на Кафедре Истории России ГОУ ВПО , Чеченский Государственный Университет Владикавказ, 2012.

Мунаев, Вадим Саидович, Военная и Государственная Деятельность Наместника На Кавказе М.С. Воронцова: 1844-1854 гг. Диссертация Выполнена в ФГБОУ ВПО Ставропольский Государственный Университет, Ставрополь, 2012.

Мусаев Ислам Лечаевич, Торгово-Экономические и Культурные Связи Народов Чечни и Дагестана во Второй Половине XIX – Начале XX вв. Работа Выполнена на Кафедре Истории России ГОУ ВПО , Чеченский Государственный Университет, Астрахань , 2011.

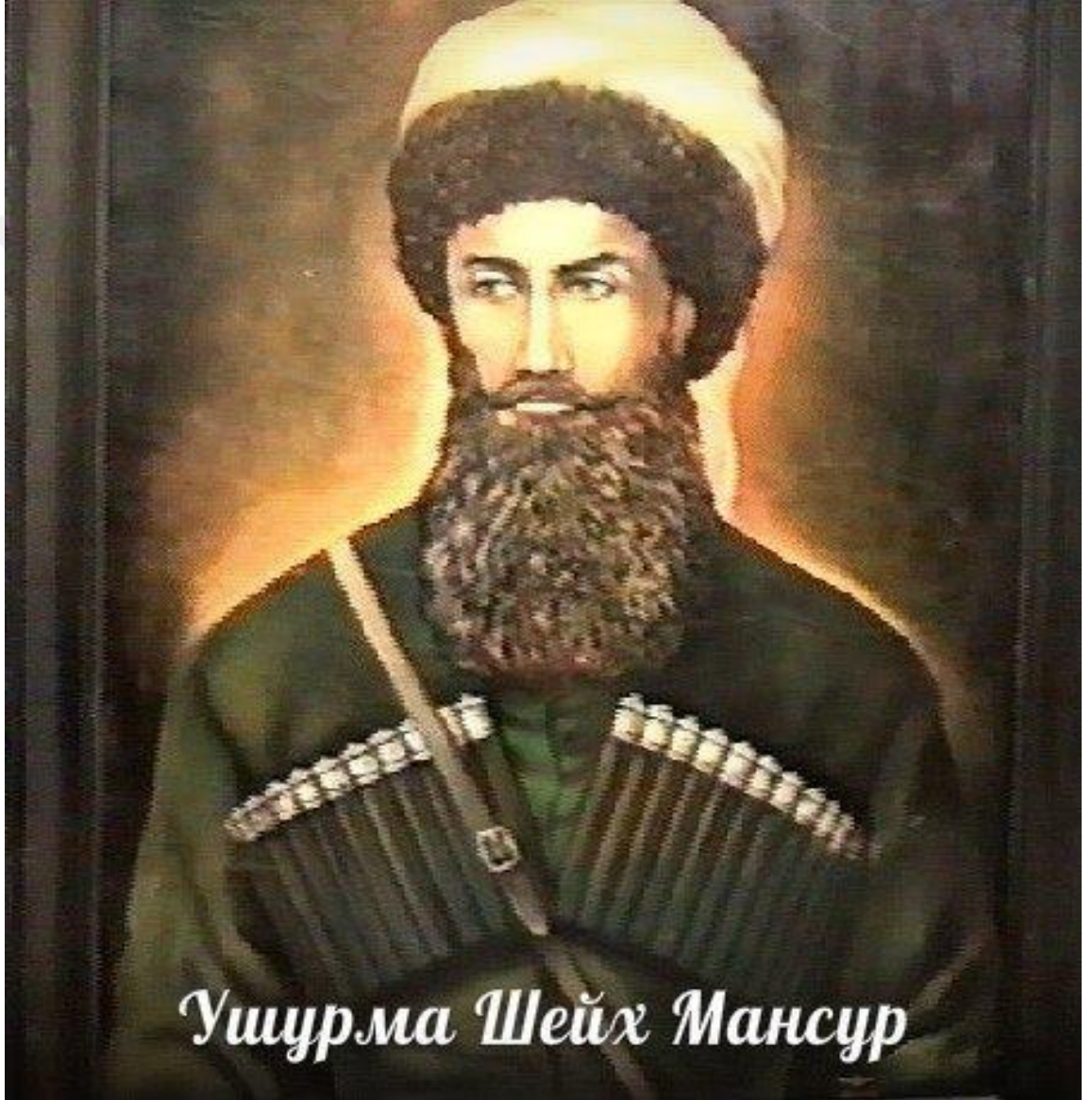
İNTERNET KAYNAKLARI

Российской академии наук www.ras.ru (Erişim Tarihi: 15.02.2020)

Библиотека <https://runivers.ru/lib/book7661/433217/> (Erişim Tarihi: 20.04.2020)

www.nislib.tnwb.ru/libray/books/4/1.html (Erişim Tarihi: 12.05.2020)

EKLER

İmam Mansur(1762-1794)

**1785-1791. yılları arasında Kuzey Kafkasya'da Çarlık Rusya'ya karşı yapılan
mücadelenin lideri**

94

Ріптія польовіица ишлісбургскоя
поменнута колюбатина.

Рассказы:

[illegible]

красавица и Олечка - графа Штерн
ночь и много Восточный и т.д.
~~и т.д.~~
и т.д.

Послы Его Императорского Величества
Видвородко отъ Императора прусскаго въ томъ
время употребленъ

Bo 17

апреля 16. дня.
1794 года

Şlisselburg kale komutanı Kolyubakin tarafından İmam Mansur'un ölüm ile ilgili düzenlenen gizli Rapor(1794 yılı)

Beybulat Taymiev(1779-1832)
1802-1832.yılları arasında Çeçenya'nın askeri-politik lideri

İmam Gazi Muhammed(1793-1832)

**1828-1832. yılları arasında Kuzey Kafkasya'da Çarlık Rusya'ya karşı yapılan
Milli Mücadele'nin lideri**

İmam Hamzat(1789-1834)

**1832-1834. yılları arasında Kuzey Kafkasya’da Çarlık Rusya’ya karşı yapılan
Milli Mücadele’nin lideri**

İmam Şamil(1897-1971)

1834-1859.yılları arasında Kuzey Kafkasya’da Çarlık Rusya’ya karşı yapılan Milli Mücadele’nin lideri

XVIII. yüzyıl Çarlık Rusya ve Kafkasya'nın siyasi-coğrafi durumunu gösteren harita

General Aleksey Petrovič Yermolov(1777-1861)

**1816-1827. yıllara arasında Kafkasya'da Çarlık Rusya'nın Başkomutanlığını
yapmıştır**

General İvan Fyodroviç Paskeviç(1782-1867)

**1827-1830. yıllara arasında Kafkasya'da Çarlık Rusya'nın Başkomutanlığını
yapmıştır**

General Grigori Valadimiroviç Rozen(1782-1841)

1830'lu yıllarda Çarlık Rusya'nın Kafkasya'daki önemli askeri

General Yevgeni Aleksandroviç Golovin(1782-1858)

1837-1842.yılları arasında İmam Şamil'e karşı yapılan mücadelede yer almıştır.

General Aleksandr İvanoviç Neydgardt(1784-1845)

1842-1845. yılları arasında Rusyan'ın Kafkas Kolordusu'nun Başkomutanlığını yapmıştır

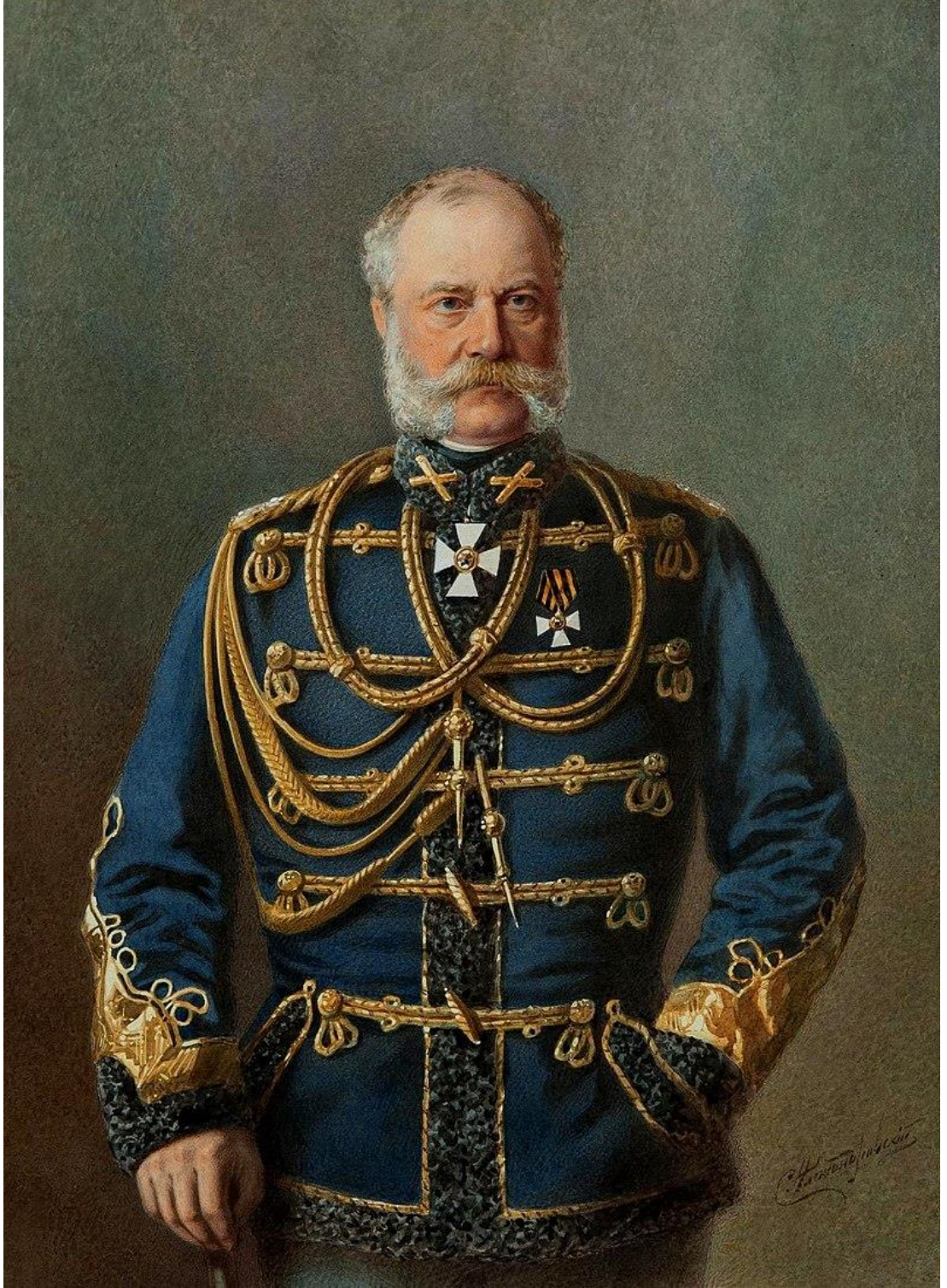

General Mihayil Semyonoviç Voronçov(1782-1856)

1844-1854. yılları arasında Çarlık Rusya'nın Kafkas valisi görevini yapmıştır

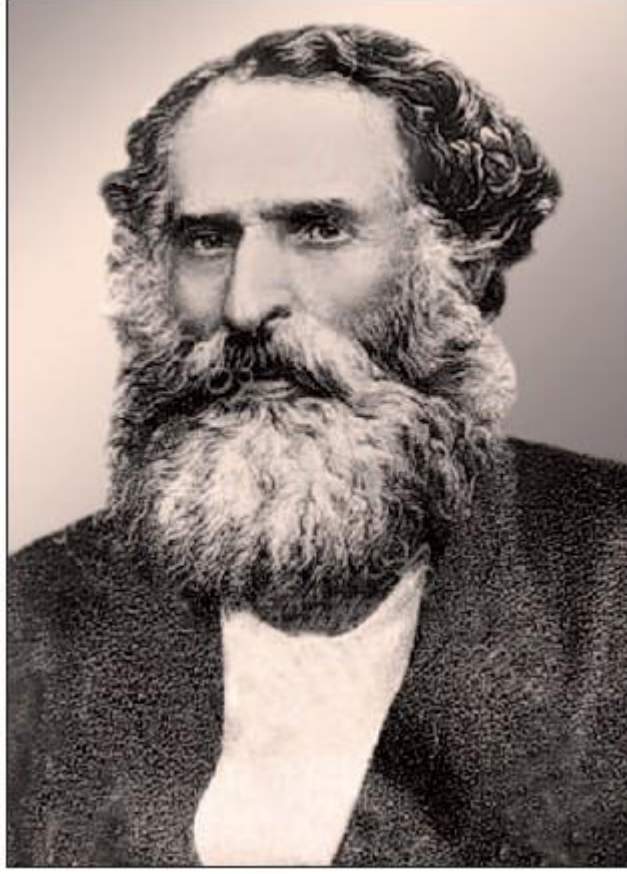

General Nikolay Nikolayevich Muravyev- Karskiy(1794-1866)
1854-1856. yılları arasında Çarlık Rusya'nın Kafkasya valisi

General Aleksandr İvanoviç Baryatinski(1815-1879)

1856-1862 yılları arasında Kafkasya Orduları Başkomutanı ve Kafkasya Genel valisi

Mirza Kazim Bey(1802-1870)

Çarlık Rusya'ya karşı Kuzey Kafkasya'daki Milli Mücadele ile ilgili akademik çalışmalar yapmıştır

Abbaskuluğa Bakühanov(1794-1847)

“Gülüstani-İrem” eserinin yazarı

Adolf Berje(1828-1886)

Kafkasya'nın tarihi ile ilgili çalışmalar yapmıştır

General Dimitri Alekseyeviç Milyutin (1816-1912)

Kafkasya Savaşı ile ilgili eseler yazmıştır.

General Rostislav Andreeviç Faadv (1824-1883)

Askeri tarihçi ve Kuzey Kafkasya ile ilgili çalışmalar yapmıştır

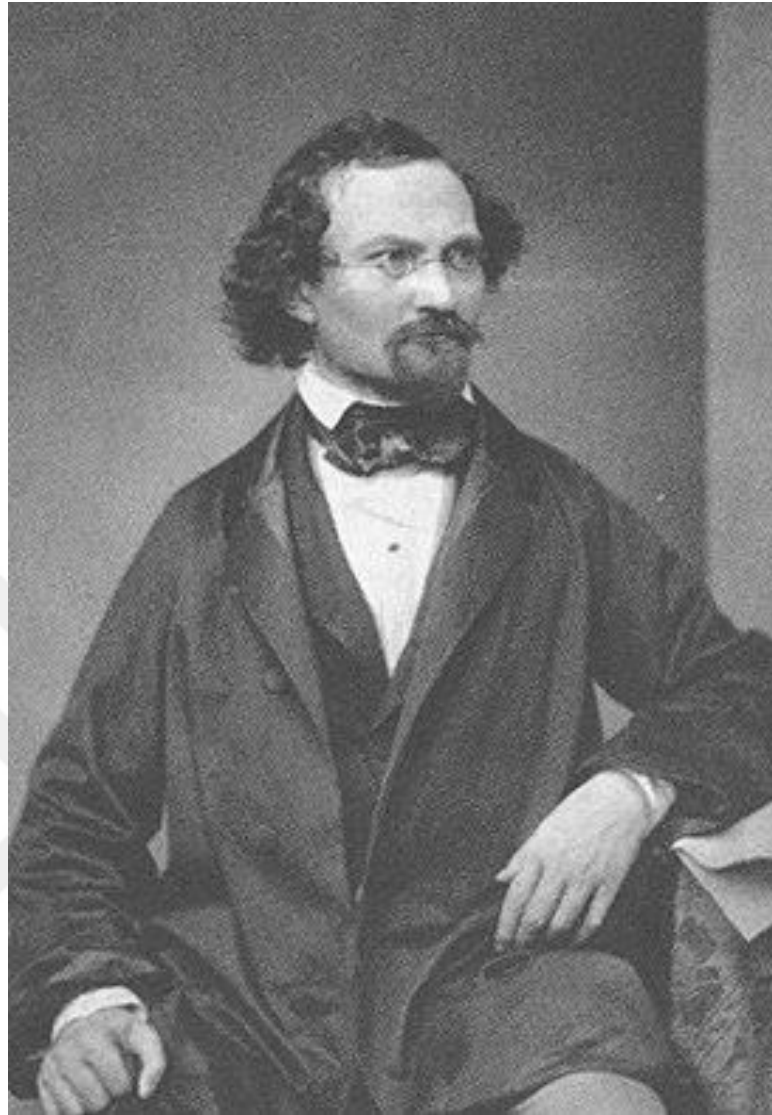

Vasiliy Aleksandroviç Potto (1836-1911)

Askeri Tarihçi, Kafkas Askeri Bölgesi genel merkezinde Askeri Tarih Daire Başkanı.

Fransız yazar ve Seyyah Aleksandre Dumas (1802-1870)
1858-1859 yılları arasında Kafkasya'da Seyahatlarda bulunmuştur

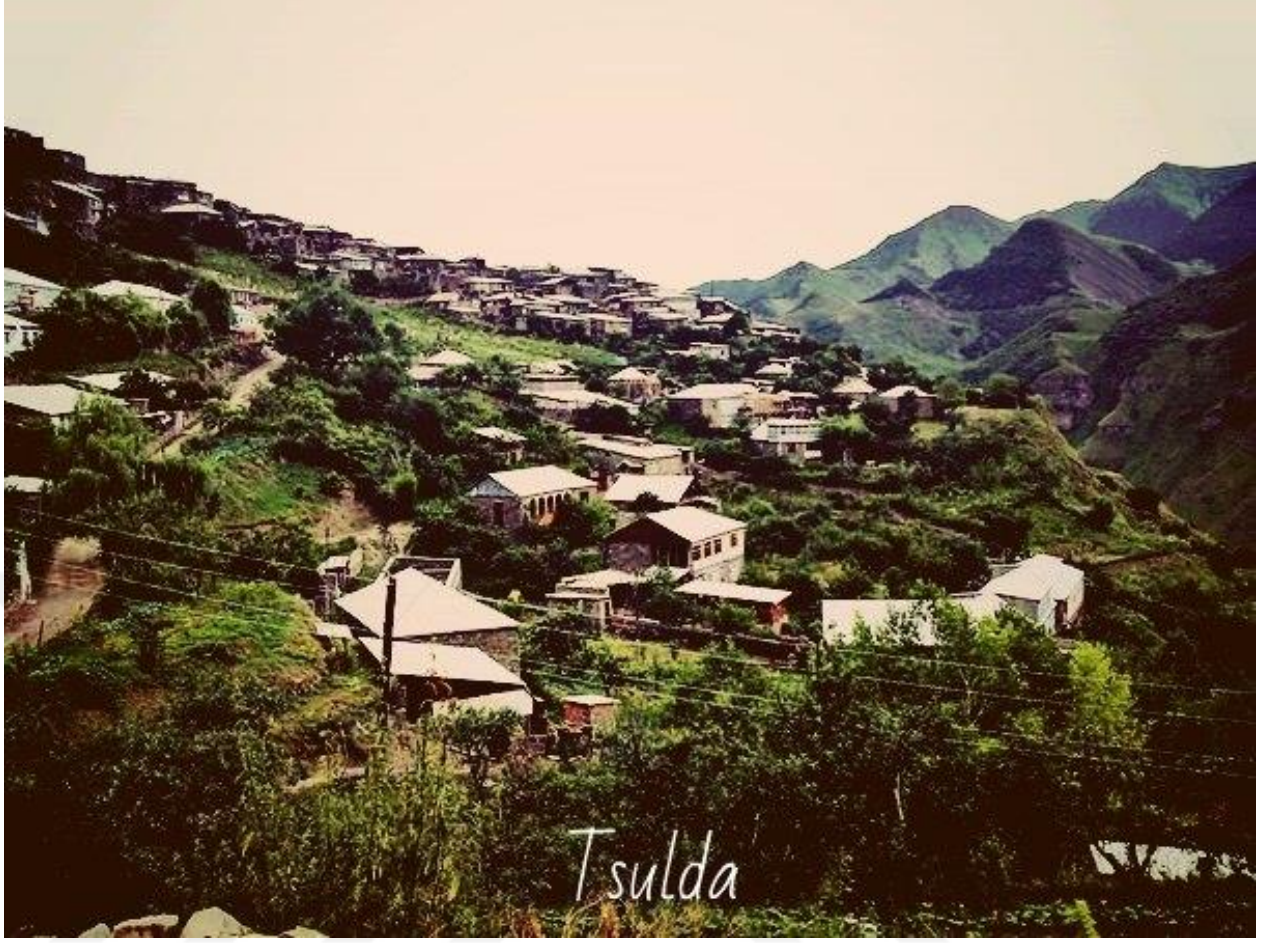
Friedrich Martin von Bodenstedt (1819-1897)

Bahu Bike

Muhammed Tahir el- Karakhi (1808-1882)

Muhammed Tahir el- Karakhi'nin doğduğu Julda Aulu

Muhammed Tahir el- Karakhi'nin Julda köyündeki Kütüphanesi

Muhammed Tahir el- Karakhi'nin Çulda köyündeki Ev Müzesi

Muhammed Tahir el- Karakhi'nin ulda köyünde Ev Müzesi

Muhammed Tahir el- Karakhi'nin ulda köyündeki Ev müzesi

من مملوك الفقير الى الله الحاج محمد الذي كتب ابني المرحوم
 وباع للملا محمد الجرداني واشترى منه سنة ١٢٠٠
 وقد انتقل من يد السيد الى محمد طاهر الذي توارثها
 كان عليه علم وقد محمد طاهر لاولاده الذي
 المتسبب اليه المستفيد بها منه بطنه بعد بطن
 من قبلهم الاول قال اول امدهم اسدي
 الى قبله الساعدي فانه انقضوا فلا يناء
 اولاده الاثنا كذلك عامتنا اسدي
 بامامنا ورجونا امين
 ابا جانا من عمر جهلكي كسبي كاويانا ليا بعد الكمان كتابي
 الى عنك لي منك في الفير حاجه كاجزي اسدي كل منا بخيرد عالمي

Muhammed Tahir el- Karakhi'nin Vakfı ile ilgili bir evrak

Muhammed Tahir el- Karakhi'nin Kroniği'nin ilk sayfası

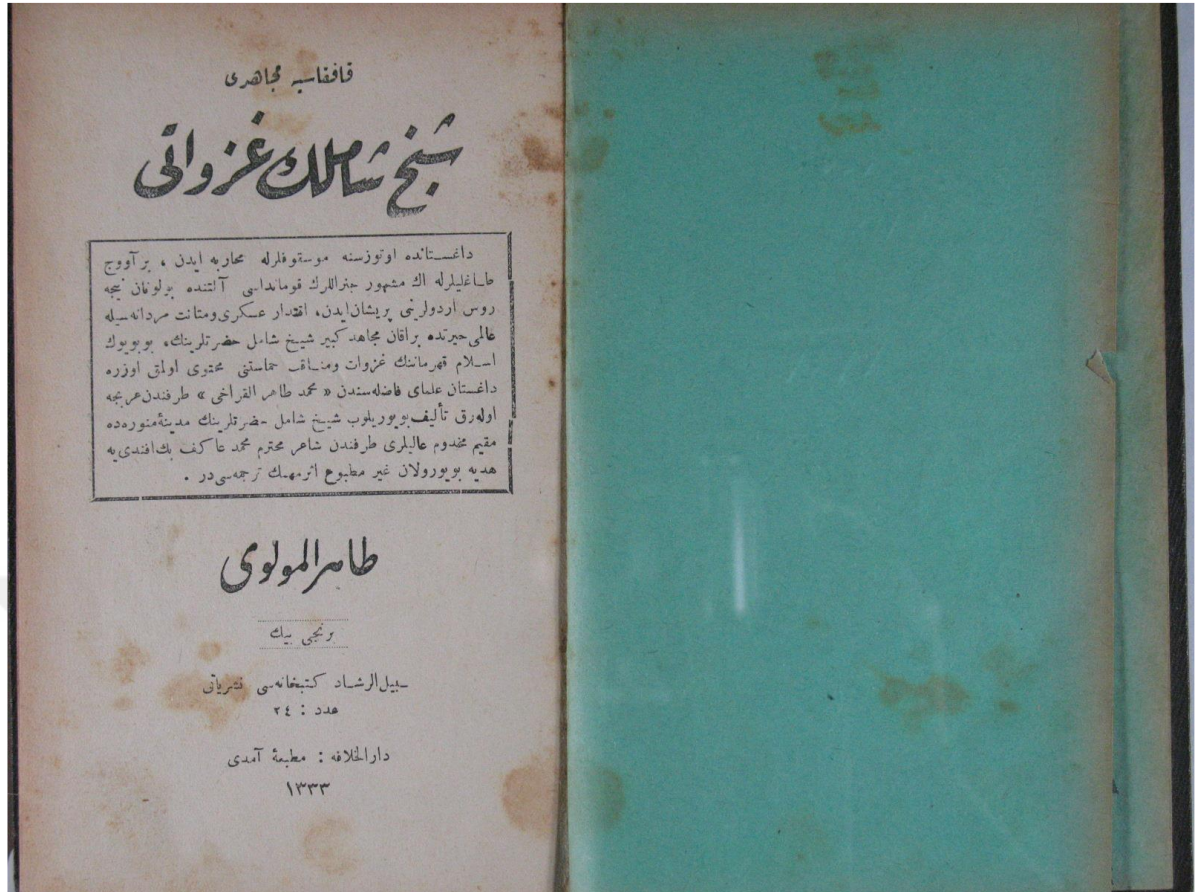
Mogomed Mirza Mavraev(1878-1964)

**Muhammed Tahir el- Karakhi'nin eserin ilk defa basma girişiminde buluna
“al-Matbaa al-İslamiya” matbasının sahibi**

Tahirül Mevlevi (1878-1951)

Muhammed Tahir el Karakhi'nin Kroniği'ni Osmanlıca'ya aktarmıştır.

**Muhammed Tahir el Karah'nin 1914. Yılında İstanbul'da yayınlanmış
Kroniği**

John Badley (1854-1940)

THE AUTHOR IN NATIVE DRESS

THE RUSSIAN CONQUEST OF THE CAUCASUS

BY
JOHN F. BADDELEY

WITH MAPS, PLANS, AND ILLUSTRATIONS

LONGMANS, GREEN AND CO.
29 PATERNOSTER ROW, LONDON
NEW YORK, BOMBAY, AND CALCUTTA
1908

All rights reserved

JohnBaddeley (1854-1940)

“Kafkasların Ruslar tarafından istilası” eserinin ilk yayını

Zamir Ali Kayaev(1878-1943)

“Teracim-i Ulema-yi Dagistan” eserinin yazarı

Dürmeli Nazir Magomedhaciyev(1891-1935)

“Nuhzat al azhan fi taracim ulama-i Dagistan” eserinin yazarı

Ислам в России и Евразии

Назир ад-Дургели

Услава умов в биографиях дагестанских ученых

(Нузхат ал-азхāн фī тарāджим 'уламā' Дāгистāн)

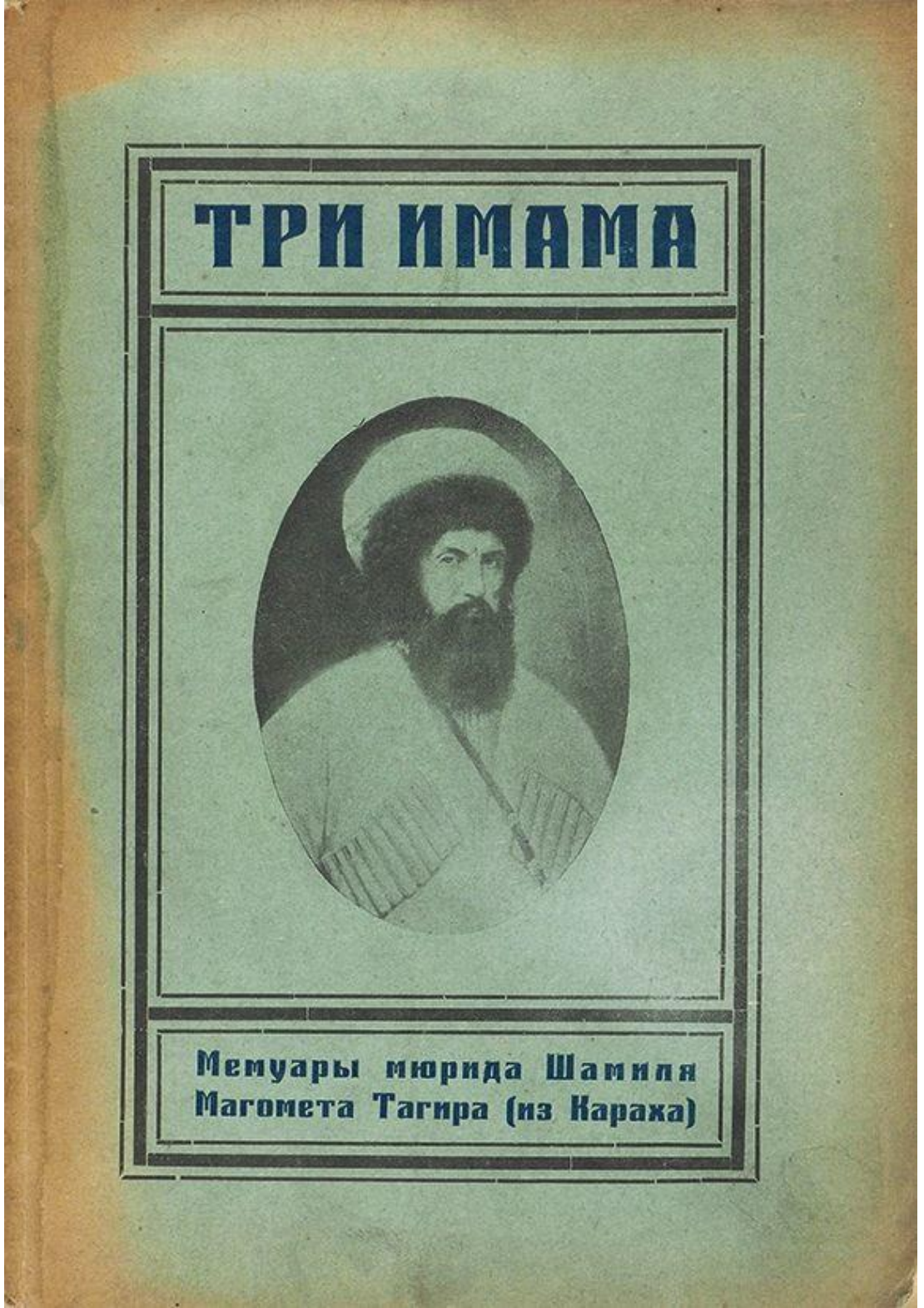
**Dürgeli Nazir Magomedhaciyev'in "Nuhzat al azhan fi taracim ulama-i
Dagistan" eserinin Rusça'ya aktarılmış versyonu**

Hasan al-Kadari(1834-1910)
“Asari Dağıstan” eserinin yazarı

Hasan al-Kadari'nin "Asari Dağıstan" eserinin baş sayfası. 1894.yılında Azerbaycanlı Ünlü Petrol zengini Hacı Zaynalabidin Tagiyev'in maddi desteği ile Petersburg'da yayınlanmıştır

Hasan Mallaçihan tarafından Rusça'ya aktarılan “Üç İmam” eserinin kapak sayfası

Магомед - Тагир
(Карахский)

Три Имана

Перевод и примечания
Малпачи . Хана

Редакция
А. А. Тахо-Годи

Издание
Дагестанского Научно
Исследовательского Института

Макач - Напа
1927

Hasan Mallaçihan tarafından Rusça'ya aktarılan “Üç İmam” eserinin iç sayfası

Alibey Alibeyoviç Taho-Godi(1892-1937)
Muhammed Tahir el Karahi'nin Kroniği'nin "Üç İmam" ismiyle
yayınlanmasında önemli girişimlere bulunmuştur

АКАДЕМИЯ НАУК СССР

ХРОНИКА
МУХАММЕДА ТАХИРА
АЛ-КАРАХИ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК СССР

АКАДЕМИЯ НАУК СССР
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ХРОНИКА
МУХАММЕДА ТАХИРА
АЛ-КАРАХИ

О ДАГЕСТАНСКИХ ВОЙНАХ В ПЕРИОД ШАМИЛЯ

ПЕРЕВОД С АРАБСКОГО А. М. БАРАБАНОВА
ПРЕДИСЛОВИЕ АКАД. И. Ю. КРАЧКОВСКОГО
ТРУДЫ ИНСТИТУТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ, XXXV

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК СССР
МОСКВА 1941 ЛЕНИНГРАД

A.M. Barabanov tarafından Rusça'ya aktarılan Muhammed Tahir el Karahi'nın Kroniği. Sovyetler Birliği İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü tarafından 1941. yılında yayınlanmıştır.

Ordinaryüs Profesör İgnati Yuliyaniç Kraçkovski(1883-1951)
Muhammed Tahir el Karahi'nın Kroniğı'nin 1941. yılında Sovyetler Birliğı
İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü tarafından yayınlanmasında önemli
hizmetlerde bulunmuştur.

Anatoli Nestoroviç Genko(1896-1941)
İmam Şamil'in mektupları ile ilgili çalışmalar yapmıştır.

Muhammed Tahir el Karahi'nin "Şamil'in Bazı Savaşlarında Dağıstan'da Kılıçların Parlaması" eserinin 1990. yılında Rusça yayınlanmış kitabının kapak kısmı

МУХАММЕД-ТАХИР аль-КАРАХИ

БЛЕСК ДАГЕСТАНСКИХ САБЕЛЬ В НЕКОТОРЫХ ШАМИЛЕВСКИХ БИТВАХ

(Комментированный перевод Т. Айтберова)

Для широкого круга читателей
(с привлечением автографа Мухаммед-Тахира Карахского)

часть 1

Махачкала 1990

Muhammed Tahir el Karahi'nin "Şamil'in Bazı Savaşlarında Dağıstan'da Kılıçların Parlaması" eserinin 1990. yılında Rusça yayınlanmış kitabının ilk sayfası

МУХАММЕД ТАХИР

МАХАЧКАЛА 1990

1990.yılında Rusça yayınlanan “Üç İmam” eserinin kapak sayfası

Мухаммед Тахир
М 92 Три Имама, Махачкала:
Дагучпедгиз, 1990. — 100 с.

ББК 63.3(2р37)

Печатается по изданию
СМО МПК, вып. 45,
Махачкала, 1926 г.

Книга Мухаммеда-Тахира аль-Карахи «Три имама» написана о Кавказской войне. Автор долгое время находился при Шамилевской канцелярии в качестве секретаря и потому основательно излагает материал. По ходу ее освоения у читателя формируется реальное представление о событиях тех трагических лет.

Ответственный за выпуск Х. И. Ильясов
Художник В. Арьков
Художественный редактор Э. В. Лубьянов
Технический редактор Д. Б. Танров
Корректор М. А. Куркиев

Сдано в набор 29.12.89 г. Подписано в печать 23.01.90 г. Формат 60×84¹/₁₆. Бумага типографская № 1. Гарнитура «Литературная». Печать высокая. Усл. п. л. 5,81. Уч.-изд. л. 7,49. Тираж 60.000. (1 завод 1—10 тыс. экз.). Заказ 5991. Цена 2 руб. (Договорная).

Дагестанское учебно-педагогическое издательство
Государственного комитета
Дагестанской АССР по делам издательств,
полиграфии и книжной торговли
367025, Махачкала, ул. Пушкина, 6

Типография № 7 Государственного комитета
Дагестанской АССР по делам издательств,
полиграфии и книжной торговли
367025, Махачкала, ул. Пушкина, 6

© Дагучпедгиз; 296-Ж, 1990 г.

1990. yılında Rusça yayınlan “Üç İmam” eserinin ilk sayfası

Мухаммадтахир ал-Карахи

КНИГА
о значимости стремления
улучшать свои деяния
по мере сил

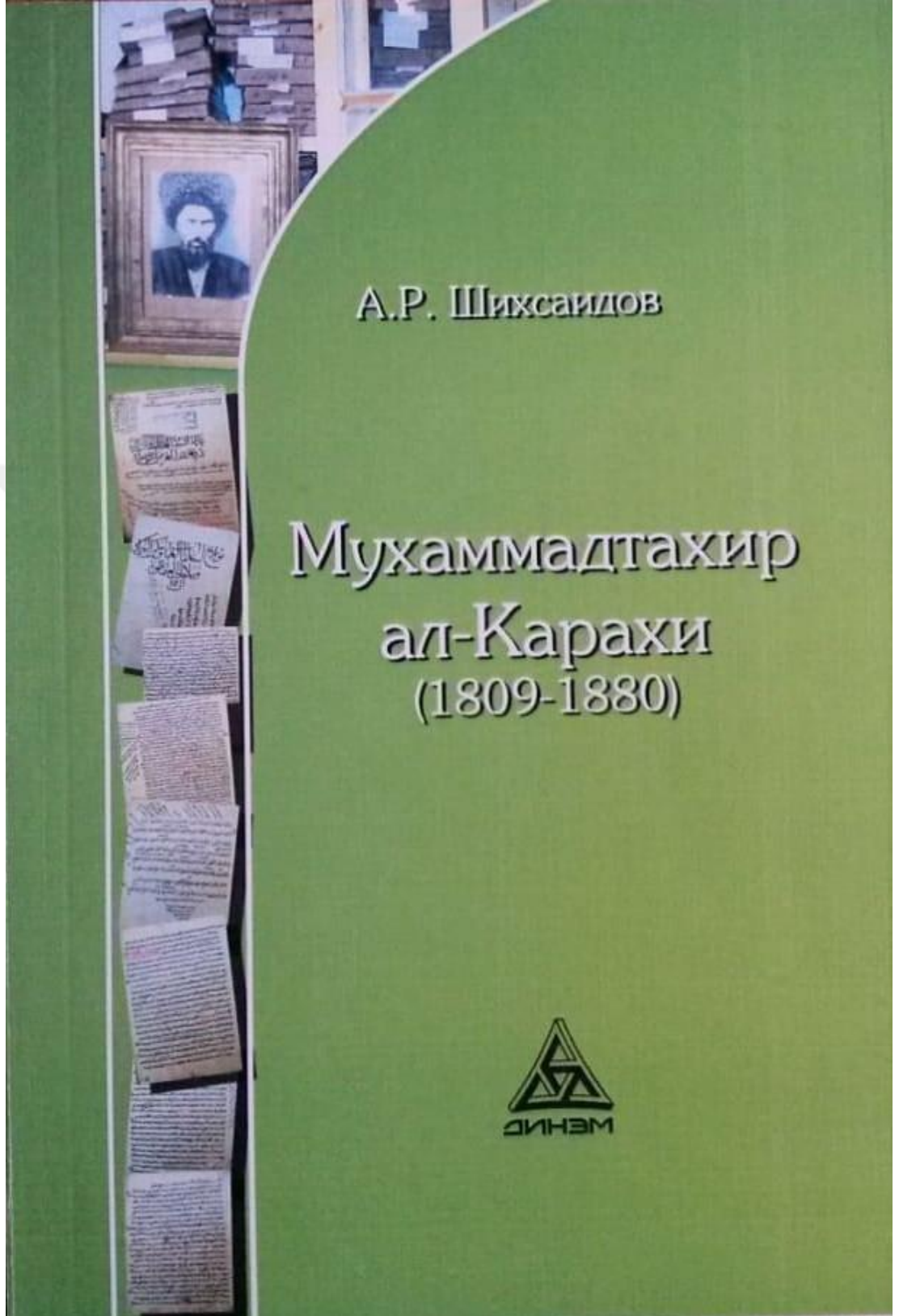
Инсанас жиндирго гIамал-хасият
кIварабгIан кьадаралда
лъикIлъизабиялъул хIакъалъулъ
бицунеб пайдаял калимабазул
ПІЕХЪ

Къарахъа МухIаммадIагъир

Muhammed Tahir el Karahi'nin "Kitab ibaraş al-i şibar fi istilah al-t amal bi kadri al ikşidar" eserinin Rusçaya yayınlanmış versionu

Prof. Dr. Amri Şıhsaidov (1928-2019)
Şıhsaidov tarafından Muhammed Tahir el Karahi ve İmam Şamil'le ilgili
çok önemli çalışmalar yapmıştır.

Prof. Dr. Amri Şıhsaidov'un Muhammed Tahir el Karahi'nin hayatı ile ilgili yayınladığı kitap

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Murat YILDIZBAŞ
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti
DoğumTarihi veYeri : 1986 / Özalp
Telefon : 542 669 28 63
E-mail : yildizbasmurat288@gmail. com

Eğitim

Derece	EğitimBirimi	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	05.09.2015

Yabancı Dil

Arapça

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

01/07/2020

Tez Başlığı / Konusu:

Muhammed Tahir El-Karakhi'nin Tarihçiliği'nde Kuzey Kafkasya'da Rus İşgaline Karşı Mücadele Ve İmam
Şamil

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 197 sayfalık kısmına ilişkin, 01/07/2020 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından tunitin .intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10 (on) dır.

■ Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

01/07./2020
Murat YILDIZBAŞ
Adı, Soyadı, İmza

Adı Soyadı : Murat YILDIZBAŞ

Öğrenci No : 18920006015

Anabilim Dalı : Tarih

Programı : Cumhuriyet Tarihi

Statüsü : Y. Lisans ☐ Doktora ☐

DANIŞMAN

Doç.Dr. Cavid QASIMOV

01/07/2020

ENSTİTÜ ONAYI

U Y G U N D U R

...../...../201...

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Enstitü Müdürü